

Kontexty

2
2
0
2
0

Politika v čase koronaviru

Petr Fiala

Donald Trump – žák Mistra Suna?

Armand Laferrère

Politika pro skeptiky

Petr Dvořák

Uljanov, nebo Lenin?

Kateřina Hloušková

Whistler! Umělec jako značka a agent provocateur

Martina Svobodová

h

host
literární
měsíčník

*4

Petr Borkovec: Myslím na to, abych nerozuměl

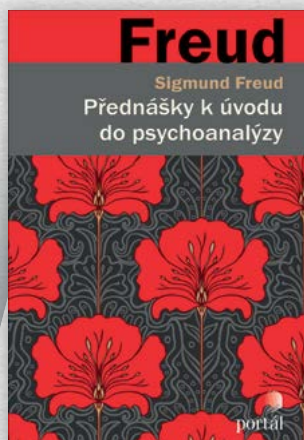
Kritika v diskusi
Analfabet
Michala Havrana

Téma
Texty z karantény

Historie
Deset let od smrti
Jana Balabána

casopishost.cz

Novinky z Portálu

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL:
Praha 1, Jindřišská 30 /
Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

portál

Obsah 2/2020

Jiří Hanuš	
Editorial	2

CO S ČESKOU POLITIKOU

Petr Fiala	
Politika v čase koronaviru. Předběžné poznámky . . .	4
Stanislav Balík	
Dýchavičné fungování mechanismu veřejné moci	14

NÁZORY

Andrej Duhan	
Konzervativci a liberálně-konzervativní pravice. Andrew Sullivan, Michael Oakeshott a duše konzervatismu	20
Petr Dvořák	
Politika pro skeptiky	25
Armand Laferrère	
Donald Trump – žák Mistra Suna?	31

TÉMA: RUSKO ZNÁMÉ I NEZNÁMÉ

Kateřina Hloušková	
Příběh (ne)obyčejného života. Sto let od tzv. Ruské pomocné akce	39
Kateřina Hloušková	
Uljanov, nebo Lenin?	51

Karolina Foletti	
Chrám Krista Spasitele v Moskvě. Od Napoleona po Pussy Riot	58

LITERATURA & KULTURA

Takové ticho už dlouho nebude...	
Z milostné korespondence Bohdana Chudoby . . .	73
Jan Paul	
Viktor Karlík a nejen <i>Literatura</i>	81
Anketa	
Naši autoři čtou	86

VAŠI NEJMILEJŠÍ BÁSNÍCI?

Pavla Doležalová	
A ta svěžest pod mými víčky	90

NAD KNIHAMÍ

Theodore Dalrymple	
Identita jako ideologie	94

VÝTVARNÉ UMĚNÍ

Martina Svobodová	
Whistler! Umělec jako značka a <i>agent provocateur</i>	99

Editorial

O křehkosti i síle naší společnosti

Jiří Hanuš

Tragédie spojená s šířením koronaviru existuje, o tom už nemůže být sporu. Situace v zemích jako Čína, Itálie, Španělsko a dokonce i USA je tristní jak v počtu nakažených, tak zemřelých. V rámci této tragédie je však možné uvažovat o slabosti i síle naší společnosti, o křehkosti i pevnosti, s nimiž se denně setkáváme. Situace v naší zemi, jakkoli nesrovnatelná s uvedenými příklady, přece jen nabízí mnoho témat k zamyšlení.

Ke křehkostí naší společnosti jistě patří ekonomika. Jak se ukazuje, stačí několikatýdenní výpadek, a do ohrožení se dostávají nejen podnikatelé a drobní živnostníci, ale i větší výrobci (například automobilky). Trh, i za časů progresu neprávem napadaný, je zde přinejmenším na čas bezmocný. Mluví se o ztrátě stovek miliard, což si málokdo umí představit. Na každé krizi jistě někdo zbohatne, zchudnou však mnozí.

Společenská křehkost se dá demonstrovat na neproblémovém chápání pokroku, a to i v oblastech, na nichž dnes tolik záleží – v lékařství a zdravotní péči. Představu o tom, že si už díky pokroku vědy dokážeme se vším poradit, je třeba odkázat do říše pohádek. Nedokážeme otevřít skříňku a vybrat z ní adekvátní lék, máme nečekané potíže se zásobováním zdravotnickým materiálem, nedostává se sil. Jistě, věda si opět zažije svůj slavný den, až někdo objeví vakcínu, která by se dala plošně použít. Bude to však jen jeden den, nikoli století.

Ukazují se i slabiny předchozího laxního přístupu k demokratickým institucím a podcenění základních demokratických přístupů. Není možné divit se chybám u státu, kterému vládne člověk,

který řídí stát jako svou firmu, a to ještě spíše intuitivně než racionálně. Nedivme se, že prezident není schopen opravdového výkonu, kterým by povzbudil všechny sociální a profesní vrstvy. Nebyl toho v zásadě schopen nikdy. Chytil se do vlastní pasti, opustil ho i jeho příslovečný vtíp.

Slabinou naší společnosti (a chtělo by se říci euroamerické sekularizované společnosti jako takové) jsou jistě nečekané úzkosti, strach a ztráta naděje. Budoucnost vždy byla nejistá, možná jsme ale většinově podlehlí klamu, že hlavní problémy už máme vyřešené a že se již domlouváme a někdy i hádáme o detailech, na nichž nezáleží. Nejistota patří rozhodně ke znamením dnešních dnů a vyplývá z ní buď rigorózní lpění na pravidlech bezpečnosti, nebo naopak nesvědomitá neopatrnost jako plod hesla *carpe diem*.

Na druhé straně jsou tu určité pozitivní skutečnosti, které do značné míry vyvažují slabiny a problémy. Na prvním místě jmenujme přítomnost a potenci „dobrých sil“, které se uvolňují v některých lidech v krizových dobách. V našem případě jsou to konkrétní případy dobrovolnictví (Masarykova univerzita, kde pracuji, má dobrovolnické centrum, v jehož rámci operuje skoro tři tisíce studentů i zaměstnanců, především ve zdravotnických a sociálně-pedagogických službách!). A nejen to: ve chvílích, kdy selhává stát, nastupuje množství lidí s nepřehlédnutelnými aktivitami. I takové domácí šití roušek se v tomto směru nedá podcenit!

Není pravda, že bychom museli odkazovat na (neprokázanou) skutečnost, že se autoritativní režimy dokážou bránit nákaze a jejím negativním

dopadům lépe než demokracie. Západní společnosti, k nimž patříme, ještě zcela nezapomněly na křesťanské zásady pomoci bližnímu, na pojem lidské důstojnosti, ani na hodnoty jednotlivého lidského života. To vše se dnes projevuje v nemalé míře, zvláště v oblasti charitativní. Demokracie se mohou občas jevit jako hloupé a pomalé, a stejně mají díky svým tradicím a pracovnímu úsilí lepší zdravotnický systém.

To, co se snad jeví jako pozitivní, je i důkaz toho, že funkčním mechanismem přes všechna skutečná nebo jen údajná dobrodiní spojené Evropy zůstává národní stát. Samozřejmě, ani národní státy nejsou dokonalé instituce, přece jen však svým charakterem a funkcí představují účinnější entitu než nadnárodní „nestáty“ typu Evropské unie. Aktuální mlčení či bezzubé proklamace tohoto klubu jsou jasným signálem snad i pro ty, kteří dříve měli tendenci EU adorovat. Pozitivním signálem je i povědomí o nebezpečích, která mohou nastat v době pokoronavirové. Lidé uvažující prorocky jsou schopni nahlédnout hrozby v podobě autoritativních sklonů těch, kteří chtějí využít situace, v podobě posílení moci státu, který dostane chuť dohlížet na své občany i v klidných dobách...

Některé skutečnosti jsou však rozporuplné. Jak například dnes vyhodnotit úlohu internetového připojení a sociálních sítí? Samozřejmě kladně v aktuálním smyslu: lidé si mohou objednávat zboží a nemusejí pro každý rohlík běžet do obchodu; učitelé mohou učit na dálku; přátelé se mohou navzájem posilovat atd. Rozvoj technologií je v tomto smyslu takřka požehnáním. Kdo však zaručí, že se už v této době nevytváří jakýsi nový svět, plný dohlížení, sledování, dříve netušených technických nástrojů, proti nimž je člověk bezbranný? I v tom se ukazuje povaha našeho světa, v němž je namísto obrana svobody. Proto je podobně rozporuplná hodnota bezpečí, v dnešní krizi tolik zdůrazňovaná.

Žijeme v nebezpečném světě. To je fakt, na který jsme pozapomněli, i když je to konstanta života pod tímto nebem. ■

Jiří Hanuš (1963), historik, působí na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

**BOOKS
& PIPES**

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)** ve spolupráci s nakladatelstvím **Books & Pipes**

Adresa redakce: Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, email: cdk@cdk.cz, <http://www.cdk.cz>

Ročník XII. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXXI.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Petr Dvořák, Martin Fiala, Kateřina Hloušková, Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Grafika a sazba** Jiří Mičkal • **Celoroční předplatné** 600 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 200 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, email: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 18036988 • **Na obálce:** James McNeill Whistler: Kompozice v šedé – portrét malíře, 1872

Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Politika v čase koronaviru

Předběžné poznámky

Petr Fiala

Německý filozof Peter Sloterdijk je přesvědčen, že se vede „falešná válka“. „Boj s virem nemá nic společného s vojenskou mobilizací,“ opatření jsou přehnaná. Medicína se stává „komplicem totalitární politiky“ a „duchové znovuobjeveného pořádku“ se bohužel „vracejí zpět“. Francouzský filozof Alain Finkielkraut se Sloterdijkem nesouhlasí a považuje jeho kritiku za cynickou. Radikální opatření hájí. Oceňuje, že politika znovu získala primát nad ekonomikou a „správně nastavila priority“, když chce chránit nejslabší a nejzranitelnější. „Život starce má stejnou cenu jako život člověka

na vrcholu sil. Dokud budeme dodržovat tento princip, současný nihilismus nezvítězí a zůstaneme civilizací,“ zdůrazňuje Finkielkraut.¹

Vydavatel *New York Review of Books* Rea S. Hederman cituje v dopise čtenářům třicet let stará slova britsko-amerického historika Gordona A. Craiga, že „cholera byla chorobou společnosti v nejhlubším smyslu“. Doporučuje za slovo cholera dosadit COVID-19 a „výrok bude stejně pravdivý i dnes“. Hederman tím myslí to, že virus má „devastující účinky na ty nejzranitelnější“, a přitom „vlády, které nás mají udržovat v bezpečí“,

selhávají.² Jiní budou tvrdit, že se na to nikdo nemohl připravit a že politická reakce byla správná.

Postoje se budou lišit podle země a osobní zkušenosti. Svědčí to minimálně o dvou věcech: víme toho zatím velmi málo a je brzy na jakékoli závěry. Jsem si toho dobře vědom, a proto i tyto poznámky k politice v čase koronaviru jsou předběžné.

Předběžnost znamená i opatrnost v soudech a závěrech. Čtu nespočet výroků mnohých komentátorů, kterým je už teď jasné, jak to bude s ekonomikou, politikou, globalizací, zdravotnictvím, psychologii lidu i s fotbalovými zápasy. Každý to ale vidí jinak. Často nás svými „jistými závěry“ zahrnují ti, kteří mají jedno společné: neomylně se mýlí s každou dobou, protože se rychle žení s jejím duchem, abych parafrázoval můj oblíbený Kierkegaardův výrok. Poctivě je přiznat, že v této chvíli nikdo nemůže vědět, jak se svět změní (a zda se vůbec změní). Máme málo relevantních dat, nedostatek odstupu, jsme uprostřed zápasu a nemůžeme reflektovat zkušenost, protože ji právě prožíváme. Jediné, co můžeme, je správně pojmenovat, co se nyní děje, a na základě minulých (zdůrazňuji minulých) zkušeností varovat před nebezpečími, která s sebou mimořádné situace přinášejí.

Moje poznámky se vztahují převážně k domácí politice a české společnosti. Jednak je to můj úkol, ale současně je – přes všechno propojení světa – zahraniční zkušenost bez určitého odstupu těžko využitelná. „Předběžnost“ reflexe zdůrazňuji i formou. Je to soubor deseti poznámek, nikoliv souvislá výpověď.

Když píšou, že tyto poznámky jsou „předběžné“, nemyslím tím „předčasné“. Spor Finkielkrauta se Sloterdijkem, stejně jako všechny další diskuse filozofů, politických myslitelů a snad postupně i politiků o koronaviru, jeho smyslu, míře jeho nebezpečnosti, způsobu jeho potírání a hlavně o důsledcích toho všeho pro společnost mají hlubší význam. Jsou důležité proto, aby nás koronavirus nepřipravil o víc než „jen“ o zdraví a prosperitu.

Jako při všech velkých krizích vedeme zápas o svobodu. A o budoucí podobu světa, který nemusí být stejný jako ten, který se tak rychle ukázal být až nečekaně zranitelný.

1. „Smysl“ pandemie

Vynořují se otázky po příčině a smyslu koronavirové pandemie. Pod tlakem okamžiku i jindy velmi rozumní lidé připouštějí možnosti nabízené konspiračními teoriemi. Je možno si vybrat jakoukoli verzi. Virus vyvinuli Američané, aby oslabili ostatní. Nebo proto, že si nevědí rady se stárnoucí populací, vždyť nejvíce ohrožuje seniory. Virus vytvořili Číňané, aby definitivně získali klíčovou výhodu a stali se rozhodující světovou velmocí. Nebo vyvíjeli tento virus a unikl jim z laboratoře, protože přece každý ví, že ve Wu-chanu, odkud se nákaza rozšířila, jsou velké mikrobiologické výzkumné instituty. Samozřejmě virus rozšířili Izraelci, protože Židé mohou vždy tak nějak za všechno. Nebo je koronavirus obranou Matky Gaii před příliš rozmnoženým a neukázněným lidstvem. Anebo si evoluce takto poradila se stále se zvětšující a stále více stárnoucí populací. Pro jiné jde nepochybně o Boží trest. Budou šermovat různými předpověďmi z Apokalypsy sv. Jana či odjinud nebo se zaklínat Božími tresty od potopy až po rány egyptské. Hříchu je na světě dost.

Nejméně zajímavě zní možnost, že se prostě více, silněji a masověji rozšířil jeden z virů a místo obvyklé ohraničené epidemie způsobil tuto pandemii. A přesto je to nejpravděpodobnější vysvětlení. Proč a zda má nemoc „vyšší smysl“, nevíme. Ale řekněme si upřímně, že to ani vědět nepotřebujeme. Důležitá informace je tato: i v dnešní době se – přes veškeré vyspělé technologie a neuvěřitelně úspěšné zdravotnictví – může něco takového stát. Společnost vyznávající kult všeobecného bezpečí

²Dezinfekce sochy T. G. Masaryka na Hradčanském náměstí, březen 2020, foto ČTK.

a zdraví není a nemůže být dokonale chráněna před zdravotním nebezpečím. Nemoc COVID-19 nám připomíná nesamozřejmost a křehkost naší civilizace. Jak nesmírně rychle se z radostné prosperity můžeme přepnout do módu úzkostné obavy o život. Pandemie zpřítomnila myšlenku smrtelnosti, tak úspěšně vytěšňovanou popkulturou a všeobjímajícím světem zábavy.

Není to ale nic, co nás navždy ovlivní. K takové úvaze nic neopravňuje. Války, holokaust, katastrofy, to vše máme za sebou. Po nich se vrací život, s všedními radostmi i starostmi, zábava, a kde to jde, i bezstarostnost. Je to přirozené, víme to, a navzdory předpovědím apokalyptiků tomu tak bude i tentokrát.

2. Nemoc a mentality

Reakce společnosti odpovídají obvyklému historickému modelu, pokud o nějakých modelech můžeme mluvit. Po prvních zprávách o rozšiřování koronaviru v Číně a jeho postupném přenosu do Evropy a na americký kontinent jsme byli svědky chování, které provází každou zpřítomňovanou hrozbou (od války po terorismus) ve chvíli, kdy už je reálná, ale neohrožuje přímo naše bezprostřední okolí. Část společnosti nebezpečí bagatelizuje, jiná část ho svým způsobem vítá. „Na chřipku zemře více lidí,“ slyšeli jsme. Politici a média přehánějí, je to jen každoroční epidemie, zase to přejde... znělo dlouho z mnohých lehkavějších úst.

Psychologie „vítačů“ je složitější a skrytější, protože méně pochopitelná: něco se už musí stát, společnost je rozežraná, blahobyť přebujelý, cestování je mnoho, lidi se mají moc dobře, nemoc je potřeba, vrátí to společnost do „starých dobrých časů“. Tuto sebevražednou psychologii vítané zkázy známe. Snad nejpodrobněji ji popsal Niall Ferguson ve své výborné knize o první světové válce.³ Tyto vzorce společenských reakcí se pozoruhodně opakují. Všechno – bagatelizace i vítačství – končí,

stejně jako před sto lety, při setkání s realitou zkázy. Ve chvíli, kdy začnou masověji umírat blízcí lidé, jak se to děje třeba v Itálii nebo Španělsku, zůstane úzkost a strach. A mnohem racionálnější psychologie přežití. Touha, aby to skončilo. V této fázi už jsme.

Nejeden zkušený čtenář se v těchto dnech vrací k slavné knize Alberta Camuse *Mor*. Oprávněně. V románu z roku 1947 jsou pasáže, které působí až prorocky. Camus postupně ukazuje šíření nemoci a reakci na opatření. Nejprve lidé nemoc nebrali vážně. Byli jen „citliví na to, co je vyrušovalo z jejich zvyků nebo se dotýkalo jejich zájmů“. Pak se začaly zveřejňovat statistické údaje o nemoci. Reakce nepřišla okamžitě. „Nikdo si totiž neuměl představit, co to znamená, když podle zprávy z třetího týdne bylo tři sta dva mrtvých. Za prvé nemuseli všichni zemřít na mor. Za druhé nikdo ve městě nevěděl, kolik lidí umírá týdně v normálních dobách.“ Nepřipomíná vám to něco? Postupem času si ale i veřejnost v Camusově městě uvědomila hrůznou skutečnost. Nicméně, přestože „stoupající čísla byla dost výmluvná“, občané „přes všechno znepokojení“ měli stále dojem, že se jedná „o nehodu sice velmi nepříjemnou, avšak přece jen přechodnou“. Procházeli se dál po ulicích, vyseďovali na terasách, „nebyli zbabělí, spíše žertovali“, píše Camus. Na konci měsíce ale došlo k vážnějším opatřením, zavřely se obchody, začalo se šetřit. Lidé zpozorněli. „Ale všechny tyto změny byly v určitém smyslu tak neobyčejné a došlo k nim tak náhle, že bylo nesnadné považovat je za normální a trvalé. Výsledkem bylo, že jsme se nadále zabývali především svými osobními pocity.“⁴ Výstižných popisů dalšího vývoje připomínajících dnešní situaci by bylo možné z *Moru* nabídnout ještě více. Ale toto stačí. Jak to mohl Camus vědět? Jednoduše. Citlivě a s porozuměním zde popsal některé archetypální reakce moderní společnosti na kolektivní smrtelné ohrožení a z něj vyplývající represivní opatření. Jakkoli je každá historická událost ojedinělá, neděje se nic jedinečného. To ale neznamená, že máme koronavirus podceňovat.

3. Není to válka

„Jsme ve válce,“ zní od některých politiků a mobilizuje se v médiích. Není to pravda. Nejsme ve válce, naštěstí. Zápas s nemocí není válka. Přestože můžeme najít některé podobné rysy, je to nepřiměřené a nebezpečné srovnání. Zápasíme o lidské životy a krátkodobě musíme použít neobvyklé prostředky. Jenže nepřítel není vnější, i když by bylo lákavé tvrdit, že to tak je. Bojujeme s nemocí, což nemá s válkou mnoho společného. Válka devastuje všechno. Nejen lidské zdraví a životy, ale také infrastrukturu. Po válkách zůstávají spálená města, rozbité domy, rozbořené továrny, vypálené školy, jsou zničeny komunikace i technologie. Není to jen minulost z učebnic dějepisu, skutečná válka je taková i dnes. Podívejte se kamkoli, kde se válčí, třeba do Sýrie. Trvá dlouho, než se válečné škody napraví. Někdy neskutečně dlouho a někdy se to už nepodaří vůbec. Ale koronavirus sám o sobě neničí nic z naší infrastruktury. Jakmile pomine, bude toto všechno znovu k dispozici.

Válečnému stavu se prý podobají některá opatření a nová role státu. Ale ani to není tak úplně pravda. Víceméně motivační snaha států – u nás navíc skoro nezaznamenanatelná – převést výrobu v některých podnicích na roušky, respirátory a ventilátory je svou povahou i rozsahem jiná než válečné převzetí celého průmyslu s výrobou zbraní, střeliva, tanků, letadel a dalších a dalších věcí. Válečná mobilizace se dotýká nějakým způsobem skoro všech. Nic z toho se dnes neděje, ani v zemích, které jsou pandemií zasaženy nejvíce.

Válka to není, nebudeme tedy ani čelit válečným škodám. Pokud dokážeme nemoc oslabit nebo vyléčit, můžeme se ihned a naplno vrátit k normálnímu životu. Nic z toho skutečná válka neumůže. Buďme opatrní s příklady a hesly. V emotivně rozjitřených časech mohou mít devastující sílu.

4. Pokušení moci

Každá mimořádná situace nějakým způsobem posiluje vládu, koncentruje moc a nabízí vládnoucí skupině mimořádné pravomoci. Je to nejen výzva, ale i pokušení. Donekonečna je teď citován Michel Foucault s jeho tvrzením, že „epidemie je snem mocných, umožňuje kontrolovat populaci, určit každému jeho místo, vést o každém registry informací a vytvořit strnulý prostor, v němž každý podléhá přímému vlivu moci“.⁵ Zní to na první pohled přesvědčivě. Vystavávají však otázky. Kdo je v současné společnosti ten „mocný“? Opravdu je to vláda nebo (jinde) prezident? Nebo jsou to někde oligarchické skupiny? To by bylo přece případnější a vlastně i logické. Posílit vliv na stát a zvýšit zisk. Ale děje se to opravdu všeobecně? A co média? Je to opravdu tak, že vlády využijí situaci a začnou kontrolovat společnost, jak je z toho obviňován Orbán v Maďarsku, nebo je to jen výjimka potvrzující pravidlo? A hlavně: je to opravdu sen demokratických vlád? Pohled na realitu je vícevrstevný a Foucaultovu tezi, pokud má být uplatněna na současnou situaci, obecně nepotvrzuje.

Některé vlády se dokonce tvrdošíjně bránily zavést restriktivní opatření, od Británie až po Německo. Nezdá se ani, že by si italská vláda, čelící skutečné pandemické katastrofě, libovala v posilování moci a ovládání společnosti. Pandemie dnes není snem mocných. Přesto tvrdím, že je pokušením – mocných i těch osobně bezmocných. Je pokušením pro společnost, aby oslabilo to, co je zdoluhavé, otravné a někdy těžkopádné, totiž demokracii a její základní podmínku, lidské svobody.

V jednom článku v německých novinách *Die Welt* jsem v souvislosti s pandemií nedávno četl důležitou myšlenku: „Ve svobodném právním státě může dalekosáhlé omezení základních práv fungovat jen tak dlouho, dokud bude srozumitelné a bude akceptováno. Proto je důležité nejen jednání (státu) vysvětlovat, ale také ukazovat perspektivu.“⁶ Zde jsme u jádra problému. A tyto věty nám

připomínají, co se dnes děje, lépe než všechny citáty z Foucaulta. Míra a délka restrikce a moc vlády závisejí na jejich akceptaci společnosti.

U nás jsme svědky dalekosáhlého přijetí restriktivních opatření, která patří k nejpřísnějším na světě, významnou částí společnosti. Požadavek na vysvětlení a na nabízení perspektivy zaznívá od menší skupiny občanů, média s ním pracují minimálně. „Moc mocných“, jež se u nás projevuje bezpříkladnou koncentrací ekonomické, mediální a politické moci v jedné rukách, je tak skutečně vystavena pokušení. Uskutečnit toto pokušení však bude možné jen tehdy, pokud to společnost bude akceptovat. Zde jde ale o čas. Dočasná koncentrace moci je opravitelná a návrat do normálního stavu je snadný. Překročí-li se určitý bod, který nelze přesně definovat, pak už není lehkého návratu. Svoboda se snadno ztrácí, demokracie se uvaří, jako ta pověstná žába v horké vodě.⁷

Toto nebezpečí existovalo v naší zemi už před pandemií koronaviru. Nemoc riziko posiluje, protože epidemie představuje pokušení moci. Pro mocné, ale i pro „bezmocné“, kteří v demokracii fakticky vládou. Mohou být v pokušení odevzdat moc, rezignovat na svá politická práva. Nechají si demokracii sebrat. Třeba pod zástěrkou nutné „války s nemocí“.

5. Úloha opozice

Nebezpečí koncentrace moci je o to větší, že každá vláda v čase krize (ohrožení, přírodní katastrofa, epidemie) logicky posiluje své pravomoci. Dělá represivní rozhodnutí s bezprostředním účinkem, což v demokracii jinak není možné. Opozice je přirozeně potlačena, protože její normální politický prostor – parlament – je dočasně oslaben. Problém je, když je příliš oslaben i její veřejný prostor, tedy možnost mediální prezentace. Tvrdím, že je to nevýhodné nejen pro opozici, ale i pro vládu, pokud to myslí se společností dobře, a především pro občany samotné.

V České republice byla v prvních dvou týdnech koronavirové krize opozice nejen mediálně oslabena, ale prostě dočasně vypnuta. Není to obvyklá stížnost lídra opozice, stačí se podívat na jakoukoli dostupnou analýzu mediálního prostoru. To mělo škodlivé následky. Babišova vláda jednala chaoticky, svévolně a neříkala lidem pravdu, např. ve věci ochranných pomůcek. Ohýbala zákony a dělala si, co chtěl její vůdce. Opozice na to upozorňovala, ale nebyl jí poskytnut odpovídající prostor, který by umožňoval vyvinutí společenského tlaku na vládu, aby změnila své jednání. Ve chvíli, kdy byla opozice ve třetím týdnu krize „vrácena“ do médií, se situace začala měnit. Vláda pod tlakem začala alespoň místy jednat konzistentněji, v souladu s předpoklady krizového řízení. Premiér se stáhl a bylo možné řešit i společně (napříč politickým spektrem) hlavní problémy, např. zrychleným přijetím potřebné legislativy.

Opozice má ale i důležitou legitimační funkci. Česká republika je toho ukázkovým příkladem. Společnost je politicky silně rozdělena, polovina voličů nedůvěřuje premiéru Babišovi, obává se jeho moci, střetu zájmů a zneužívání politiky v osobní prospěch. Mnoho z nich se na mě v prvních dnech krize obracelo s dotazy, zda jsou represivní opatření skutečně nutná, zda to není jen další pokus Babiše a jeho pomocníků posílit svoji moc. Jasně slovo opozice ve prospěch razantních preventivních opatření nepochybně pomohlo tomu, že společnost tyto zásahy do ústavních svobod dočasně akceptovala. Včetně těch, co jinak vládě vůbec nevěří. V boji s pandemií toto mělo zcela jednoznačně pozitivní vliv. To, že vláda není schopna tuto opoziční odpovědnost rozumným způsobem oplácet a s opozicí spolupracovat, je jiná kapitola. Stejně jako výroky prezidenta Zemana, že opozice má podporovat vládu, nebo mlčet. Prezident jako hlava státu by měl naopak v demokratické zemi dbát na to, aby se ani v mimořádné situaci společenská diskuse zcela neutlumila. Okřikování opozice v prezidentském projevu k národu není třeba více rozebírat. Zůstane spíše ve sbírce nebezpečných politických kuriozit.

6. Propaganda a systém

Krise způsobená nemocí COVID-19 naplno ukázala limity vládnutí na principu politického marketingu a důležitost standardních politických stran a normální politiky. Již delší dobu ale vlastně platí, že také politický marketing přestal Babišův tým postupně uplatňovat a přešel do režimu obyčejné politické propagandy. Permanentní sebe prezentace, nekonečné tiskové konference několikrát denně, zmatené informace vzápětí opravované, únavné vysvětlování vlastních chyb vydávaných za přednosti, zcela chaotické řešení elementárních problémů zůstanou smutnou vizitkou Babišovy vlády. Klíčové zásady každé vlády při řešení kritické situace – otevřenost a nabízení perspektivy (plánu) – byly zcela zapomenuty.

Politický marketing nedokázal zajistit ochranné pomůcky. Ani pro lidi v první linii, lékaře, sestry, zdravotníky, ani pro nikoho dalšího. Neschopnost opatřit je byla ale menší chybou než opakované lži, kterých se vláda dopustila. Dodáme je zítra, za tři dny, za týden, a pokud někde nejsou respirátory, premiér je osobně doveze. Slyšeli jsme to všichni. Jenže i ty slibované roušky od vlády do schránky pro každého občana jsou dosud jen snem. Lež o ochranných pomůckách pro lékaře se opakovala o týden později s pracovníky sociálních služeb a s domovy pro seniory. Zde už šlo bez nadřádky o lidské životy.

Premiér Babiš projevil obvyklý autokratický reflex, když strhl veškerou mediální pozornost na sebe a začal se věnovat sebe propagaci a mikromanagementu. Výsledek byl katastrofální, protože to, co v dobrých časech tolik nevádí, je v okamžiku krize nepřijatelné. Že král je nahý, bylo zřejmé i lidem, kteří k Babišovi nemají vyhraněný vztah. Vedle propagandistického šílenství Andreje Babiše a zmateného poskakování jeho vládních pomocníků najednou paradoxně začala i oslabená a ponížená sociální demokracie působit kompetentně a věcně. Jan Hamáček nepřebíhal Babiše červenou

mikinou, jak si myslí komentátoři, kteří už dávno ztratili smysl pro proporce a realitu, ale tím, že působil soustředěně a normálně. To slovo je důležité. Působil jako normální politik, který řeší problém.

Politická propaganda nenávidí systém. Proto Babiš a Zeman opakovaně zpochybňují instituce, vystavují útokům tu parlament, tu bezpečnostní složky státu. Jenže instituce a systém jsou to, co nás chrání. Proto je pro případ krize (bezpečnostní hrozba, přírodní katastrofa, pandemie) vytvořen systém krizového řízení, který je napsán a nachystán do posledního detailu. Je to tak proto, aby se nemuselo nic hledat, vymýšlet a zkoušet, až problém nastane, protože tehdy už na to není čas. Součástí tohoto krizového řízení je aktivování Ústředního krizového štábu v čele s ministrem vnitra nebo obrany. Politická propaganda ale nemohla připustit, aby krizové řízení převzal někdo jiný než Andrej Babiš. Až ve chvíli, kdy úplně selhal a jeho političtí marketéři ho museli stáhnout do pozadí, dovolil vytvoření krizového štábu, ovšem v jiné podobě: v čele s jemu věrným odborníkem-úředníkem (Roman Prymula). To ale nemohlo fungovat, krizový štáb musí být z povahy věci řízen ministrem vnitra. Až když se začaly projevovat katastrofální důsledky špatných propagandistických rozhodnutí, Babiš ustoupil a věci se po týdnech ztraceného času dostaly do stavu, kde měly být na začátku. Od té chvíle se krizové řízení významně zlepšilo.

Čas ztracený bojem s politickou propagandou je v době krize skutečným zločinem. Minimálně morálním. Je praktickou ukázkou toho, proč potřebujeme fungující instituce, právní stát, nenarušený systém státní správy, standardní mechanismy a normální politické strany. Nic jiného si s velkými výzvami nedokáže poradit. Politická propaganda jako způsob vládnutí je zlo, které si společnost nemůže dlouhodobě dovolit.

7. Síla demokracie a lež diktatury

Jiné pokušení je dobře patrné z veřejné debaty. Sílí zvrácená myšlenka, že autoritativní režimy jsou schopnější než demokratické, že dokážou lépe reagovat a že jsou v boji s pandemií úspěšnější. Máme si brát příklad z Číny nebo jiných asijských zemí. Myslí to někdo vážně? Bohužel ano.

Podobné úvahy na své autory prozrazují jejich slaboduchost a/nebo pokrytectví ukazující, že jejich přijetí demokracie je jen podmíněné a nechťené. Podstatou tvrzení o úspěšnosti autoritativních režimů je kolosální historická lež. Čína si nedokázala poradit s koronavirem, ale dokázala zfalšovat statistiky, umlčet ty, kteří ukazovali pravdivý stav věcí, a vytvořit potěmkinovskou vesnici zdraví, jak to ostatně autoritativní režimy vždy umějí. Historická odpovědnost Číny je v tom, že včas svět neinformovala o rozsahu epidemie, že dlouho bagatelizovala nebezpečí, a tím bránila ostatním zemím se na pandemii dobře připravit. To je realita, vše ostatní je obvyklá propaganda. Neobvyklé je jen to, kolik lidí jí u nás podlehlo.

Pandemii lze jistě „zvládnout“ tak, že se nebude dostatečně testovat. Svobodné země, které poctivě zveřejňují čísla o počtu nakažených a snaží se testovat významnou a reprezentativní část populace, nepochybně vypadají hůře než ty, které netestují, vykazují méně případů a úmrtí přiřazují k jiným medicínským příčinám. Je také pravda, že v zemích, kde lidské svobody nemají žádnou cenu a hodnota individuálního života je nižší než v naší civilizaci, lze snadněji uzavřít celá města a provincie a nechat lidi svému osudu. Celé to může působit akčně a účinně, ale jen pro ty, kteří tím nejsou bezprostředně postiženi. Západní civilizace stojí na principu, že život každého člověka je stejně cenný a že jeho svoboda je nedělitelnou hodnotou. Za těchto podmínek jsou nutná represivní rozhodnutí jistě těžší. Ale ne méně účinná.

Demokracie počítá s kritickými situacemi a má pro ně mechanismy. V právním demokratickém

státě existuje institut dočasného posílení výkonné moci a systém krizového řízení, který umožňuje v rámci možností efektivně zvládnout krizi. Při respektu k občanům a jejich právům. Podstatné je vše otevřeně vysvětlovat, nabízet perspektivu návratu ke svobodě a každé omezení odstranit v první chvíli, kdy je to z medicínského hlediska možné. Demokracie není bezbranná. Je jen čestnější, otevřenější, lidstější a upřímnější.

V době krize nefungují ani falešná politická charismata, o nichž nám vyprávějí do úmoru pohádky ti, kteří ve skutečnosti mají demokracie plné zuby a jen stěží to skrývají. Tzv. charismatičtí politici v západních demokraciích nezvládají krizi lépe než ti, kteří jsou považováni za nudné či za zenitem. Prezident Trump musel nakonec pokorně vedle sebe postavit odborníky (Anthony Fauci⁸), kteří mají jiné názory, a předat jim část rozhodovací moci. Není to síla osobnosti, ale systému, která v demokracii dokáže bojovat s nemocí. V mezinárodním diskursu se najednou stávají vzorem lidské projevy britské královny Alžběty II. nebo dávno odepisované kancléřky Merkelové, která neváhala k lidem mluvit včas a s maximální otevřeností. Neokázalý italský premiér Conte boduje u svých těžce zkoušených občanů, zatímco populističtí křiklouni nemají co nabídnout.

V české společnosti se populisté za pomoci východní propagandy snaží obrátit veřejný diskurs ve prospěch autoritativní Číny a v neprospěch Západu. Evropa selhala, Čína nám pomohla, slyšíme zas a znova. Vrcholem politického kýče bylo noční vítání „bratrské pomoci“ v podobě ochranných pomůcek z Číny členy vlády na ruzyňském letišti. Jen u toho lidem zapomněli říci, že to není žádný charitativní dar čínských soudruhů, že je tam za peníze českých občanů draze nakoupili, že nemají odpovídající kvalitu a že problém, kterému čelíme, je tak veliký i proto, jakou zvolila Čína politiku.

Pokud se čínský režim rozhodl využít své momentální ekonomické výhody k posílení svého vlivu v Evropě, je to asi pochopitelné jednání, které

Číně nemůžeme vyčítat. Je to velmocenský reflex autoritativního režimu, který využívá každý prostor k získání pozice rozhodující světové velmoci. Že mu s tím ale pomáhají klíčoví čeští ústavní činitelé, je nepochopitelné a neomluvitelné.

Do tohoto kontextu zapadá i neochota a pomalost české vlády při zajištění ochranných pomůcek z domácích zdrojů. Nejen že vláda nevyužila svých pravomocí nouzového stavu a autoritativně nezajistila výrobu, ale dokonce ji sami výrobci museli prosit, aby od nich ochranné prostředky začala kupovat a jejich výrobu jim zadávat. Tento (pročínský) paradox bude jednou ještě nepochybně předmětem pozornosti.

8. Vypnutý trh

Klíčovým opatřením proti šíření pandemie je omezení sociálních interakcí. V praxi to znamená nejen zavření škol, zákaz koncertů, divadelních představení a sportovních utkání, ale také a především ochromení ekonomického života. Následky jsou nejasné, předpovědi ekonomů se liší. Slyšíme názory, že se světová ekonomika rychle zvedne, jiní mají pocit, že jen někde, další předvídají hlubokou a dlouhodobou krizi. Nejasnost jakékoli prognózy zvyšuje to, že ochromení hospodářského života přichází v globální době, kdy je svět propojen. Podstatná část hospodářského výkonu je založena nejen na celosvětové směně zboží, ale také na pohybu osob a na službách, které s tím souvisejí. Nemožnost vyrábět a nemožnost cestovat sekundárně oslabuje sektory, které jsou postaveny na službách. Nikdo neví, kdy se obnoví mezistátní kontakty a v jaké míře, a proto je každá předpověď silně spekulativní. Jako ostatně kdykoli.

To podstatné je ale úkolem dne. Stát, který přijal restriktivní opatření, musí bezprostředně uvolnit peníze a dát je lidem a firmám, které jsou krizí poškozené. Dělají to tak v různé míře všechny země

demokratického Západu. Nikoliv proto, že lidé nemají mít s podnikáním spojené žádné riziko, ale proto, že objektivně nemohou podnikat. A cena za to, že zdravé firmy zkrachují, lidé přijdou o práci a živnostníci se ocitnou na ulici, je mnohem vyšší než ta, kterou zaplatíme, když je nyní nenecháme padnout.

Ekonomický rozměr je téma na samostatný článek. Zde se dotknu jen jedné otázky, kterou občas dostávám. Jak to, že pravicoví politici a ekonomové schvalují státní zásahy do ekonomiky formou zvýšených výdajů a dokonce jednorázových dávek? Jak to, že pravicové vlády doslova pumpují do ekonomiky peníze? Proč tam chcete jako pravice dát ještě více než současná česká levicově-populistická vláda? Odpověď je jednoduchá: stát musí platit proto, že „vypnul“ celé segmenty trhu. Lidé si nemohou pomoci, protože rozhodnutím státu přestal dočasně fungovat trh. Podnikatelé se nemohli připravit ani nemohou reagovat, jak to po nich oprávněně chceme v případě standardní ekonomické recese, která je součástí přirozeného rizika podnikání. Není jak reagovat. Lidem zůstaly náklady, ale nemají jak mít zisk. Nemají příležitost náklady zaplatit. Společnost má dvě možnosti. Nechat všechny padnout a pak řešit nesmírně drahé a závažné důsledky, nebo dočasně „nalít“ peníze všude tam, kde to jde, a udržet pracovní místa, služby a firmy do doby, než se trh znovu otevře. Udělat to druhé je pravicové, společensky bezpečnější, levnější a jednoznačně rozumnější.

9. Zavřený stát

Pandemie potvrzuje nenahraditelnost národního státu a současně potřebu otevřeného sdíleného prostoru. Není to paradox. Je to realita vycházející z naší zkušenosti.

Podobně jako při migrační krizi nebo jakékoli jiné velké výzvě poslední doby se rétorická očekávání obracela k Bruselu, zatímco jediný, kdo byl

schopen jednat, byly jednotlivé národní státy. Nemohlo to ale být jinak. Potřebnými pravomocemi včetně legitimizovaného násilí nedisponuje Evropská unie, ale národní státy. Je to tak správně. Nelze hájit společný evropský zájem, který v tomto případě nejde ani definovat. Jednotlivé země s ohledem na míru ohrožení i svoji politickou kulturu zvolily různé typy reakcí, aby ochránily zdraví a životy svých občanů. Reakce Bruselu byla těžkopádná a přišla pozdě. Jenže, mohlo by to být jinak? A bylo by dobře, aby to bylo jinak? Myslím, že současná zkušenost je další silný argument pro to neposilovat dál evropské instituce a snažit se, aby dosavadní míra spolupráce v rámci unie byla kvalitnější a racionálnější. Nebude to snadné. Už teď je zřejmé, že pandemie způsobila hluboké rány nedůvěry mezi členskými zeměmi Evropské unie. Kupříkladu italský a španělský pocit, že Německo se nechovalo dostatečně solidárně v jejich nejtěžších chvílích, nebude snadné překonat, bez ohledu na to, zda tato výtky odpovídá skutečnému chování německé vlády či nikoliv.⁹ Ale to je jen jeden z problémů, s nimiž si Evropa po odeznění pandemie bude muset poradit.

Na druhé straně to, po čem už léta volají čeští národovečtí populisté a izolacionisté, se tentokrát stalo: byly zavřeny hranice. Ukazuje se v praxi, jakou hloupost nám tu populisté vytrvale nabízejí. Zavřené hranice jsou nejen nežádoucí a nevýhodné, ale už také zcela nepřírozené. Vždyť jen kolik českých rodin má děti, příbuzné či svoje blízké v zahraničí. Kolik u nás žije cizinců a jak již je na nich část našeho hospodářství závislá. Jak jsou nepřítomností zahraničních studentů a vědců zasaženy univerzity a výzkumné ústavy. Jak moc chybí volný pohyb osob naší ekonomice. Jasně se ukazuje, že jsme nejen otevřená ekonomika, ale i otevřená země. A že v tom je naše výhoda.

Samostatnou kapitolu v této souvislosti představuje zákaz vlády českým občanům vycestovat ze země. To je ještě něco jiného než zavřít hranice. Existují vážné pochybnosti, zda má k takovému

zásahu do ústavních práv vláda oprávnění, i když je nouzový stav. Ale hlavně pro to neexistují žádné rozumné důvody, ani epidemiologické. Kdo chce odjet, měl by mít možnost. Pokud se chce však vrátit, musí počítat s karanténou a nepohodlím. Má to ale být jeho volba. K podobnému opatření nesáhl myslím žádný demokratický stát na světě. O to více musíme být pozorní, aby se zbytečné nestalo normálním, aby se represe nestala samoúčelem. Stačí málo, ostatně zavřené hranice zná moje generace důvěrně. Nechceme a nedovolíme, aby se podobné věci vrátily.

10. Nemoc civilizace

Pandemie má etický rozměr a staví před nás otázky, na které už nejsme zvyklí. Třeba zda má stát právo zabránit lidem v účasti na bohoslužbách. Diskuse o tom se vedou uvnitř církví. Převládající diskurs je souhlasný. Ale přesto pro část katolických věřících není fyzické ohrožení nemocí dostatečným důvodem pro to, aby se nesetkali u proměňování těla a krve Ježíše Krista. Odpověď církevní autority je jasná, je potřeba zůstat doma. Tato odpověď je odlišná od těch, kterými církev na podobná ohrožení většinou reagovala v minulosti. Teologické otázky zůstanou, církevní praxe se ale postavila na stranu preventivní ochrany života.

Závažné jsou zákazy návštěv umírajících nebo naopak účasti otců u porodu. Jedinečné a neopakovatelné okamžiky lidského života a právo nejbližších je sdílet jsou tématem, nad nímž nelze mávnout rukou. Umírat v osamění, když jsou blízcí doslova nablízku? Jde o důsledek státního rozhodnutí, u kterého vzniká otázka, zda je k něčemu takovému stát oprávněn a zda je morálně správné takové rozhodnutí respektovat. Přílišná ingerence státu do rodinného života je pro konzervativce problematická sama o sobě, tady má hluboký lidský a existenciální rozměr.

Ale nejproblematictější jsou rozhodování, kterých jsme (zatím a doufám, že navždy) v České

republice naštěstí ušetření. Dilemata řešená v zemích, kde je situace s nemocí COVID-19 kritická. Zprávy, že se lékaři rozhodují, koho zachrání a koho ne, jsou v dnešní době děsivé. Rozhodnutí, že kdo má nad 75 let, nebude už napojen na ventilátor a tím se s vysokou pravděpodobností rozhodne o jeho osudu, zní jak z nějaké špatné sci-fi.¹⁰ Je to ale realita těchto dní a hodin. Jenže tyto společenské „Sophiiny volby“ nás posouvají zpět do barbarských časů. Civilizace vždy chránila právě ty slabé, zatímco silné nechávala, aby si poradili sami. Jak nám správně připomíná Alain Finkelkraut v úvodním citátu, život starého člověka je stejně cenný jako život lidí na vrcholu sil. Oni ale mají větší šanci přežít bez intenzivní pomoci než senioři. Přesto se zdá, že někde jsou v zoufalých situacích upřednostňováni ti silní a výkonní. Morální důvody pro to nejsou.

Koronavirus tak před nás staví zásadní otázky. Jak zachovat naše svobody, jak obnovit naši demokracii, jak znovu otevřít svět? A především, jak zachovat naše lidství, humánnost a tedy naši civilizaci? Větší výzva před námi není a v ní musíme obstát. Pak teprve nemoc skutečně porazíme. ■

snem o čistém společenství, ten druhý snem o disciplinární společnosti. Dva způsoby, jak vykonávat moc nad lidmi, jak kontrolovat vztahy mezi nimi, jak rozplétat jejich nebezpečné svazky. Město nakažené morem, celé prostoupené hierarchií, dohlížením, pohledem, psaním, město znehybnělé extenzivním fungováním moci, jež dopadá odděleným způsobem na všechna individuální těla – to je utopie dokonale ovládaného města.“ Michel Foucault: *Dohlížet a trestat. Kniha o zrodu věznění*. Praha: Dauphin 2000, s. 279.

- 6 Spahn nennt zwei Bedingungen für das Ende des Stillstands. *Welt*, 9. 4. 2020. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article207149517/Coronavirus-in-Deutschland-Spahn-nennt-zwei-Bedingungen-fuer-das-Ende-des-Stillstands.html>
- 7 Srov. Petr Fiala: *Jak uvařit demokracii. Od vládní agonie k polokomunistické vládě*. Brno: Books & Pipes Publishing 2018.
- 8 Tým je samozřejmě mnohem širší, v médiích často vystupuje např. také koordinátorka boje s koronavirem v Bílém domě Deborah Bixová.
- 9 To se promítá i do zcela praktických věcí a brání např. shodě evropských ministrů financí na společných ekonomických opatřeních. Silné rozpory provázejí myšlenku vydání společných evropských dluhopisů.
- 10 Srov. např. Rozhodujeme jako na válečné frontě. Staří mají smůlu, popisuje lékař situaci v Itálii. *Novinky*, 11. 3. 2020, <https://www.novinky.cz/zahranicni/koronavirus/clanek/rozhodujeme-jako-na-valecne-fronte-stari-maji-smulu-popisuje-lekar-situaci-v-italii-40316288>. Dále srov. např. Lenka Petrášová: Starce neléčíme, zní z Itálie. Tvrdá selekce může být realitou i u nás. *Info.cz*, 13. 3. 2020, <https://www.info.cz/cesko/starce-nelecime-zni-z-italie-tvrda-selekce-muze-byt-realitou-i-u-nas-44561.html>

- 1 Jürg Altwegg: Die Niederlage der Denker. *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 1. 4. 2020. <https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/franzoesische-kontroverse-niederlage-der-denker-in-corona-krise-16705488.html>
- 2 Our values, Newsletter. *The New York Review of Books*, 7. 4. 2020.
- 3 Niall Ferguson: *Nešťastná válka*. Praha: Dokořán 2003.
- 4 Albert Camus: *Mor* (překlad M. Tomášková). Praha: Odeon 1993, s. 55–56.
- 5 Cituji záměrně z internetu na nejrůznějších místech dokola recyklovanou větu s odkazem na Foucaultovu knihu *Dohlížet a trestat*. V knize samotné je ale např. tato pasáž: „Exil malomocného a uvěznění morem nakažených v sobě nenesou stejný politický sen. Ten první je

Petr Fiala (1964),
profesor politologie,
předseda Občanské demokratické strany a poslanec
Parlamentu ČR.

Dýchavičné fungování mechanismu veřejné moci

Stanislav Balík

V minulém čísle *Kontextů* byly publikovány tři pozoruhodné články Jiřího Nantla, Michala Kubáta a Vojtěcha Šimíčka, které otevřely různé aspekty problematického fungování české politiky. Byly psány ještě v době předkoronavirové, kdy to vypadalo, že máme spoustu času na vyladění toho, co se během posledních třiceti let v politickém systému záměrně či nezámyslně rozladilo, či vyřešení toho, co bylo špatně nastaveno od samého začátku.

Koronavirus všechny tyto úvahy na jednu stranu zkomplikoval a na stranu druhou umocnil. Komplikace spočívá v tom, že možná i po dlouhou dobu budou všechny systémové debaty odsouvány jako žvanění a jako něco, na co teď právě není čas. Musíme přece řešit tu roušky, tu živnostníky, tu zavření a otevření hranic. Operativa bude asi zkrátka delší dobu převažovat nad koncepčností. Umocnění pak spočívá v tom, že se v plné nahotě projevíly

dříve jen tušené či ne tak ostré kontury problematického fungování našeho státu, jeho ústavních i jiných orgánů a složek. Navíceno tímto světlem máme možnost lépe si všimnout problematičnosti a snad i navrhnout možná řešení.

V tomto směru nadmíru oceňuji přístup Michala Kubáta, který nejenom ve svém textu, na který částečně navazuji, ale i jinými způsoby a na jiných místech již delší dobu vyzývá k praktičnosti a jisté normativnosti politologů, to vše jako nutnou podmínku pro naplnění společenské odpovědnosti společenských věd. Ano, zaměřujeme se nejen na supervědeckou (ve smyslu statisticko-matematickou) deskripci, jdeme na tomto základě dál – odhalujeme a poukazujeme na nefunkčnosti, a především formulujeme alternativy.

Spojujícím motivem všech tří minule publikovaných textů bylo volání po fungujícím státu, po fungujících institucích. Zde je třeba se zastavit. Jak funguje stát? A co vlastně nazýváme státem?

Prezident jako špatný král, premiér jako nepovedený kancléř

Jistě, na prvním místě určitě nejvyšší ústavní orgány (a politologie má často tendenci podlehnout iluzi, že se stačí zaměřovat právě na tyto instituce). V tomto směru byla koronavirová krize dosud nemilosrdná vůči české výkonné moci. Ukázalo se fatální selhání prezidenta, od něhož veřejnost čekala a čeká něco jiného, než že se týdny a měsíce promlčí. Asi bych netvrdil stejně jako M. Kubát, že je naše pojetí prezidentství jednou ze špatných českých tradic. Jistě, má celou řadu úskalí a možná velkých rizik, nabízí ovšem i velké výhody.

Nedomnívám se, že by mimořádné postavení, které český prezident – ústava neústava – má (a které v této době tak bolestně nenaplní), pramenilo pouze z tradice masarykovské či z dlouhé

vlády Františka Josefa. Myslím, že navazuje na něco hlubšího, a sice na imanentní touhu českého národa po svém spravedlivém a dobrém králi. Ano, toho chtěl spatřovat v prvních desetiletích vlády i ve Františku Josefovi I., ale stopy můžeme jistě sledovat v nadšení provázejícím korunovaci Leopolda II. a snad i dříve (dost možná už u Jiříka z Poděbrad). Jsme jednou ze šesti evropských republik, kde prezident sídlí v někdejší královském sídle (kromě nás ještě Itálie, Portugalsko, Rakousko, Rumunsko a – Rusko), jež je navíc v českém případě nejstarším kontinuálně fungujícím sídlem hlavy státu na světě.

Dobrý český panovník – ať už kníže, král či prezident – nemá nutně vykonávat moc, ale má být úhelným kamenem společnosti, směřovatelem, poslední autoritou. Je onou nejvyšší (i společenskou) autoritou – proto tak toužíme po udržení institutu jmenování univerzitních profesorů prezidentem jinak nedávajícího smysl; proto tak řešíme podobu svátečního rituálu k 28. říjnu a předávání státních vyznamenání (a složení sboru vyznamenaných); proto toužíme po krásných projevech hlavy státu spojujících společnost. A právě nenaplnování těchto předpokladů Milošem Zemanem tolik vadí jeho odpůrcům.

Úkol pro přemýšlení je tedy jasný. Potřebujeme stále takový úhelný kámen? Pokud ano – a autor tohoto textu je toho názoru –, jak nejlépe dosáhnout toho, aby příští prezidenti (ne jenom bezprostřední nástupce M. Zemana) lépe naplňovali tuto roli? Cesta navržená Vojtěchem Šimíčkem v podobě nepřímé volby nikoli pouze parlamentem, ale mnohem širším orgánem složeným z reprezentantů krajských samospráv (možná by stálo za to zvážit i zapojení obcí) je evidentně jednou z mála reálných cest (ne-li jedinou).

První týdny koronavirové krize ukázaly rozpaky také ohledně podoby druhé složky výkonné moci – vlády. Od nástupu Andreje Babiše do premiérského úřadu, a to zvláště v době jeho první menšinové

^ Petr má číslo na můj mobil! Svérázná billboardová kampaň Hnutí ANO pro komunální volby 2018.

vlády ANO, je patrné, jak velký má náš „první ministr“ problém s ústavní konstrukcí, že vláda rozhoduje ve sboru a že premiér nemá (krom vlivu na personální složení) žádný výjimečný vliv, že je skutečně jen první mezi rovnými. Evidentně se zhlédl v německém kancléřském modelu. Nicméně právě dění posledních týdnů ukázalo limity Babišova premiérství – jeho posedlost mikromanagementem a nedůvěra v systém, resp. v cokoli jiného než v něj samého jej hnaly a ženou do v zásadě nesmyslného nasazení, které během krátké doby narazilo i u členů jeho vlády. A především se ukázalo, jak moc jej limituje jeho předchozí životní zkušenost, která jej nenaučila řídit tým a dosahovat kompromisů, protože to nepotřeboval. A to je v českém modelu parlamentní demokracie s vládou rozhodující ve sboru velký problém (a to ještě není momentálně problém s parlamentem, který by byl zablokovaný). Tak velký, že už na to pod podmínkou anonymity upozorňují i členové vlády. Jak vtipně nedávno poznamenal Jiří Nantl: „Krise v České republice již dostoupila do takových rozměrů, že Česká pošta zavedla doručení přímo do schránky a vláda objevila, že je potřeba mít premiéra.“

Co je také stát

Nicméně nezůstávejme pouze u těchto ústavních orgánů. Státním mechanismem totiž není pouze vztah mezi parlamentem a vládou či vládou a prezidentem, ale (možná dokonce především) vertikální síť orgánů státní správy. Jde jednak o strukturu státních úřadů s územními dekoncentráty – ať již ústředních orgánů státní správy (správa hmotných rezerv, báňský úřad, katastr apod.) či úřadů ministerstev podřízených (ředitelství silnic a dálnic, hygiena, finanční úřady, sociálka apod.). Dále o celou soustavu územní samosprávy – a nejenom o kraje a obce, ale i o hierarchii mezi obcemi, co se týče rozsahu výkonu přenesené působnosti (nejen obce s rozšířenou působností, ale i obecní úřady

zahrnující stavební či matriční úřady apod.). Jde vlastně o odpověď na otázku, jak mají vypadat orgány, které budou řešit problémy formulované Jiřím Nantlem (vzdělávání, stárnutí, využití území). Těžkopádnost našeho státního mechanismu se ukázala ve vši nahotě právě při jeho ne/fungování v prvních dnech koronavirové krize.

Je to celý komplex otázek, které tu můžeme jen naznačit, přitom každá z nich by si zasloužila zvláštní pojednání. Pro rychlý přehled – bavit bychom se měli o přehlednosti struktury veřejné správy, přirozených oblastech působení a především, proč a co má právě která úroveň a složka vykonávat. Souhrnně se tak vlastně máme bavit o efektivitě výkonu veřejné moci; efektivitou v tomto případě nemyslím na prvním místě peníze, jež to stojí (možná ani na místě druhém či třetím). Myslím jí úspěch při řešení velkých výzev. Lze si totiž představit cílenou shodu na tom, že např. pro rozvoj území dává velký smysl dotovat hromadnou dopravu tak, aby byly i malé vesnice dostupné vlakem či autobusem, i v případě, že jimi nebude jezdit mnoho lidí. Nebo že vybudujeme takový systém péče o staré lidi, který je nebude soustřeďovat do domovů důchodců, ale skrze robustní a fungující síť sociálních a zdravotních pracovníků a úlev pro pečující členy rodin umožní, aby mohli déle žít ve svém domácím prostředí.

Petr má číslo na můj mobil

Podívejme se nejprve na jeden z opomíjených předpokladů existence skutečně svobodné územní samosprávy. Před půldruhým rokem byla velká města naší země oblepena billboardy, na nichž premiér ujišťoval, že „Petr/Roman/Jaroslav má číslo na můj mobil“ a že „Prahu/Brno/Zlín/Děčín řešíme přímo a hned“. Premiér na nich byl vyfocen s místním lidem kandidátní listiny svého podnikatelského politického subjektu (jemuž se bůhvíproč říká hnutí).

Použité slogany sugerovaly jednotu lokální a celostátní úrovně.

Problém je v tom, že takto to být nemá/nesmí, protože se to dotýká svatého grálu demokratické a liberální politiky – dělby moci. Ta se totiž zdaleka nenaplnuje jen horizontálním dělením na moc zákonodárnou, výkonnou a soudní, ale i zanedbávaným a opomíjeným dělením vertikálním na moc centrální vlády a územních samospráv.

Taková několikadimenzionální pluralita moci je důležitá jako garance existence prostoru pro lidskou svobodu. Když moc není monolitická a jediné centrum nemá monopol na její výkon, jednotlivé složky moci nejsou pouze oddělené, ale vyvažují se a nenechají jednu zcela dominovat, je velká naděje, že stát nebude nadměru upokojuvat svůj hlad po lidské duši.

Je to již více než 170 let, kdy byla do prvního obecního zákona (Stadionův obecní řád z roku 1849) na našem území vtělena slavná maxima: „Základem svobodného státu je svobodná obec.“ Při pohledu do naší historie zjišťujeme, že to není jen hypotéza, ale společensko-politická zákonitost. Jakákoli nesvoboda u nás totiž začínala tím, že eliminovala obecní samosprávu – ať už šlo o nacistickou okupaci (1939–1945), poválečný omezený pluralismus (1945–1948) či éru komunistického režimu (1948–1989). Zkrátka kdokoli, kdo nechtěl vládnout ve svobodném státě, vypořádal se nejprve se samostatnými obcemi, potažmo samosprávnými zeměmi. Nemusel je zrušit, stačilo je „pouze“ podřídit centrální vládě. Nechat jim třeba i starosty nebo je nazvat předsedy národních výborů, ale vzít jim možnost rozhodovat svobodně o podstatných záležitostech svých komunit, podřídil je vyšším orgánům a v posledku vládě.

Nebylo náhodou, že se návrat k demokratickému svobodnému zřízení po roce 1989 neodmyslitelně spojil s obnovou obecní samosprávy bez nadřazených okresních či krajských národních výborů. A jaká je situace dnes? Co odpoví starostové na otázku, zda jsou obce svéprávné a samostatné,

nebo jsou podřizovány vyšším úrovním veřejné správy? Mnozí tvrdí, že se v posledních letech stát snaží byrokratickými způsoby navrátit zpět k centrálnímu systému národních výborů. Kdo něco ví o kontrolách rozpočtování obcí krajskými úřady, kdo ví o často šikanózních požadavcích na obce v rámci přenesené působnosti, ví, že tento starostovský postřeh je trefným pojmenováním současného stavu.

Avšak zpátky k Babišovým komunálním volebním billboardům. Ve svobodném státě musí být úplně jedno, jestli máte, nebo nemáte telefon na premiéra. Nemáte jej na nic pracovního potřebovat. A jestli potřebujete, je to známka toho, že s územní samosprávou něco není v pořádku. Andrej Babiš se totiž pasoval do role všemocného a přitom zdánlivě dobrotivého stranického tajemníka, který nekecá a vše hned řeší. Tento typ lze dodnes spatřit na různých televizních kanálech vyživajících se v oslavě normalizační doby v Dietlových seriálech *Okres na severu* či *Muž na radnici*. Tito féroví chlápci-tajemníci v seriálech většinou neřeší ideje a koncepce. „Makají“, zjevují se na nečekaných místech, utápějí se v mikromanagementu. Umějí sehnat peníze na vodovod, nový kravín, hřiště – systému navzdory. Přesně tak se k obcím a krajům chová dnešní premiér. Boří koncept samosprávy tím, že v posledku o rozvojových prioritách komunity nerozhodují její volení reprezentanti, ale „muž s telefonem“, který dá pokyn svým ministrům, aby někde peníze našli.

Nepřehlednost veřejné správy

Pojďme ale od premiéra zpátky ke struktuře veřejné správy. Ta je u nás mimořádně nepřehledná. Nejde jenom o smíchání výkonu státní správy a samosprávy na krajských i obecních úřadech, jde o to, že jsou orgány samosprávy často občany činěny zodpovědnými za události a rozhodnutí dotýkající se fungování státu v jejich katastru, aniž by na to měly jakýkoli vliv. Obce nijak neovlivní kraje při údržbě

silnic druhé a třetí třídy, byť se může jednat často i o hlavní ulice daných vesnic. Kraje nijak neovlivní stát při budování a opravách dálnic, silnic první třídy či obchvatů na nich – a kdo před volbami slibuje opak, nejedná fér. Zastupitelstvo obce či starosta nemají sebemenší vliv na to, když policie kvůli nesouladu s nesmyslnými státními technickými normami zruší přechod přes ulici, protože nekončí na chodníku. Čistí-li obce na své náklady zanesená koryta místních potoků, aby chránily občany před povodněmi, dělají to jejich představitelé načerno a s jednou nohou v kriminále, neboť vynakládají obecní prostředky do údržby cizího (státního) majetku, o který se stará příslušné povodí (Moravy, Odry, Vltavy...).

Nepřehlednost se týká samozřejmě rozličných stupňů výkonu přenesené působnosti. Na to, jak je naše země homogenní, je úplně absurdní, kolik různých forem a podob na sebe přenesená působnost vzala. Výjimkou nejsou bydliště, odkud musejí občané za vyřízením svých úředních záležitostí do pěti různých míst (rekordem je až sedm míst) – někde sídlí jejich obecní úřad, jinde matrika, ještě jinde vyřizují stavební povolení, na jiném místě sídlí policie, jinde je okresní město s hygienou či soudem a ještě jinde krajský úřad. Chce-li se někdo zasloužit o stát, ať udělá pořádek v této šílené struktuře.

Přirozenost územních celků a co mají dělat

Jestli něco koronavirová krize ukázala v plné nahotě, je to nepřirozenost vyšších územně samosprávných celků. A ukazuje se to samozřejmě i v jiných momentech – když se např. kraje snaží chopit jedné z mála oblastí, kde jejich konání dává smysl: vytváření integrovaných dopravních systémů.

Dohnala nás nezvládnutá debata z devadesátých let o podobě vyšší územní samosprávy. Ukazuje se, že metoda kompromisu je sice užitečná pro řešení běžných politických sporů, ale škodlivá

pro takovou věc, jakou je rozčlenění země na samosprávné regiony. Region totiž buď existuje, nebo neexistuje. Vytvořit ho uměle sice možná jde, ale je to běh na mnoho desetiletí, neřkuli staletí, a to ještě s nezaručeným úspěchem. Region, který má být samosprávný, by měl mít potenciál získat loajalitu svých občanů – a ta vyplývá ze sdílené identity. Existuje dnes, dvacet let po ustavení krajů, skutečně sdílená identita obyvatel Libereckého kraje, která by se výrazně lišila od identity kraje Ústeckého? Skutečně dnes cítí obyvatelé Bílé Vody na Javornicku, že patří do jednoho regionu s lidmi z Kojetínska, zatímco ti z Kroměřížska už jsou nějak jiní? A co spojuje Kroměřížsko s Uherskohradištskem? A to raději nechme stranou téma Středočeského kraje bez Prahy jako centra.

V České republice přitom existují přirozené regiony s odlišnou identitou – není náhodou, že jsou staletími zformované: Čechy a Morava (se Slezskem). Snad už jsou pryč strachy poloviny devadesátých let, že by členění naší republiky podle starých zemských hranic vedlo ke slovenskému modelu odluky. Nebyl by proto čas proměnit vyšší územní samosprávu tak, aby její hranice skutečně dávaly smysl?

Takové „kraje“, resp. země by pak mohly účelně vykonávat ty pravomoci, které jim stát svěřil. Tam, kde je to dnes roztříštěno do čtrnácti nepřirozených systémů, by to možná ve dvou-třech-čtyřech smysl dávalo. Je totiž absurdní mít čtrnáct systémů středního školství, když nemáme čtrnáct separovaných pracovních trhů. Ze stejného důvodu je absurdní mít čtrnáct separovaných integrovaných dopravních systémů, systémů veřejných nemocnic apod.

A to by ještě měla proběhnout – protože v roce 2000 se to fakticky nestalo – skutečně důkladná debata o tom, co po vyšších územně samosprávných celcích chtějí. Opravdu mají třeba zřizovat střední školy? A pokud ano, dává smysl, že nemohou stanovit své vlastní platové tabulky pro učitele, aby mohly platy pražských učitelů lépe reflektovat náklady na život, jež jsou skutečně jiné než např.

v Karlovarském kraji? Především ale – neměli bychom krajským samosprávám svěřit nějakou politickou pravomoc, aby samospráva dávala smysl? V dnešním stavu jde totiž v zásadě jen o technické pravomoci, kdy samosprávný charakter nedává příliš smysl a krajská úroveň by bez větší újmy mohla mít jen podobu státní správy (byť s nějakým korektivem v podobě třeba sboru starostů obcí kraje).

Velká devíza

Jednu velkou devízu, o níž však můžeme snadno přijít, v systému veřejné správy máme. Jde o hustou síť samosprávných obcí, byť je velké množství z nich malých. Svoboda, kdy se práva na samosprávu domohla i malá sídla (a tato skutečnost je převelice často kritizována jako neefektivní), totiž může mít výrazné efekty, jež se projevují v oblasti demokracie. Není náhodou, že starostové a místní zastupitelstva jsou stabilně nejdůvěryhodnějšími politickými aktéry. Zdá se, že je to právě fragmentace, která je nezbytnou podmínkou pro dohlédnutelnost, dosažitelnost, kontrolu a vliv na nejnižší úrovni vládnutí.

Pro demokratický proces je nezbytné, aby občané cítili, že mají vliv na veřejný prostor, že jejich hlas ve volbách či referendu může věci reálně změnit. Česká obecní úroveň přitom může být záchranou naší demokracie, pokud se ji někdo pod záminkou zvýšení efektivity vládnutí nepokusí zdeformovat. V době, kdy se už skoro půlstoletí hovoří o demokratickém deficitu na evropské nadnárodní úrovni, v době, kdy tato úroveň dále posiluje na úkor národního státu, zůstává z relevantních úrovní vládnutí pouze ta lokální jako dosud nejméně zasažená demokratickým deficitem. Ten, kdo dnes začíná omezovat lokální úroveň (třeba ve formě nátlaku na slučování obcí), pracuje na vzniku dalšího demokratického deficitu, tentokrát zdola.

Samozřejmě to neznamená, že by na obecní úrovni nebylo co řešit (kromě již zmíněného

nepřehledného amalgámu státních institucí, které fakticky obecní území spravují). Zvlášť v okolí velkých měst by měl být institucionálně ošetřen fakt existence metropolitních oblastí – více či méně rozsáhlých oblastí, které jsou sice spravovány místními zastupitelstvy, současně však mají přirozený ekonomický, kulturní, školský a jiný spád k blízké metropoli. Jde tedy o něco, co reálně existuje, ale není dobře spravováno. Stejně tak je již léta připomínaným faktem, že by nám slušela nějaká podoba francouzského systému meziobecní spolupráce, který umožňuje kombinovat existenci velkého počtu malých obcí s nároky na jejich nabídku a výkon veřejných služeb.

Trocha patosu na závěr

Na rozdíl od řady dalších oblastí veřejného života byla podoba veřejné správy v zásadě po celých uplynulých třicet let zcela stranou politického zájmu. Vyvíjela se samospádem, živelně, bez expertního pohledu a důležité politické debaty, jak má stát fungovat a co od které složky a úrovně čekáme. Pokud zásadně nezmodernizujeme veřejnou správu, neposuneme se dál při řešení opravdu zásadních otázek, které rozhodují o úspěchu naší země v generacích našich dětí a vnoučat. Ne, to nejsou zbytečně patetická slova, jakkoli tak mohou působit. Jde o realistický pohled na schopnosti stávající podoby českého státního aparátu řešit běžné i výjimečné úkoly a výzvy. ■

Stanislav Balík (1978),
profesor politologie, děkan
Fakulty sociálních studií
Masarykovy univerzity.

Konzervativci a liberálně-konzervativní pravice

Andrej Duhan

Liberalismus a konzervatismus byly vždy soupeřící doktríny. Nástup totalitních ideologií a socialismu je vehnal do aliance. Z té vzešel liberálně-konzervativní konsenzus, na kterém pravice dlouho stála. Historické okolnosti i politická realita se však změnily a liberálně-konzervativní konsenzus se dostává pod stále větší tlak. Hluboké ideové rozdíly mezi liberalismem a konzervatismem vyplouvají na povrch, což se nutně promítá do praktické politiky.

Liberalismus a konzervatismus

Liberalismus je konzistentní ideologie prosazující svobodu jednotlivce. Je to doktrína, která vše poměřuje principem svobody, racionality a dobrovolnosti. Konzervatismus nic takového není, nemá jedno doktrínální východisko či jednu nejvyšší hodnotu. Je dán okolnostmi. Směřuje k zachování vlastní společnosti, kterou v různých dobách ohrožují různé věci. Je to pocit sounáležitosti s určitým místem a společností a touha uchovávat tuto společnost a její hodnoty (jako je například svoboda).

Liberalismus a konzervatismus se liší v pohledu na člověka. Pro liberály jsou lidé v zásadě dobří, jejich zkaženost plyne ze společnosti. Konzervativci jsou k lidské podstatě skeptičtí. Liberálové věří v lidskou racionalitu, možnost lidského rozumu a dějiny chápou jako proces jeho emancipace. Konzervativci nepopírají lidskou racionalitu, nýbrž její absolutizaci. Vidí, že lidský rozum je manipulovatelný a omezený. Nevěří, že vše je naplánovatelné a předpověditelné. Zdůrazňují proto roli tradic, morálky a zkušeností jako korekce rozumu, který tak často v historii selhal.

Optimismus ohledně podstaty člověka otevírá liberalismu prostor pro svobodu coby nejvyšší hodnotu. V liberálním pojetí je svoboda abstraktní, univerzálně přenositelná a racionálně seznatelná hodnota. Znamená možnost volby a liberalismus se snaží tuto možnost maximalizovat.

Principem liberalismu je osvobodování jednotlivce od omezujících tradic a nevolených zděděných závazků. Liberalismus zpřetrhává všechny vazby k místu, jeho historii a lidem. Všechna nezvolená pouta a závazky jsou arbitrární a tudíž nelegitimní – všude musí být souhlas jednotlivce.

Společnost je pro liberály součtem jednotlivců, nic víc. Ti na určitém místě a v určitém čase uzavřeli společenskou smlouvu. Člověk není součástí celku,

ale je celek sám o sobě. Společnost sama o sobě žádný smysl nemá. Jediná relevantní jednotka je jednotlivec, vše ostatní jsou konstrukty, které jsou oprávněné jen tehdy, pokud si je jednotlivec zvolil. Vše je potřeba nahlížet optikou práv jednotlivce. Společnost má pouze jednu roli – umožnit sebe-naplnění jednotlivce.

Liberalismus ignoruje či přímo popírá smysl tradic, nevolených vazeb, „sociálního lepidla“. Tmelící faktory společnosti, které jednotlivce zavazují k určitým formálním či neformálním povinnostem (patriotismus, náboženství, pohlaví, tradice a zvyky), jsou podle něj omezující a tudíž nežádoucí. Kultura v liberálním pojetí člověka nepředchází. Není to dědictví, ale něco, co se jednotlivci líbí. Jednotlivec si má sám zvolit paletu identit, které mu vyhovují. Kultura je výraz osobního vyjádření, nálady, vkusu.

Konzervatismus naopak vidí svobodu jako specifický produkt západní civilizace, který může fungovat pouze v jejím morálním a institucionálním řádu. Svobodu je nutno kultivovat. Svoboda tedy není jen možnost volby, ale i kvalita volby. Nepovyšuje ji na nejvyšší princip, ale hledá rovnováhu mezi svobodou a řádem. Roger Scruton vyjádřil konzervativní postoj ke svobodě „ano, ale...“. Pro liberála nemůže nic přebít svobodu, pro konzervativce ano.

Proto konzervatismus naopak zdůrazňuje prospěšnost tradic, zděděných závazků, sdílených formálních i neformálních norem, standardů a institucí a společné kultury. Toto vytváří síť, která spojuje generace i současníky. Zdůrazňuje lidskou potřebu žít ve společnosti, potřebu sociálních vztahů, potřebu někam patřit. Lidé jednoduše nejsou prázdné listy, které lze libovolně popsat. Vyzdvihuje skutečnost, že společnost ve skutečnosti drží vazby a pouta, která jsou nevolená a daleko hlubší než liberální společenská smlouva.

Pro konzervativce společnost nepředstavuje pouhý součet jednotlivců. Je to společenství

[^]Boris Johnson na letišti v Bělehradě se srbským překladem své knihy *Faktor Churchill*, 2016. Zdroj 123RF.

mrtvých, živých a dosud nenarozených – pouta, práva a povinnosti, vztahy vzájemné odpovědnosti, které se vyvinuly v čase, které celek činí větším než součet jednotlivců. Základním úkolem společnosti je předávat vědění, morálku a kulturu budoucím generacím.

Stručně řečeno, liberalismus je abstraktní, univerzální a ahistorický. Odmítá omezení dané časem a místem. Konzervatismus je naopak spjat s konkrétním místem a společností. Respektuje historický vývoj a tradice. Liberalismus se snaží potlačit veškeré silné kolektivní identity a loajality ve víře, že tím naplňují lidskou podstatu. Pro konzervativce tím však jdou proti lidské podstatě, jejíž naplnění vidí v udržování a kultivaci společenských pout a vztahů.

Tyto morální a filozofické rozdíly se promítají do společenských, ekonomických a politických postojů. Soudobý liberalismus v zásadě uznává pouze jednotlivce a lidstvo. Snaží se o maximalizaci práv jednotlivce a jeho seberealizaci. Neuznává žádné zděděné kolektivní identity kromě lidstva jako takového.

Odlišnost mezi konzervativním a liberálním pohledem lze demonstrovat na imigraci, demokracii či globalizaci. Liberál se na imigraci dívá z ryze individualistického hlediska. Imigranty v jakýchkoliv počtech nevidí primárně jako skupiny lidí nesoucí si vlastní kulturu a společnou identitu, ale jako součet jednotlivců sledujících svůj osobní zájem na lepším životě.

Konzervativci to vidí naopak a obávají se, že při určitém tempu a množství imigranti změní jejich společnost. Imigraci vnímají jako jev, který může ovlivnit celou společnost. Odmítání imigrace je pro ně výrazem zdravého rozumu a obavy o soudržnost vlastní společnosti. Pro liberály toto pojetí hraničí s rasismem.

Ještě zajímavější je pohled na demokracii. Konzervativci demokracii spojují s politickým národem. Demokracie je možná, protože ji předchází společenství se sdílenou identitou, která jde hlouběji, než je politická orientace či třída. Demokracie ztělesňuje určité hodnoty, stejně tak ovšem vládu většiny,

jejíž legitimita se odvozuje od lidu a má reprezentovat jeho názory a zájmy.

Liberálové přestali demokracii spojovat s národem. Společná kultura a prepolitická loajalita podle nich není potřeba, stačí dobrá ústava a vhodné politické instituce. Demokracie je univerzálně přenositelná a použitelná na jakékoliv společenství. Zřetelně u nich převažuje chápání demokracie jako souboru hodnot, které navíc v zásadě odrážejí jejich světonázor.

Demokracii jako formu vlády – vlády většiny – dnes liberálové často vnímají jako přímé ohrožení těchto hodnot. Děsí se toho, co označují jako „populismus“. V seriózních mainstreamových médiích se tak objevují výzvy ke vzpouře elit, vážení hlasů podle vzdělání či k výchově k „demokracii“.

Současný liberalismus má tendence vyprazdňovat podstatu demokracie jako vlády většiny a nad míru ji svazovat byrokratickými a právními pravidly. Preferování technokracie na úkor demokracie vede k faktickému vyvážení stále většího rozsahu pravomocí mimo rámec demokratického rozhodování. Klasickým příkladem je zejména přesun kompetencí na nadnárodní organizace, protlačování národní legislativy prostřednictvím mezinárodních smluv, předávání pravomocí expertním komisím a nárůst role soudů, respektive soudcovského aktivismu, v jehož důsledku je snadné obcházet vládu i parlament.

Zajímavý obrat

Je to vskutku zajímavý obrat. Tradičně to byli konzervativci, kteří byli skeptičtí k demokracii, zatímco liberálové ji viděli jako přirozený nástroj k prosazení svých hodnot. Dnes je tomu naopak. Demokracie a demokratické volby jsou prakticky jediným prostředkem, jak mohou konzervativci prosadit svou agendu. Jinak je celá intelektuální a mocenská infrastruktura Západu v rukou liberálů.

Podobně globalizace. Pro konzervativce to je určité stadium politického vývoje, které přeje

mezinárodní spolupráci a obchodu. Nepřejí si kulturní unifikaci. Globalizace pro ně má být prostředek, který má přinést národním státům užitek, aniž by rozvrátil společenskou soudržnost a zvyklosti. V žádném případě nemá přerůst demokracii a učinit z ní pouhou skořápku a převodovou páku globálních zájmů.

Pro liberály jde o dějinné vyvrcholení. Znamená volný pohyb zboží, kapitálu a osob. Svět se spojuje, mizejí bariéry. Vytváří se prostor, kde státy ztrácejí své výlučné postavení ve prospěch nadnárodních organizací, světových korporací, velkých NGO i jednotlivců schopných se prosadit.

Globalizace naplňuje liberální představu, že existují pouze jednotlivci, jejichž součet tvoří lidstvo. Má vytvořit jednotný prostor, kde se jednotlivci budou moci realizovat bez ohledu na veškeré bariéry. Pro liberály je tak globalizace cíl sám o sobě. Žádají globalizovat kulturu i politickou moc.

Outsourcing, deindustrializace či snižování mezd v důsledku imigrace je nechává v klidu. Chápu to jako přirozený jev spojený s globalizací (která je pro ně posvátná) – nejdůležitější je efektivita, kterou nemohou mařit nějaké národní hranice či kulturní tradice.

Mainstreamový politický konsenzus

Liberalismu se podařilo v posledních třiceti letech ovládnout pravici i levici. Obě své poselství prezentovaly v liberálním hávu a vycházely z liberálního světonázoru. Liberalismus se tak stal východiskem pro soudobý mainstreamový politický konsenzus. Tento konsenzus je ekonomicky neoliberální a společensky levicově liberální. Jeho ústředním motivem je ekonomická a kulturní deregulace a víra v nadnárodní integraci a globální řešení.

V hospodářské oblasti je tak kladen důraz na maximalizaci ekonomické globalizace a ničím neomezeného volného trhu. To znamená neustálý tlak na efektivitu, flexibilitu, deregulaci, liberalizaci,

privatizaci (nejen státních podniků, ale i základních služeb). A samozřejmě ekonomickou imigraci. Ideálem je stav, kdy bude pouze jednotlivec a volný trh (a pár nadnárodních korporací...).

Ve společenských otázkách jde o deregulaci kulturní. Cílem je zbourat veškeré tradiční sdílené identity a normy ve jménu osvobození člověka a vyvázat jej ze „svazujících“ pout genderových rolí, rodiny, společnosti a kultury. V praxi jde o vzývání diversity, podporu imigrace a otevřených hranic, multikulturalismu, politiky antidiskriminace, politickou korektnost a boj proti tzv. *hate speech*. Ideálem je jednotlivec pod laskavým dohledem státu vynucujícího toleranci a antidiskriminaci (a pár rétoricky privilegovaných menšin).

Co z dnešní liberální agendy by mohl konzervativce podpořit? Prakticky nic. Z konzervativního pohledu liberalismus dovedl Západ k atomizaci, k poklesu společenské solidarity a k rostoucímu sociálnímu inženýrství státu. Člověka osvobozeného od společenských, historických i morálních vazeb vydal na pospas měkkému útlaku státu a požadavkům neomezeného globálního trhu.

Dá se namítat, že konzervativci jsou přece zastánci svobody jednotlivce a volného trhu. Jistě, ale nikoliv jako samojediných hodnot. Minimálně stejně si cení institucí, které by neměly být vystaveny logice trhu nebo fungují jako omezení osobní svobody v liberálním pojetí, a přesto jsou zásadní – rodina, národ, morálka, společenská sounáležitost nebo veřejný zájem.

Problém konzervativců je, že v zásadě přejali liberální pojetí a v oné liberálně-konzervativní fúzi toho moc konzervativního nezbylo. Liberálně-konzervativní se stalo liberálním s konzervativními mimikry, kde to konzervativní vždy ustoupí tomu liberálnímu, pokud dojde ke střetu.

Konzervativci vyklidili pozice z kulturních a společenských otázek a tyto oblasti přenechali relativizujícímu individualismu. V ekonomické sféře v zásadě přejali neoliberalismus. Stali se stranou vypjatého individualismu, neomezeného volného

trhu a maximalizace efektivity. Nic z toho není podstatou konzervatismu.

Nové sociokulturní štěpení

To vše zůstávalo pod povrchem, dokud bylo určující politické dělení socioekonomické a největší nepřítel socialistické plánování. V současnosti se však stává určujícím štěpení sociokulturní, tedy liberální vs. konzervativní. Nejde přitom o nějaké teoretické či filozofické rozpory. Nové štěpení se přímo odráží ve volbách.

Konzervatismus dnes zkrátka oslovuje jiné voliče než liberalismus. A nutno dodat, že toto nové štěpení konzervativcům odpovídá lépe než to staré. Odráží totiž odvěké konzervativní přesvědčení, že kultura je víc než ekonomika. Ostatně konzervatismus se nikdy nespojoval s konzistentní ekonomickou teorií, ale pragmaticky si vybíral podle okolností.

Dá se bezpečně říct, že toto sociokulturní štěpení již rozvrátilo tradiční sociální demokracii, která nebyla schopna smířit požadavky a agendu staré a nové levice. Liberálně-konzervativní strany podobně jako sociálnědemokratické stále hůře smiřují pnutí mezi liberalismem a konzervatismem. Své voliče pak ztrácejí nejčastěji ve prospěch liberálních centristů a pravicových populistů.

Zároveň je potřeba upozornit, že sociokulturní hledisko neznamena pouze zaměření na *culture*

wars témata, ale má i svůj jasný ekonomický rozměr. Jen na ekonomiku nenahlíží pouze z hlediska efektivity a maximalizace, ale zohledňuje širší společenský zájem.

Konzervativci budou vždy zastánci volného trhu proti socialismu, státnímu dirigismu a plánování. To však neznamena volnotržní dogmatismus neboli poměřování jakékoliv politiky tím, zda to prospěje trhu. Rozhodující hledisko pro konzervativce by mělo být hledisko národních zájmů, zájmů vlastní společnosti. To se může odrážet například v nastavení korporátního zdanění a dotací, v podpoře domácího kapitálu, ve vztahu ke strategické infrastruktuře a sektorům a v roli státu v nich.

Konzervativci tedy minimálně musejí do kánonu liberálně-konzervativní pravice včlenit svou agendu. Anebo se přímo definovat jako konzervativní pravice očištěná od liberalismu, která je schopna opustit stávající upadající volební bloky a koalice a zformovat nové. Slovy Marion Maréchalové musejí budovat volební alianci mezi konzervativní buržoazií a původní *working class*, kterou opustila tradiční levice. Britští konzervativci v čele s Borisem Johnsonem nedávno jasně ukázali, že je to vítězná strategie. ■

Andrej Duhan (1988),
právník, působí ve vedení
rodinné společnosti.

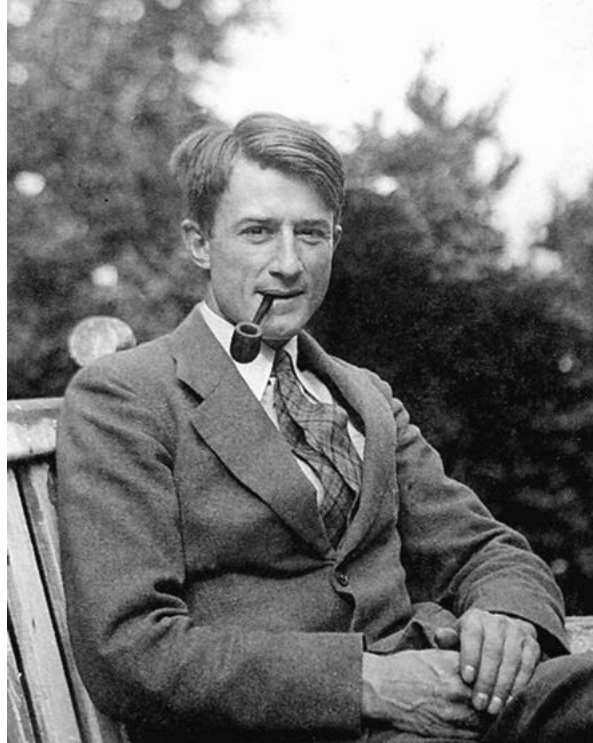

Politika pro skeptiky

**Andrew Sullivan,
Michael Oakeshott
a duše konzervatismu**

Petr Dvořák

Americká a britská politika po generaci úspěšně ukazovaly světu, co je to stát a jak v něm uchovat svobodu občanů. Zvláštní význam vždy měly i pro moderní českou pravici, která se do velké míry inspirovala právě anglosaským politickým myšlením a jeho přirozeným, pragmatickým konzervatismem. Dnes už to není tak jednoduché. Ne že by se snad Amerika a Británie otráslaly v základech, tamním demokratiím v mnoha ohledech pořád máme co závidět. Proud myšlenek už však není tak osvěžující jako dřív: anglofonní levice je úplně mimo a vyvází do světa zvrácené sociální inženýrství, zatímco na tamní pravici převládají zmatky a marné snění, co všechno by šlo, jen kdyby nebyl Brusel, Mexiko, Čína... Přichází z kolébek liberálního řádu vůbec ještě něco inspirativního? Rozhodně ano, jenže musíme hledat mimo hlavní proudy. Nejzajímavější hlasy anglosaského světa dnes umírněný konzervativce či klasický liberál najde mezi nezávislými osobnostmi, osamělými renegáty a spisovateli, kteří se nenechali vtáhnout do současných zákopových válek a dokázali si uchovat originální perspektivu. Jedním z takových je anglo-americký novinář Andrew Sullivan.

Michael Oakeshott

Sullivan stereotypní představu konzervativce rozhodně nesplňuje: pro začátek je to pravičák, který se raději chystá volit demokrata, než aby dal hlas Donaldu Trumpovi. Kdysi podporovatel a následně zásadní odpůrce amerického angažmá v Iráku. Homosexuál, který přežil nákazu HIV, dlouhodobý propagátor stejnopohlavních manželství a nadto praktikující římský katolík. Svěrázný komentátor s historií v řadě vlivných časopisů, který se s nástupem internetu 2.0 stal jedním z prvních známých profesionálních bloggerů, než se před několika lety vrátil zpět do světa stabilnějších médií, konkrétně do redakce čtrnáctideníku *New York*.¹ Po celou dobu však zůstal především veřejným intelektuálem, který uceleně vykládá a dál rozvíjí myšlenkový odkaz jiného specifického konzervativce, britského profesora Michaela Oakeshotta (1901–1990), s nímž se kdysi také osobně setkal. Andrew Sullivan s každým novým textem dokazuje, že pokud se máme dostat z dnešní ideové krize, je třeba znovu objevit obyčejné, pragmatické pravdy, které dnešní debata poněkud přehlušila.

Sullivanův vzor Michael Oakeshott stavěl na tom, že v životě jde o mnohem víc než jen o politiku

a že nejlepší politika je taková, která nám ve světě mimo ni umožňuje být co nejsvobodnější: „Když jste v politice konzervativce a všude jinde radikál, není v tom žádný rozpor.“ Právě tuto tezi Sullivan v jednom nedávném rozhovoru představil jako jeden z nejdůležitějších receptů pro dnešní dobu. Který jiný pravičák vám dnes řekne něco takového? Věřím, že podobné hlasy je dobré sledovat, nejen kvůli tomu, že často rezonují s uvažováním mnoha českých konzervativců, ale i proto, abychom nezapomínali, že politické myšlení „pod povrchem“ zůstává nadějně pestré.

Na počátku je pocit ztráty

Významným zdrojem Sullivanova uvažování o světě je zkušenost z doby pádu sovětského bloku, kdy se politika zdála být důležitější nebo možná „účinnější“ než dnes. Ideje tehdy měly skutečné následky a doopravdy dokázaly měnit svět k lepšímu. Víze a politická síla Ronalda Reagana a Margaret Thatcherové přispěly k tomu, že Západ definitivně předstihl zbytek světa a vyhrál nad alternativami. Konzervatismus Sullivanova mládí přitom nebyl žádnou válečnickou ideologií, byla to optimistická víze Reaganova „města na kopci“: kompaktní program malého, vnitřně neutrálního státu, nízkých daní, volného obchodu a zásadové zahraniční politiky, která nakonec přispěla k rozkladu SSSR. Město na kopci byl *pozitivní* příklad pro celý svět, prostor osobní svobody a odpovědnosti, kde každý mohl hledat vlastní štěstí.

Dnešní západní politika se naopak často definuje podle toho, co nechce a proti čemu protestuje. I když to někdy jinak nejde, dobře to ilustruje, že jedno z věčných konzervativních témat je téma ztráty. Chceme konzervovat to dobré, protože si uvědomujeme, o co jsme během svých životů přišli, co nám uteklo mezi prsty a čemu jsme nedokázali zabránit. Takové pocity dnes možná evokuje právě vzpomínka na úspěchy Západu v 80. a 90. letech.

Podobné vědomí pomíjivosti je společné mnoha současným konzervativcům a kritikům populismu různých odstínů. Zažili jinou dobu, a vědí, že to jde i jinak. Proto stále „máme co konzervovat“.

Jaká východiska máme dnes? Politika je mnohem složitější. Kolaps sovětského experimentu, globální vítězství kapitalismu, růst mezinárodních korporací a souběžný pragmatický, technokratický konsensus mezi levicí a pravicí na mnoha místech paradoxně znamenaly konec éry, ve které silné osobnosti dokázaly něco přímo změnit. Rozklad staré levice jako alternativy volného trhu vedl přes různé zatáčky až k dnešní politice identit a permanentního pobouření. Změny však probíhaly i na pravici: vyčerpání pojiva antikomunismu, které drželo konzervativce pohromadě, znamenalo hledání nového pevného bodu, kterým se měla stát morálka. Výsledkem snah na obou stranách bylo však spíš vakuum, v němž původní pravo-levý férový souboj nahradil narcisismus, frustrace a pěstování různých bolístek, které by starším generacím nutně musely připadat směšné. Taková politika je nezakotvená, velmi křehká, a místo aby někomu pomáhala, spíše posiluje obecné nejistoty. Lidé vlevo i vpravo proto začali častěji požadovat velkou, silnou vládu, která by zdánlivě mohla vyřešit jejich problémy, a zlatá éra liberální demokracie a malého státu byla ta tam. Zato se ve světě příliš velkých vlád, omezených občanských svobod, perverzní korektnosti a příliš velké nejistoty nebývale daří příznivcům velkého státu a nejrůznějším populistům.

Sullivan je přesvědčen, že konzervativci, mají-li si v takto komplikované době zachovat relevanci, se nesmějí nechat uhranout poblázněnou levicí. Musejí mít jasno v tom, že jejich víze stále mají pozitivní hodnotu samy o sobě: „Konzervativce, který se upne pouze na levicový pokus přeměnit tradiční společnost, a který chybně považuje levicový zápal za vlastní existenciální krizi, může dospět k tomu, že jsme všichni ve válce, kde nikdy není místo pro neutralitu, pasivitu nebo kompromis. Bránit levicovým všelékům, zpomalovat je nebo se jim

vysmívat potom už nestačí – je nutné na ně aktivně zaútočit, a to pořádnou silou. Jestliže levice usiluje o sociální inženýrství, pravice by podle této logiky měla dělat totéž: zbavit se umírněnosti liberální demokracie a pustit se do rvačky.“ Konzervatismus pak v podstatě klesá na nižší úroveň a myslí si, že tím zvítězí.

I když Sullivan podobný scénář odmítá, rozhodně není ten, kdo by levici ustupoval a dokázal se ve jménu civilnosti smířit se vším, co extremisté položí na stůl. Odsuzuje například jakékoli snahy vychovávat a měnit společnost seshora, jak dokazuje v jednom článku z loňského roku, který se týkal indoktrinování v amerických školách:

„Přichází návrh na změnu kalifornských učebních osnov pro základní a střední školy, který žákům vnutí nové správné názory. Pokud projde, děti se v ‚etnických studiích‘ budou učit, jak kriticky přistupovat k imperialismu a jak imperialismus souvisí s nadřazeností bělochů, rasismem, patriarchátem, cis-hetero-patriarchátem, kapitalismem, diskriminací postižených, antropocentrismem a dalšími podobami moci a útlu. Cílem nového programu je ‚spojit se s minulostí i s dnešním hnutím odporu, které usiluje o společenskou spravedlnost‘. Děti v našem největším státě se proto naučí, že ‚women‘ [ženy] se správně píše ‚womxn‘, a také se už nebudou učit historii, ale ‚hxstorií‘ [aby se vyhnuli používání slov, která byt jen zdánlivě odkazují k mužskému rodu]. Dobrá zpráva je, že reakce na tento monstózní plán zavést ‚ukřivděná studia‘ byly veskrze negativní. Dává mi to naději, že se zmůžeme na důraznější odpor. Problém ovšem je, že o podobných tématech už dnes téměř nejde diskutovat, aniž bychom do svého myšlení vpustili ideologii, která je jak totalitní, tak nesnášenlivá k nesouhlasu.“

Politika už se v podstatě změnila na hru s nulovým součtem. To Sullivan odmítá; požaduje stát, který je garantem svobod, bezpečí, práv, a pokud možno neutrálním arbitrem v jejich sporech. Stát v této podobě musí mít pro člověka nějaký koherentní význam, dávat mu v jeho životě smysl. K tomu, aby přežil, potřebuje konzervativní předivo mezi minulostí, přítomností a budoucností, jak to chápal už Burke. Extremistické koncepce státu k tomu rozhodně nepřispívají, proto Sullivan vyvrací jejich omyly nalevo i napravo:

„Státu, který má pro člověka nějaký skutečný význam, nikdy nedosáhnete ani tehdy, když tuto zemi chápáte jako vřed na tváři Země a jako nástroj věčného útlu [jak to dělá velká část levice], ani když prospěšné, sebekritické vlastenectví vyměníte za nechutný, rasistický nacionalismus, který by rád vrátil zpátky to nejhorší z naší historie, místo aby zachoval naše mimořádné, téměř unikátní úspěchy [což není výjimka na dnešní americké pravici].“

Vím, že něco nevím

Těžištěm Sullivanova na současné poměry netypického světonázoru je dnes už poněkud starší kniha *Duše konzervatismu. Fundamentalismus, svoboda a budoucnost pravice*,² již napsal v roce 2006, krátce po svém vystřízlivění z amerického experimentu s válkou v Iráku. Představuje v ní analýzu republikánské strany v éře George W. Bushe, kdy se z republikánů stala ultrakonzervativní křesťanská síla, do velké míry ovládaná evangelikálními křesťanskými proudy, jejich apokalyptickým myšlením a chiliasmem (nepochybně na tom měl zásadní podíl bezprecedentní útok z 11. září 2001 a následný všudypřítomný pocit války civilizací). Kniha však stárne velmi pomalu a zůstává mimořádně vybranou analýzou úpadku americké pravice a jejího

odvrhnutí toho, čím byla výjimečná. S nástupem Donalda Trumpa do čela Spojených států získává nové rozměry, a proto si i dnes zaslouží neutichající pozornost.

Sullivan zde na několika úrovních rozebírá rozdíl mezi dvěma podobami pravicové politiky, *konzervatismem* a *fundamentalismem*. Oba směry mají podobné kořeny, je jim společná typická podezřívavost vůči změnám a spoléhání na zděděnou moudrost. Zásadně se však liší v tom, jak chápou roli vlády ve společnosti, zejména ve vztahu k náboženství a obdobným zdrojům společenské loajality. Konzervatismus je pro Sullivana politický postoj založený na pochybování, skepticizmu, na odmítání toho, že by se politika měla podřizovat absolutním pravdám a jakýmkoli pokusům vybudovat lepší svět. Fundamentalismus takové nastavení odmítá: „fundamentalista vždycky zná pravdu“. Ať už jde o jakékoli palčivé téma, fundamentalisté mají

vždy okamžitě jasno a vždy rozdělují svět na dva tábory – na naše versus nepřátele, na přesvědčené versus popírače. „Přitom je propastný rozdíl mezi tím, když někdo neustále myslí na Boha, a tím, když všude vidí ďábla,“ shrnuje Sullivan. Fundamentalismus se proto v jeho pojetí stává nikoli odstínem, ale bytostnou antitezí konzervativního myšlení, a pokud si máme uchovat svobodu, je třeba odmítnout jeho nadvládu.

„Konzervativci si musejí vybrat mezi oakeshotovským chápáním politiky jako konverzace v rámci tradice osobní svobody a téměř schmittovským náhledem na politiku jako na výkon syrové moci. Je to volba mezi pragmatickým smířením s modernitou a urputnou, nenávislnou válkou proti ní.“ Ale pozor, konzervativci a fundamentalisté přesto mohou mít společného nepřítele, a to drastickou, ideologicky motivovanou změnu, která je neomezená a vnucená zvenku. Rozlišit takový umělý zásah

INZERCE

MILOŠ BRUNCLÍK

ÚŘEDNICKÉ KABINETY V EVROPĚ

Co jsou úřednické kabinety? Proč a za jakých okolností vznikají? Jsou úřednické kabinety legitimní? Ohrožují ústavnost? Jsou skutečně nestranné a neutrální?

Kniha představuje systematický rozbor 53 úřednických kabinetů, které byly ustaveny v Evropě v období 1989–2015, včetně tří českých úřednických vlád (vlády J. Tošovského, J. Fischera a J. Rusnoka). Součástí knihy je i shrnutí rozsáhlé debaty mezi kritiky a obhájci úřednických vlád.

do společnosti od změn evolučních a přirozených, proti kterým nemá smysl válčit, ale spíše je musíme analyzovat a ovlivňovat, není vždy jednoduché:

„Vezměte si příklad migrace. Je dnešní demografická transformace Spojených států příliš rychlá, revoluční, probíhá mimo rámec jejich přirozenosti a historie? Nebo je to prostě další, jakkoli náročná, kapitola v amerických dějinách, které vždy určovaly vlny imigrantů, neustále utvářející proměnlivou mozaiku této země? Pokud jste na první otázku odpověděl ano, jste reakcionář. Pokud říkáte ano na druhou otázku, jste liberál. A pokud tak nějak souhlasíte s oběma, jste konzervativec.“

V amerických podmínkách má samozřejmě smysl sledovat primárně fundamentalismus náboženský, který v Evropě má jen minimum protějšků a v čistě sekulární zemi, jako je Česko, může působit téměř exoticky. Pokud ale náboženství nahradíme jiným zdrojem loajality, fundamentalistickým tendencím se daří napravo i nalevo. Pravicový fundamentalismus, reakcionářství, ale stejně tak nejednotnější abstraktní ideologie na levici mají stejnou logiku a vždy vedou k podobnému výsledku: znamenají rezignaci na komplexnost světa a spoléhání na jednoduchá řešení, snaží se popřít modernitu a přesunout nás do jiného světa, buď zpět do idealizované minulosti, nebo vpřed do teoretické budoucnosti. Oba rozdělují svět na sféry Dobra a Zla, s tím, že tu druhou je třeba zničit. Radikální levice by společnost nejraději restartovala a přeprogramovala, aby se Zla zbavila, kdyby to šlo. Pravicový fundamentalismus zas nechápe, že konzervovat znamená usměrňovat evoluci mezilidských vztahů tak, aby lidem nepřestaly dávat smysl, nikoli se ji snažit utnout a vrátit se k nedosažitelnému teoretickému Dobru. Oba nicméně mají jasno v tom, že jejich pravda je jediná platná. Podobná hnutí najdeme všude, i u nás.

Jeden příklad za všechny. Když jeden významný český politik navštívil před lety Berlín a spatřil tam cizí ženu, která kam veze na kole své děti, měl několik možností: Mohl ji třeba ignorovat, což by asi udělala většina z nás. Pokud si chystal reportáž z cest, mohl mimoděk začít uvažovat o sociální politice, o dopravní bezpečnosti německé metropole, o natalitě v západní Evropě (to všechno by podle mě byly konzervativní přístupy). Anebo se touto scénou mohl cítit ohrožen a ženu okamžitě odsoudit coby „agresivní symbol“ čehosi. Vybral si poslední možnost a v té chvíli z něj zřetelně mluvil fundamentalista, protože jedině fundamentalista má ve zlomku sekundy okamžitě jasno v tom, co si druhý svobodný člověk určitě myslí a jakého zlomyslného spiknutí je nástrojem:

„V ranní berlínské dopravní špičce (a dopravním chaosu tisíců aut a kol jsme dali přednost chodkyni a téměř ji srazil vedle nás rychle jedoucí cyklista, který jí přednost nedal) proti nám jela na kole žena, která měla v jakémsi kočárku před sebou dvě malé děti a na prsou dítě třetí. To není výraz zoufalé sociální situace této ženy, to je od ní záměrná agresivní symbolika. Skoro se bojím na závěr říci, že právě tato momentka je pro mne shrnujícím symbolem této mé krátké návštěvy Berlína.“

Tento autor ve své neochvějně jistotě přirozeně není sám; denně se setkávám s lidmi, kteří podle svého mínění dokonale pochopili, jak funguje svět, svým osvětlením však mají potřebu řídit nejen kroky své, ale pokud možno všech ostatních.

Proto Andrew Sullivan definuje fundamentalistu primárně jako toho, kdo je přesvědčen, že zná pravdu, a tak nic nezjišťuje, o ničem nediskutuje, nic nezvažuje a nezpochybňuje. „Nemusí, protože přece ví. Odmítá přitom rozdíl mezi tím, co jsme zjistili empiricky, a tím, čemu normativně věříme. Proto tuto pravdu nemusí ověřovat novými

informacemi, není to žádná pracovní verze nebo prozatímní argument, ale pravda, která je pravdivá z definice.“ Zatímco pro někoho je takový typ uvažování děsivý, pro jiného představuje absolutní osvobození, protože si už nikdy nemusí s ničím lámat hlavu a o ničím pochybovat. To platí pro fundamentalistické náboženství stejně jako pro ničivé sekulární ideologie. Proto příznivec takových hnutí nechápe, že dělá něco špatně, svou netoleranci chápe jako lásku nebo službu druhým. Chce přece pro svého bližního stejné dobro jako pro sebe.

Konzervativce naopak nepopírá, že pravda existuje, ale spokojí se s tím, že naše poznání je nedokonalé, náš rozhled omezený, a naše pojetí pravdy tedy jen provizorní. „Svět vnímáme z bodu, kde se nacházíme, a naše chápání univerza je svou podstatou zakořeněné v konkrétním čase a místě. Můžeme dělat, cokoli je možné, abychom své poznání rozšířili a prohloubili – číst, cestovat, diskutovat s ostatními..., ale nikdy při tom úplně nepřesáhneme náš čas a prostor.“ Z podobné pokory se rodí poznání, že klíčem k politice i životu mimo ni je přijetí nedokonalosti. Mezi dokonalou teorií a nedokonalým skutečným životem je nepřekonatelná hranice a „největším lidským omylem je myslet si, že tyto dva světy lze nějak spojit a sladit“. Klíč k rozumnému životu a politice je proto zůstat opravdovým skeptikem. Konzervativci v pojetí Andrewa Sullivana a Michaela Oakeshotta pracují s hypotézami a pracovními fakty, které mají empirickou hodnotu, ale fungují v nejlepším případě tady a teď – vždycky je někdo může vyvrátit. Proto je bláhové stavět politiku na absolutních pravdách nebo na totalitních programech, ze kterých není cesty zpět.

Vždyť historie sama není značenou trasou k nějakému cíli, ale spíše „příběhem lidské svobody, volbou učiněnou v kontextu nepřekonatelné nejistoty, která nemá žádný směr“. A tradice čili způsob, jak se s takto nemilosrdnou historií vypořádat, Oakeshottovými slovy není „něčím, čeho se musíme přesně držet, ale spíš něčím, co nám dává výchozí bod a podnět k vlastnímu zkoumání“. Proto jsou ambice

Oakeshottovy politické filozofie nápadně skromné a v dnešním světě zdánlivě nepatřičné. Je to krásná filozofie praktického morálního života, mezilidských vztahů a poznávání světa bez snahy si jej podmanit.

Ano, chce to trochu odvahy zvolit si jiné než to nejjednodušší řešení, ale co jiného nám zbývá? „Chceš politiku, která tě zbaví existenciálního odcizení? Staň se komunistou!“ říká Sullivan, ale dodává vážněji:

„Vím, že pro podobný program v našem současném politickém klimatu není místo, a proto jsem přesvědčen, že se tato země nachází uprostřed jedné z nejvážnějších krizí od poloviny devatenáctého století. Liberalismus bez zdravého konzervatismu zdegeneruje, konzervatismus bez liberalismu zase nemá dědictví, které by bránil. A oba bohaté proudy západního myšlení jsou nyní pod dvojitou palbou ideologické levice a autoritativní pravice. Musíme tomuto útoku z obou stran vzdorovat, konzervativci společně s liberály, nebo společně zahyneme.“ ■

1 New York Magazine, <https://nymag.com/author/andrew-sullivan/>.

2 Andrew Sullivan: *Conservative Soul. Fundamentalism, Freedom, and the Future of the Right*, Harper-Collins Publishers, 2006.

Petr Dvořák (1985), působí jako analytik a editor v Pravém břehu – Institutu Petra Fialy.

Donald Trump – žák Mistra Suna?

Armand Laferrère

Armand Laferrère přináší originální výklad politiky amerického prezidenta Trumpa a nalézá v ní racionalitu, která většině pozorovatelů uniká. Všichni úspěšní lidé bývají časem kritizováni, ale Donald Trump je nepochybně nejvýznamnější a nejznámější člověk, u kterého nejen jeho vyhlášení odpůrci přiznávají, že důvody jeho úspěšnosti nechápou.

Donald Trump bývá nejčastěji prezentován jako neotesaný nevzdělanec, hrubián a otrok svých pudů. Podobné charakteristiky amerického prezidenta však narážejí na dvě obtíže.

První nesnáz spočívá v tom, že podobný obraz lze jen těžko sladit s jeho životní dráhou, během níž dokázal shromáždit majetek v odhadované hodnotě více než tři miliardy dolarů, který navíc dokázal obnovit po bankrotu během krize. Později se stal moderátorem úspěšného televizního pořadu ve Spojených státech, získal nominaci Republikánské strany do prezidentských voleb přes odpor většiny jejích představitelů, a nakonec se prosadil proti kandidátce, která se čtyřicet let angažovala v politice a která se mohla spolehnout na nejlépe placený politický aparát na světě.

Druhá nesnáz spočívá v tom, že i když budeme Trumpa častovat přízvisky jako hloupý a příliš impulzivní, stejně nikdy nedokážeme přesně odhadnout, jak se bude chovat. Komentátoři hned několikrát (při konfrontaci se Severní Koreou a později s Íránem) bili na poplach před rizikem války, která světu hrozí kvůli tomu, jak se světový představitel tak nízké úrovně chová, ale nakonec byli svědky toho, jak prezident volí v prvním případě cestu dialogu a ve druhém výlučně ekonomický nátlak. Trumpova spektakulární prohlášení – ať šlo o stavbu zdi na hranicích s Mexikem nebo o přesun amerického velvyslanectví do Jeruzaléma – byla většinou hodnocena jako plané sliby: Trump nechápe složitost situace a nedokáže překonat administrativní překážky. O dva roky později bylo v jeruzalémské čtvrti Talpiot otevřeno velvyslanectví a mexická zeď se rozrostla o další kilometry.

Abychom Trumpovi porozuměli, je třeba nalézt společného jmenovatele nejen jeho slovních „úletů“ a různých bizarností, ale také jeho úspěchů i nejméně předvídatelných rozhodnutí.

Naštěstí nám prezident sám poskytuje vodítko volbou svých citací. Není pravděpodobně vybaven příliš velkým kulturním rozhledem, ale má několik oblíbených autorů. Nejen ve svých projevech, ale

i v tweetech Trump často cituje čínského válečného стратега Mistra Suna (Sun-c'), jímž se určitě musel zabývat jako student vojenského lycea a patrně rovněž na obchodní škole ve Whartonu. Budeme-li analyzovat prezidentovy akce a reakce ve světle zásad Mistra Suna, poskytne nám to úplnější a přesvědčivější vysvětlení, než jsou ta dosud nejčastěji využívaná.

Etika střetu a dvojakosti

Traktát *O válečném umění* je připisován čínskému vojevůdci nazývanému Mistr Sun, Sun Wu nebo Sun-c', který byl na rozhraní šestého a pátého století před naším letopočtem válečným rádcem knížete státu Wu. Text knihy se dále postupně tříbil ještě několik století po strategově smrti. Ve své definitivní podobě tak spíše než hlas jediného člověka představuje shrnutí zásad válečné moudrosti společenské třídy, kterou představovali vojevůdci států bojujících spolu před prvním sjednocením Číny dynastií Čchin v roce 221 před naším letopočtem.

Kniha *O válečném umění* se nezabývá odsuzováním nebo ospravedlňováním válečného násilí. Nezabývá se ani vazbami mezi válkou a politikou. Ve skutečnosti postrádá smysl už samo toto rozlišování, neboť válka je podle Mistra Suna základní, prvořadou skutečností a politika je pouze jejím pokračováním jinými prostředky.

Umění vítězit nespočívá v první řadě ve schopnosti vést, cvičit a zásobovat armádu, velet jí a manévrovat s ní na bojišti. Mistr Sun k těmto tématům vyzpovíval řadu užitečných poznatků, ty však netvoří jádro jeho výroků. Pro něj je všechno válka, a válka se nevyhrává na bitevním poli. Tajemství vítězství lze shrnout do dvou vět: dokonale poznat a vyhodnotit situaci a protivníka nepřetržitě klamat informacemi o vlastních záměrech.

Pokud jde o první bod, Mistr Sun uvádí svůj proslulý přehledný rozbor toho, co velitel musí ve válečné situaci znát:

- *cestu*, tj. velké zásady sjednocující národ od základny po vrchol, jeho hodnoty a smysl jeho poslání;
- *tendence*, jinými slovy kolektivní souhlas nebo odmítnutí, které převažují v daném okamžiku;
- *terén*, na kterém má dojít ke střetnutí, s detaily uspořádání a logistiky každého tábora a s důsledky, které to může mít pro vojáky;
- *velitele* pověřené vedením boje s podrobnostmi o jejich charakteru a slabostech;
- *metody* zahrnující pravidla používaná uvnitř armády, vedení důstojníků a správu výdajů.

Tento analytický rámec umožňuje porovnat síly obou armád a rozhodnout se, je-li nevyhnutelné zahájit boj, či nikoli.

Mistr Sun zdůrazňuje, že uvnitř tohoto rámce je třeba vytvářet něco, co bychom dnes nazvali nepochybně nepřítelem mezi informacemi, které máme o nepříteli, a tím, co o nás ví on. Je třeba dokonale znát nepřátelský tábor a zároveň jednat tak, aby nepřátelští velitelé nevěděli, na čem s námi jsou. Děje se tak zejména systematickým využíváním vyzvědačů; skuteční zvědové mají být kryti obětováním těch viditelnějších, které by mohl nepřítel odhalit. Vojevůdce musí také vypouštět o své strategii falešné informace, zasévat do řad nepřítelů zmatek a obratně ho nutit, aby mrhal svými silami.

Tato etika střetu a dvojakosti je vyjádřena v krátkých maximách, jež nepochybně patří mezi nejcitovanější výroky na světě: „Jsi-li silný, tvař se, že jsi slabý. Jsi-li slabý, předstírej, že jsi silný.“ „Generál je silný při útoku tehdy, když nepřítel neví, co má bránit. Je silný při obraně, když nepřítel neví, na co má zaútočit.“ Vrcholem talentu je zvítězit nad nepřítelem bez boje.

Volební kampaň inspirovaná Mistrem Sunem

Ze zpětného pohledu spočívala strategie prezidentského kandidáta Donalda Trumpa mezi zahájením

kampaně 15. června 2015 v New Yorku a vítězstvím 8. listopadu 2016 na dvou základních pilířích.

Ze strategického hlediska šlo o to systematicky využít téma, které si obě velké americké strany postupně osvojily: oslovit lidi přehlížené modernizací a vyloučené z hlavní debaty, o kterých už prezident Roosevelt hovořil jako o „zapomenutých lidech u základů hospodářské pyramidy“. Po útlumu průmyslu a finanční krizi předchozího dvacetiletí nalezly tyto populistické podněty u Trumpa výraz v jeho protekcionistickém programu: podpořit průmyslové a zemědělské podniky ohrožované konkurencí menším dovozem a ochránit příjmy nejméně kvalifikovaných Američanů menším počtem imigrantů.

Z taktického hlediska zahrnoval plán jeho volebního boje mobilizaci nespokojených voličů v tradičních průmyslových státech středozápadu a severovýchodu, kde si Obama ve volbách v roce 2012 trochu polepšil: Wisconsin, Michigan, Ohio, Pensylvánie. Software sledující debaty na internetu, spravovaný týmem, který vedl kandidátův zeť Jared Kushner, umožňoval dotahovat a precizovat Trumpovy projevy a doporučoval mu také zásadně důležitá místa na mapě, na které se musí aktuálně zaměřit.

Tyto dvě základní osy jsou z časového odstupu zjevné, ale kandidátka Demokratické strany na ně ve své kampani nikdy nezareagovala. Demokraté se ve svých projevech v žádném okamžiku nesoustředili na škodlivé důsledky protekcionismu, spokojili se pouze s tím, že ho charakterizovali jako variantu rasismu, aniž o tom však dokázali přesvědčit váhající voliče. Demokratická kandidátka nikdy nepochopila taktický význam pozornosti věnované státům severovýchodu, ani se nesnažila svůj program přizpůsobit lidem opomíjeným modernizací.

Kromě špatně zakrývané arogance těch, kdo byli v Demokratické straně předem přesvědčeni o vítězství, spočíval základní důvod tohoto zanedbání v tom, že se republikánský kandidát důsledně snažil odvrátit pozornost od svého bojového plánu.

Efektivní řízení kampaně zajišťoval Jared Kushner, ale pozornost protivníka odvracely neustálé trapasy šéfů volební kampaně, jmenovitě Coreye Lewandowského a Paula Manaforty, kteří vytvářeli dojem chaosu a vlastní zkorumpovanosti a utvrzovali demokratický tábor v tom, že má velké šance na úspěch.

Zatímco Trump si postupně vytvářel motivační základnu pro podporu populistických a protekcionistických argumentů ve zmíněných klíčových státech, demokraté soustřeďovali své útoky na osobnost republikánského kandidáta. Zpochybňovali reálnou výši jeho majetku, jako kdyby něco takového mohlo mít na voliče vliv. Jeho výroky obraceli tak, aby vznikal dojem, že je rasista nebo sexista a že opovrhuje handicapovanými lidmi. Neúměrnou pozornost věnovali barvě jeho kůže – zvláštnímu oranžovému zabarvení, které před kampaní neměla a jehož se Trump zbavil bezprostředně po zvolení, jako kdyby se tím snažil obrátit protivníkovu pozornost na nepodstatné detaily. Čistým výsledkem této taktiky bylo, že hlavní myšlenky republikánského kandidáta – protekcionismus a populismus – procházely bez nejmenší námítky, a bez problémů se tedy šířily i mezi voliči.

Demokratická strana zažila večer 8. listopadu 2016 tvrdý šok, neboť jí začalo docházet, že veškerá její snaha mířila na falešný terč. Demokraté soustředili útok na osobu, zatímco myšlenky se šířily dál. Mobilizovali vítěze a šťastné výherce modernizace, místo aby se snažili vyjít vstříc těm „opomíjeným“. Posilovali svoji převahu v rozvinutých a sofistikovaných pobřežních oblastech, které již měli ať tak či onak zajištěné – což při hlasování volitelů neznamená žádnou výhodu –, a okrajové státy, které byly klíčem k úspěchu, přenechali svému soupeři. Nechali se zkrátka porazit protivníkem, jenž na počátku neměl příliš dobré karty, ale dokázal doslovně aplikovat zásady boje Mistra Suna: „Válka je především důmyslná lest: takže jsi-li schopný, předstírej neschopnost, jsi-li připraven, předstírej nepřipravenost. Když rozvíjíš síly svých vojáků, vyvolávej dojem, že se nic neděje.“

Prezident Trump nejprve soustředil pozornost demokratů na falešné terče a poté je v souladu se zásadami starého Mistra zmátl i v otázce, co je třeba bránit.

Ruské spiknutí: mistrovský kousek taktiky

Důležitá součást taktiky demokratů se na konci kampaně opírala o vykonstruované obvinění Trumpa z tajných dohod s Putinovým Ruskem. Kompromitující zprávu si strůjci kampaně Clintonové objednali v létě 2016 u firmy Fusion GPS, která jejím vypracováním pověřila bývalého britského špiona Christophera Steeleho. Ten vytvořil zmatený splepenec obvinění, aniž uvedl sebemenší detaily, prameny a důkazy.¹

„Steeleho zpráva“ byla tak nevěrohodná, že ji většina amerického tisku, a to i demokratického, odmítla před volbami publikovat. Ale v říjnu 2016 ji demokratická vláda použila k tomu, aby od speciálního Soudu *Foreign Intelligence Surveillance Act* (Zákon o sledování zahraničních agentů), zkráceně nazývaného Soud FISA, dostala povolení telefonicky odposlouchávat důležitého člena Trumpovy kampaně Cartera Page.

Tato akce demokratů začala špatně. Mizerná kvalita zprávy a absence jakéhokoli důkazu proti Pageovi ji předem odsoudily k nezdaru. Kromě toho byl Trump včas informován o intrikách demokratů především díky svému vojenskému poradci generálu Michaelovi Flynnovi, bývalému šéfu vojenského zpravodajství, kterého Obama v roce 2014 propustil.

Jiný vedoucí činitel okamžitě vyzradil aktivity demokratů, jež měly za cíl zesměšnit jejich protivníka. Mohla to být pro demokraty příležitost k tomu, aby spočítali své ztráty, změnili taktiku a přešli do protiútoků.

Trump dal svým skvělým mistrovským úderem přednost opačnému postupu, který před nějakými

šestadvaceti stoletími doporučoval Mistr Sun: „Máš-li talent provokovat nepřítele, ukaž se mu, aby tě začal pronásledovat, vyprovokuj ho tím, že mu předhodíš něco, na co musí skočit. Potom už na něj jen čekej se svými vojáky.“ Rozhodl se dát pokusům demokratů dostat jej co největší šanci a také co nejvíc možného času, aby mohl vychutnávat jejich ztroskotání, v němž vyústila léta promrhané energie a ztracených nadějí.

Miliony demokratů a zahraničních pozorovatelů během více než dvou let uplynulých od zveřejnění Steeleho zprávy (k němuž nakonec došlo v lednu 2017) do publikace závěrů zvláštního zástupce ministerstva spravedlnosti USA Roberta Muellera v květnu 2019 dennodenně očekávaly, že se každou chvíli objeví definitivní důkaz tajné spolupráce Putina Ruska s prezidentským kandidátem Trumpem. Následovat bude potupný pád prezidenta a pokud možno i jeho uvěznění.

Trump se podle většiny analytiků choval nevysvětlitelně. Nadále živil podezření vzletnými prohlášeními o Putinovi a o nadcházejícím velkém přátelství mezi oběma zeměmi. Nicméně ve stejné době přijal řadu opatření proti Rusku v reakci na kybernetické útoky a špionáž. Schválil prodej zbraní Ukrajině, což prezident Obama neustále odmítal. A neváhal – na rozdíl od Obamy – zaútočit v Sýrii na spojence Ruska.

Trump byl ostatně nápadně smířlivý během vyšetřování zvláštního zástupce ministerstva spravedlnosti Roberta Muellera, jmenovaného v květnu 2017 na základě návrhu samotného prezidenta, aby vyšetřoval spolupráci jeho volebního štábu s Ruskem. Toto vyšetřování poznamenal zjevný střet zájmů, neboť jím byli pověřováni výlučně vyšetřovatelé politicky angažovaní na straně demokratů, často s blízkým vztahem ke Clintonovým a Obamovi. Trump se nikdy nesnažil podobné střety zájmu využívat. Zatímco se vyšetřování donekonečna vlekle, on sám odolával doporučením těch, kteří mu radili, ať využije své pravomoci a vyšetřování ukončí.

Jeho chování se vyjasnilo, jakmile Robert Mueller v květnu 2019 ukončil své vyšetřování a o dva měsíce později stanul jako svědek před Kongresem. Namísto muže, od kterého demokraté očekávali, že je zbaví oranžového prezidenta, se objevil vysílený stařec zjevně ztrácející své schopnosti, jenž neznal závěry své vlastní zprávy. A z těchto závěrů, které mu jeho spolupracovníci nakonec museli diktovat, jasně vyplývalo, že nebyl zjištěn ani náznak spolupráce s Ruskem.

Velká naděje demokratů se zhroutila. Tuto ztrátu jen znásobila zbytečně vynaložená energie a debaty během posledních dvou let, které poskytou blížící se kampani za Trumpovo znovuzvolení mimořádně cenné výpovědi všech možných kandidátů, kteří předpovídali brzký Trumpův pád a dušovali se, že o jeho provinění nemají sebemenší pochybnosti. Trump jedním mistrovským úderem, který by se pravděpodobně setkal s otcovským souhlasem Mistra Suna, vyhrál souboj z nařčení z ruského spiknutí výlučně díky tomu, že se v něm odmítl angažovat.

Model, kdy je demokratická opozice přesvědčena, že snadno zvítězí, zbytečně vynakládá značné množství energie, dává všanc svou věrohodnost a nakonec musí přihlížet, jak se její plány hroutí a její obraz degraduje, se v posledních letech stal konstantou amerického politického života. Jeden smyšlený skandál následuje za druhým – staré „sexuální predátorství“, vyplácení jedné Trumpovy milenky jeho advokátem, údajné vydírání v souvislosti s vojenskou pomocí Rusku proti Ukrajině – demokraté a jejich tisk o nich vzrušeně hovoří jako o znamení brzkého neslavného konce Trumpovy éry, ale tato znamení se nakonec jedno po druhém hroutí.

Kdyby se tak stalo pouze jednou, mohlo by jít o náhodu. Ale když se průběh soustavně opakuje a výsledek je vždy stejný, je tomu tak proto, že funguje určitý plán. Prezident při všech zmíněných aférách místo okamžité horlivé obhajoby začíná tím, že svým odpůrcům dává naději na vítězství.

A teprve poté, co do hry vložili své prostředky i svoji pověst, je zveřejněna pravda, která jej zbavuje podezření. Záměrným uváděním protivníků v omyl jen využívá lekcí svého starého učitele. „Abys upoutal pozornost nepřítele, pracuj s perspektivou jeho převahy [...]. Je-li vznětlivý, provokuj ho. Jsou-li jeho síly loajální, rozděl je. Zaútoč na něj, není-li připraven; postupuj tam, kde tě nečeká.“

Zahraniční politika: blízkost globálních konfliktů

Vliv Mistra Suna se projevuje rovněž v zahraniční politice prezidenta Trumpa. Ta ve srovnání s politikou jeho předchůdců, především prezidentů Bushe a Obamy, vykazuje dva hlavní rozdíly.

Ten nejzásadnější – který nemá od druhé světové války obdoby – spočívá v tom, že Trump chápe mezinárodní politiku především jako množinu konfrontací, nikoli jako příležitost pro vytváření spolupráce.

Obama se ve spolupráci, a možná i ve spojenectví, snažil proměnit dokonce i nepřátelský postoj Íránu. Bush zaútočil na Irák, ale doufal, že země zbavená diktátora se přirozeně přikloní k demokracii a bude stát o sblížení s Amerikou. Všichni prezidenti od konce druhé světové války vkládali v různých souvislostech své naděje do rozvíjení multilaterálního diplomatického systému, který měl napomáhat při řešení konfliktů.

Trump podle všeho naopak chápe veškeré bilaterální vztahy jako konflikty, při nichž se jedna ze zúčastněných stran snaží získat převahu nad druhou a při nichž Spojené státy musejí mít navrch (zvláštní případ patrně představují vztahy se Saúdskou Arábií a s Izraelem, dvěma politickými silami, pro něž je americká strategická podpora existenční nutností a jež výměnou poskytují potřebnou podporu americké přítomnosti na Blízkém východě). Prezident USA neskrývá svůj zásadní odpor k systému OSN a Světové obchodní organizace, které

vnímá jako nástroje konkurentů, jež jim mají umožnit využívat bohatství Američanů a těžit z jejich naivity. Odvolal účast Spojených států na Pařížské dohodě o klimatu, na dohodě s Íránem o nešíření jaderných zbraní a v Transpacifickém partnerství. Omezil americkou angažovanost v OSN a ochromil Světovou obchodní organizaci tím, že ji obešel jednostrannými opatřeními ohledně celních sazeb a vyzval ji, aby bohatým asijským zemím přestala poskytovat pozměňující (a zvýhodňující) postavení „rozvojových zemí“.

Každý může podle toho, komu straní, připisovat tyto kroky buď krátkozrakosti, která americkému prezidentovi znemožňuje pochopit dobrodiní multilateralismu, nebo jasnozřivé analýze příliš složitého systému nepříznivého pro Spojené státy. Jeho vize světa není sama o sobě originální, původní. Jeho jediným novým vkladem je, že tuto vizi vrátil na vrchol mocenského vlivu, odkud byla na více než sedmdesát let vyloučena. Nejvíce novátorská součást nové americké zahraniční politiky nespočívá v jejích zásadách, ale v jejích metodách.

V zahraniční politice prezidenta Trumpa ve skutečnosti ve srovnání s jeho předchůdci existuje ještě jeden zásadní předěl: výjimečná zdrženlivost, jde-li o použití vojenské síly. Americká armáda nebyla nikdy tak málo využívána (s výjimkou leteckých útoků na nepřátelské skupiny v Sýrii a v Pákistánu) jako po nástupu současného prezidenta. Došlo k omezení leteckých sil v Afghánistánu a v Sýrii. Americká armáda navzdory mnoha předpovědím nezaútočila dokonce ani po řadě íránských provokací v Perském zálivu a spokojila se s tím, že nechala izraelské vzdušné síly a izraelské a arabské oddíly ničit íránské ozbrojené složky v Sýrii a v Iráku a občas i v samotném Íránu.

Tento druhý zásadní rozdíl se může jevit jako opak toho prvního. Vůdce směřující ke konfrontaci by mohl být v pokušení použít v širokém rozsahu všechny nástroje, které má k dispozici, včetně ozbrojených sil. Rozhodnutí omezit v maximální míře toto řešení je naopak možné vysvětlit koherentním

způsobem ve světle celkového řešení konfliktů doporučeného Mistrem Sunem.

Čínský vojevůdce několikrát zdůrazňuje skutečnost, že obezřelost a zvážení všech dimenzí situace hrají při vítězství větší roli než střet vojsk. „Ten, kdo chce vést boj, musí mít nejprve spočítané náklady.“ „Dosažení sta vítězství ve sto bitvách nepředstavuje vrchol talentu, vrcholem talentu je podrobit si nepřítele bez boje.“ A má-li už dojít k boji, Mistr Sun doporučuje, že má být drtivý, náhlý a pro nepřipraveného nepřítele překvapující.

Použití těchto zásad v případě Íránu poskytuje Trumpově strategii vnitřní soudržnost. Islámská republika je pod tlakem sankcí, ochromují ji vnitřní rozpory, ztrácí legitimitu u vlastních obyvatel a navíc ji ruínují výdaje na armádu. Nyní se v podstatě nachází v situaci zaručující její vojenskou porážku. Ozbrojený útok na Írán by však Spojené státy stál značné finanční a politické náklady a vytvořil by nové nejistoty. Trumpovým záměrem je zvítězit bez porážek protivníka na bojišti, nechává krváčet íránskou ekonomiku a dále podporuje nepřátelství lidu k režimu. Pokud by se tamní moc v dávkování svých provokací přepočítala, mohlo by dojít k americkému útoku. Ale i kdyby se něco takového stalo, šlo by o útok mnohem masivnější, než jaký předpokládají mulláhové, o útok soustředěný na cíle, které by nedokázali předvídat.

Obchodní politika: hledání výhody pomocí chaosu

Trumpovo odmítání spolupráce při řešení mezinárodních záležitostí je zvlášť výrazně znát v obchodní politice.

Trump odmítl dědictví klasického obchodního liberalismu, který požaduje, aby výhody, jež je možné získat liberalizací v oblasti obchodu (snížování cen, efektivnější rozdělování a využívání zdrojů), měly vždy navrch nad přechodnými nepříjemnostmi, kterými volná výměna zasahuje část

populace. Prezident stejně jako všichni čelí Ricarda, ale do svého uvažování zahrnuje dvě proměnné, které v liberálním modelu chybějí:

Především jde o dopad, vliv formátu amerického trhu na nabídku pro podnikání. Hrozba, že budou celními poplatky vyloučeni z předního světového trhu, může výrobce přimět k tomu, aby v USA uvedli do provozu výrobní prostředky, které by čistě ricardovská analýza doporučila zprovoznit jinde. Celosvětové rozdělování surovin se stává méně optimální, ale americká výkonnost je tím posílena.

Dále jde o politickou kalkulaci. Konec dislokací, návrat výrobních kapacit zpět do vlasti, zpomalování a snižování imigrace, to vše prospívá zaměstnanosti a příjmům „zapomenutých lidí“ – jde o drobné a opomíjené, málo kvalifikované zaměstnance doplácující na globalizaci, kteří tvoří jádro Trumpovy voličské základny. Rychlá proměna pocitu nevyhnutelného ekonomického úpadku, kterým tyto sociální kategorie trpěly po několik desetiletí, způsobila masový politický entuziasmus, proti němuž demokraté nedokázali postavit nic analogického.

Trump se tak pustil do útoku proti obchodním partnerům USA, jejichž ekonomiky zažívají růst – Číně, Indii, Brazílii, Mexiku, a dokonce i proti Evropě –, aby část tohoto růstu přesměroval do Spojených států.

Tento útok na všech frontách vedený v zásadě prostřednictvím hrozeb zvýšených celních poplatků, později mírněných výměnou za záruky kupování amerických produktů, je často v Evropě popisován jako ohrožení světové ekonomiky. Je skutečně pravděpodobné, že omezí růst, ale to z něj ještě nečiní iracionální záležitost.

Čínská vláda ostatně nikdy nesdílela evropskou představu o Trumpovi jako o nevypočitatelném iracionálním primitivovi. Postoj Číňanů vůči americkému prezidentovi znamenitě analyzoval ředitel *European Council of Foreign Relations* (Evropská rada pro zahraniční vztahy) Mark Leonard.²

Podle Leonarda amerického prezidenta v Číně vnímají jako vynikajícího taktika, který vyvíjí nejvyšší možný nátlak proto, aby dosáhl ústupků; později přechází k jinému tématu, přičemž se snaží oslabit nepřátelství a odvrací pozornost prohlášeními, že všechno probíhá dobře. Trump je dokonce ochoten přistoupit na krátkodobé ztráty, aby dosáhl celkového přehodnocení těch nejvýznamnějších bilaterálních vztahů ve světě: snížení obchodního deficitu, pozvolnějšího postupu při vytváření světové sítě čínského vlivu a méně agresivního vojenského postoje Číny v Jihočínském moři.

Čína má z dlouhodobého pohledu při těchto jednáních výhodu: není rozdělena stejnými vnitřními spory jako Spojené státy ani politickým systémem, který v Americe jednoho dne způsobí, že země dá před pokračováním Trumpova odkazu přednost změně. Ale z krátkodobého hlediska si Čína uvědomuje, že jí nezbyvá než činit ústupky: světová ekonomika stále stojí na dolaru, znevýhodňující celní poplatky by Čínu oslabily víc než Ameriku a americká vojenská síla má stále výraznou převahu nad tou čínskou.

Čína tak asistuje, aniž tomu mohla zabránit, systematické destrukci multilaterálních institucí – Světové obchodní organizace, Severoamerické dohody o volném obchodu (*North American Free Trade Agreement*) a dohody o íránských nukleárních zbraních. Tyto instituce totiž omezují výkon a působnost americké síly a tvoří rámec umožňující vstoupit do hry čínské supervelmoci, která se pod pláštíkem těchto institucí proměnila ve světovou továrnu chránící svůj trh před dovozem. Jejich oslabení či vymizení ohrožuje, alespoň z krátkodobého hlediska, čínskou strategii a Spojeným státům dává možnost posílit vlastní strategickou pozici řadou bilaterálních jednání, bez výjimky vedených z pozice síly, zatímco multilateralismus takový přístup neumožňoval.

Jinými slovy, čínští analytici pozorují chaos vytvářený americkým zpochybňováním mezinárodních institucí a spatřují v tom pokračování úvah

Mistra Suna o výhodě, kterou mohl starému generálovi přinést chaos.

Neboť Mistr Sun skutečně napsal: „Uprostřed shonu a zmatku bojujeme zdánlivě chaotickým způsobem, ale nesmíme dopustit, aby nám zavládl skutečný nepořádek. [...] Zdání chaosu je dílem síly.“

Čínští analytici, kteří studovali Mistra Suna, vidí jeho vliv v krocích prezidenta Trumpa, který jej studoval rovněž. Západní analytici, kteří jej neznají, v jeho skutcích spatřují raději impulzivnost, agresivitu a neschopnost analýzy. Trvat tváří v tvář tomuto kontrastu na myšlenku, že méně dobře informovaní západní analytici mají pravdu a Číňané se, pokud jde o Trumpovy reference, mýlí, by znamenalo šířit riziko významného kulturního (a matoucího) posunu. Mohlo by nás to také přivést k poznání, že největšími blbci nemusejí být vždy ti, které za ně považujeme. ■

- 1 Tato zpráva je veřejně dostupná a lze si ji ověřit na následující adrese: <https://www.documentcloud.org/documents/3259984-Trump-Intelligence-Allegations.html>.
- 2 „The Chinese are wary of Donald Trump's creative destruction“, *Financial Times*, červenec 2018.

Commentaire, 168, zima 2019–2020, s. 829–835.

/ Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek. /

Armand Laferrère (1968), pracuje ve vedení francouzské energetické společnosti AREVA. Je představitelem francouzské tradice vysokých státních (ale i nestátních) úředníků, kteří se věnují literatuře. Je členem redakční rady revue *Commentaire*.

Příběh (ne)obyčejného života

Sto let od tzv. Ruské pomocné akce

Kateřina Hloušková

Nikolaj, Boris, Žeňa a Ida v roce 1925.

rysosti, která jako by se v průběhu uplynulých sta let někam vytratila, ale skrze příběh jedné konkrétní rodiny – Uralovových – i malou poctou těm, kteří se dokázali statečně postavit nepřízni osudu, a jejich potomkům, kteří na ně nezapomínají.

Patrně není člověk, který by nikdy neslyšel o Poltavě, a jistě je i mnoho těch, kterým něco říká Dikanka. Nevelké město ve stepích centrální Ukrajiny a zapadlá vesnice přibližně třicet kilometrů severně od něj se v dějinách proslavily. Samotná Poltava především díky bitvě z roku 1709, v níž car Petr Veliký porazil švédského krále Karla XII., čímž

Československá republika přijala v prvních nelehkých letech své existence desítky tisíc uprchlíků před bolševickým terorem. Pomoc odsouhlasila již v roce 1919 a v letech 1921 až 1937 na ni vydala ze státního rozpočtu více než půl miliardy tehdejších korun. Československý stát umožnil vystudovat nejméně šesti tisícům ruských či ukrajinských studentů, podporoval akademiky, odborníky všech myslitelných oborů, ale i sociálně slabé či invalidy. Za těmito fakty, na které můžeme být právem hrdí, se však skrývají především konkrétní lidské osudy. Tento článek je nejen připomenutím naší tehdejší velko-

z dosud téměř neznámého Ruska stvořil velmoc. A nedaleko odtud ležící Dikanku zase učinil nesmrtnou Nikolaj Vasiljevič Gogol (1809–1852), a to hlavně svým cyklem humorně i strašidelně laděných povídek inspirovaných ukrajinskými lidovými pověstmi, který nazval *Večery na samotě u Dikanky* (1831–1832).

Místní lidé hlásící se k odkazu svobodomyšlných záporožských kozáků, tedy potomků turkických kočovných kmenů a uprchlých ruských a ukrajinských nevolníků, si vždy zakládali na své svobodě, hrdosti a svéráznosti.

Předrevoluční Rusko

Do tohoto rázovitého prostředí se v prosinci roku 1845 narodil i Nikolaj Jakubovič Uralov. Vystudoval, stal se pravoslavným knězem a v Dikance se oženil s Ludmilou Zelenskou, dcerou jiného pravoslavného kněze. Zanedlouho po svatbě, v roce 1878, se jim narodil syn Nikolaj Nikolajevič Uralov.

V kostele, místě jejich svatby, se ale na chvíli zastavme a udělejme si malý výlet do divoké kozácké minulosti. Nejen ústní lidová slovesnost, ale i četné archivní dokumenty podávají svědectví o události, která se zde odehrála na konci 17. století, v nelehkých časech obrovského strachu, bídy a nejistoty, kdy Ukrajina bojovala o svoji samostatnost. Tehdy se prý na jednom z pařezů v nedalekém lese objevila ikona svatého Nikolaje. Lidé ji odnesli do vsi do kostela, ale ona se opět vrátila na své původní místo. Stejně jako v mnoha podobných případech se tento proces opakoval tolikrát,

až se místní rozhodli postavit pro ikonu svatostánek přímo tam, kam se tak ráda vracela. Kolem pařezu vystavěli nejprve dřevěný kostel, který v roce 1794 nahradil nádherný kamenný chrám. Stavbu nového Svatonikolajevského kostela financovali Kočubejové, místní významná knížecí rodina, která si pod ním vybudovala i svoji rodinnou hrobku. Je dost možné, že právě zde si slíbili věrnost i Uralovovi, vždyť i oni svého prvorozeného syna pokřtili Nikolaj.

Mladí manželé žili v sousedství krásného kočubejského knížecího sídla, v romantickém kraji rozlehlé stepi s roztroušenými vesničkami a svobodnými sedláckými statky. Nikolaj Jakubovič Uralov, vzdělaný člověk, se brzy stal arciknězem katedrálního chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Poltavě známého jako Uspenskij sobor, tedy předním reprezentantem místní pravoslavné církve. Byl nepochybně vážený, jeho rodina netrpěla hmotným nedostatkem, naopak přirozeně se řadila mezi místní honoraci. Jeho syn Nikolaj Nikolajevič absolvoval poltavské První mužské gymnázium cara Alexandra a coby chytré dítě z dobře situované rodiny pokračoval ve studiích na univerzitě. Roku 1901 začal navštěvovat filozofickou fakultu v Charkově, humanitní studia však po dvou letech vyměnil za to, co jej bavilo především, přešel na Vysokou školu zemědělskou

Jak opojný, jak nádherný je letní den na malé Rusi! Jak malátně horké jsou hodiny, kdy se v tichu a žáru třpytí poledne, kdy nesmírný azurový oceán se rozkošnický klene nad zemí jako v spánku, jako by celý tonul v blaženosti, objímaje a tiskna krásu ve své vzdušné náruči. Není na něm ani mráčku. Nikde ani hlesu. Všude jako po vymření. Jenom nahoře v hloubi oblohy se třepetá skřivánek a stříbrné písňe se po vzdušném schodišti snášejí k zamilované zemi, ve stepi se občas ozve skřek racka nebo jasný hlas křepelky. Líně a bezmyšlenkovitě stojí obrovité duby, jako by sem zabloudily procházkou. Oslňující šlehy slunečních paprsků zapalují celé malebné spousty listoví, kdežto jiné zahalují stínem, temným jako noc, a jen za prudkého větru je postříknou zlatem. Smaragdy, topasy a safíry éterického hmyzu se rojí nad pestrými zahradami, za clonou statných slunečnic. Na rovině se utábořily šedavé stohy sena i zlaté mandele obilí a potulují se po jejich dálavách. Rozložitě větve třešní, jabloní a hrušní se sklánějí pod tíží plodů; obloha a její čisté zrcadlo – řeka v zeleném, pyšně vztyčeném orámování... jak rozkošnické, jak něhyplné je maloruské léto!¹

a lesní v Novo-Alexandrijsku (dnešní Puławy v Polsku). Svá studia lesního inženýrství ukončil v bouřlivém revolučním roce 1905 jako vzorný student s vyznamenáním. Pracoval pak pro správu carských lesních statků v Polsku jako taxátor, ale už v roce 1909 mu bylo nabídnuto místo asistenta katedry pro oceňování a zařízení lesů a nauky o lesní správě na jeho alma mater. Nabídku přijal a v roce 1912 se zde stal honorovaným docentem. Úspěšný mladý muž, docent státní univerzity, autor mnoha odborných publikací (některé z nich jsou dostupné i ve Slovanské knihovně v Praze, např. *Lěsnaja rastitel'nost' Rossii*), byl za svoji práci oceněn prestižním titulem dvorního rady, což byl sedmý stupeň ze čtrnácti služebních tříd, takzvaných „rangů“ zavedených již Petrem Velikým. K této pozici získal i titul dědičného šlechtice a právo nechat se oslovovat Vaše Vysokoblahorodí. Dvorní rada Nikolaj Nikolajevič Uralov současně (v letech 1909 až 1915) působil jako správce Výzkumného státního školního lesa a krátce i jako učitel ruštiny (v letech 1913 až 1915) na dívčím státním gymnáziu v Novo-Alexandrijsku.

Výuka ruštiny na dívčím gymnáziu se mu v pozitivním slova smyslu stala osudnou. Dne 28. července 1913 se v chrámu Panny Marie Pomocné oženil s Idou Vilémovnou Kriegerovou, čerstvou maturantkou, půvabnou dívkou z dobře situované německé luteránské rodiny. Jeho Vysokoblahorodí dvorní rada a dědičný šlechtic Nikolaj Nikolajevič Uralov byl v roce 1913 na vrcholu svých sil i osobního štěstí a právem se těšil na spokojenou a klidnou budoucnost. Ta mu však nebyla dopřána. S vypuknutím první světové války započal celý řetězec událostí, který jeho osud nadobro změnil.

První světová válka

Dne 1. srpna vyhlásilo carskému Rusku válku Německo, 6. srpna se k němu přidalo i Rakousko-Uhersko. Začala mobilizace. Centrální mocnosti předpokládaly, že se Rusům mobilizace protáhne,

a bude tedy čas v bleskové válce porazit nepřátele na západě a až pak otevřít i východní frontu. Ovšem ruské pluky byly připraveny nečekaně rychle a naopak postup na západní frontě se téměř zastavil. Německé velení na nátlak Hindenburga a Ludendorffa proto přehodnotilo svoji strategii a v létě 1915 zahájilo rozhodný útok na východě – ruská armáda byla vytlačena z Polska, Litvy a z části Lotyšska a Běloruska. Na podzim 1915 se fronta zastavila až na linii procházející ukrajinským Zborovem. Za jediný rok války přišlo carské Rusko o své nejvypěstější oblasti s dvaceti třemi miliony obyvatel a evidovalo neuvěřitelný milion a půl padlých vojáků. Ve stejné době začali Němci navíc tajně finančně podporovat exilové bolševické revolucionáře. Počítali s tím, že pokud carský režim padne, Rusové budou nuceni podepsat mír, a oni pak své uvolněné síly přesunou z východní fronty na západní.

Novo-Alexandrijsk byl obsazen rakousko-uherskou armádou, Nikolaj Nikolajevič byl mobilizován a narukoval do carské armády jako důstojník. Ve svém pase, vydaném roku 1908, měl uvedeno, že je praporčíkem v záloze, jaké hodnosti dosáhl na frontě, nevíme. Jeho stopa se s uzavřením škol a obsazením města na čas ztrácí. Nevíme ani, u jakého byl pluku a kde přesně bojoval. Jeho ženu Idu Vilémovnu Uralovovou zastihl začátek války v pokročilém stupni těhotenství, odjela proto do relativního bezpečí na statek v Dikance, kde se jí na podzim roku 1914 narodila dcerka Eugenie Nikolajevna, po domácku Žeňa.

Když v únoru roku 1917 carský režim skutečně padl, válka pokračovala i s ruskou účastí dál. Jako by tento fakt sám o sobě nestačil, v zemi navíc vypukla ještě občanská válka, která vrhla nejen Ukrajinu do naprosté anarchie s řadou krvavých konfliktů. Vyznat se v této situaci a dohledat pohyb konkrétního člověka je téměř nemožné, díky rodinné paměti ale víme, že po pádu carského režimu Nikolaj Nikolajevič ještě s dalšími muži zběhl od svého pluku, který se patrně přidal k rudým. Bylo běžné, že zatímco carští důstojníci většinou zachovávali

věrnost carovi, řadové vojáky mnohem více oslovovaly bolševické ideály. Je pravděpodobné, že minimálně v jarních měsících roku 1917 musel na čas pobývat u svých rodičů, ženy a malé dcerky v Dikance, protože v únoru roku 1918 se mu narodil syn, který dostal jméno Boris Nikolajevič. V rodině se taktéž uchovala vzpomínka, že Nikolaj tehdy svého čerstvě narozeného synka krátce viděl, což bylo jistě velmi riskantní. Koncem ledna 1918 byla totiž oblast Poltavý obsazena bolševickými rudými jednotkami pod vedením generála Muravěva. I kdyby rodina tisíckrát chtěla, nemohla vymazat svůj původ, který z ní dělal zjevné nepřátele nových pořádků. Nikolaj neměl jinou volbu než uprchnout nebo se pokusit bojovat. Opustit Ukrajinu v době války, kdy ze západu postupovala vojska centrálních mocností a zemi sužovala občanská válka, navíc s malou dcerkou a čerstvě narozeným synem, bylo naprosto vyloučené. Nikolaj Nikolajevič se tedy rozhodl pro druhou možnost – svěřil ženu a dvě maličké děti do péče svých rodičů a odešel bojovat k takzvaným „bílým“.

Občanská válka

Zárodky Bílé, tedy Bělogvardějské armády vznikaly již od říjnové revoluce především v odlehlých guberniích. Jejím základem bylo často kozáctvo a dobrovolníci (Dobrovolnická armáda). Takzvaná Bílá armáda (v opozitu k Rudé, ale i anarchistické Černé či ukrajinské nacionalistické Zelené armádě) je souhrnné označení mnoha ozbrojených formací, které měly své vlastní velení i cíle. Spojovala je pouze touha porazit bolševiky. Rudí však ovládali centrální oblasti Ruska a měli k dispozici i větší zdroje a kapacity zbrojního průmyslu. Bolševické vedení, kromě toho, že bylo na rozdíl od bílých jednotné, navíc naprosto nehledělo na ztráty, zbídačení obyvatelstva či hladomor a vše podřídilo pouze svému vítězství. Za účelem „pacifikace“ nespokojených obyvatel, kteří se bouřili kvůli

nedostatku jídla i nelidským podmínkám, rozpoutala tajná policie (tzv. Čeka v čele s Felixem Edmondovičem Dzeržinským) masový teror. Protože ani vojenská uskupení hlásící se k bílým nelze označit za právě „ohleduplná“ (například dodnes není plně objasněn podíl některých jednotek na pogromech židovského obyvatelstva), dopad na civilní obyvatelstvo byl nepředstavitelný.² Od podzimu 1917 do srpna 1919 byla oblast Poltavý obsazena různými formacemi dvanáctkrát(!). A přesto se běžný život zcela nezastavil.

Dne 25. února 1918 byl v hlavním poltavském kostele, v katedrálním chrámu Nanebevzetí Panny Marie, pokřtěn jen pár dnů starý Boris Nikolajevič. Obřad vykonal jeho dědeček, arcikněz Nikolaj Uralov a diákon Pavel Morgul. Svědky byli místní měšťan Ilja Pavlovič Šimanskij a manželka učitele Kateřina Nikolajevna Revucká. Těžko si představit, za jakých podmínek se tato slavnost konala, protože právě v únoru bolševici bránili Poltavu před postupujícími německými oddíly, které ji následně dobyly, a už počátkem března tábořila na hlavním poltavském náměstí, kde stál i Uspenskij sobor, německá artilerie, která jedno ze svých rychlopalných děl umístila i do věže chrámu. Archivní prameny zmiňují jako „šťastnou“ událost, že ačkoliv byla v bojích několikrát vážně zasažena i zeď za ikonostasem, samotný ikonostas tehdy poškozen nebyl.³ Totéž se však bohužel nedá říci o pohádkovém sídle Kočubejů v Dikance. Skutečně překrásná knížecí „usadba“ se všemi svými skleníky, oranžériemi, manéží, okrasnými zahradami či důmyslnými vodními hříčkami byla nadobro zničena. Co nestihla válka, to později dokonali komunisté. Do dnešních dnů zůstal stát jen jeden vítězný oblouk, základy vstupní brány a vyrabovaná hrobka pod Svatonikolajevským kostelem. Ten na rozdíl od katedrálního chrámu Nanebevzetí Panny Marie, který byl za Stalina srovnán se zemí, přečkal do dnešních dob. Snad jej opravdu chrání divotvorná ikona.

Těžko si lze představit tíseň, ve které se rodina Uralovů a jim podobné tehdy nacházely. Ocitly se

Výpis z matriky katedrálního chrámu Nanebevzetí Panny Marie v Poltavě pro rok 1918. Otec Borise Nikolajeviče Nikolaj Nikolajevič Uralov je zde zapsán jako dědičný šlechtic a dvorní rada.

uprostřed válečných operací, byli tu mrtví, zranění, všudypřítomný strach, nejistota. Civilisté, především ženy, starci a děti, stáli tváří v tvář ozbrojenčům, kterým vážlo zásobování nebo vůbec žádné neměli a brali, co viděli. Mnohé rodiny přišly o střechu nad hlavou i možnost jakkoliv se o sebe postarat. Státní správa byla v troskách, vládla anarchie a bezpráví. Rodiny vojáků bojujících u bělogvardějských pluků se navíc oprávněně obávaly definitivního vítězství rudých, kteří mohli začít likvidovat své odpůrce. Lidé se v těchto strašných letech snažili uchránit holé životy, zásoby potravin i nezbytný základ pro další sklizeň. Mnohým se to i kvůli naprosto bezohlednému přístupu takzvaného válečného komunismu, který rekvíroval veškeré zásoby, nezdařilo. V roce 1920 vypukl na Ukrajině první z řady děsivých hladomorů.

Ida Vilémovna s oběma maličkými dětmi byla v tu dobu na statku v Dikance a později vděčně vzpomínala na laskavé chování a pomoc svých bývalých poddaných. Dle vlastních zápisků tehdy také pracovala pro poltavskou městskou správu a v místní elektrárně. Ženy tehdy v rámci možností nahradily bojující muže a snažily se zastat chod nezbytných institucí a zabezpečit své nejbližší. Byla

snad i v nějakém kontaktu se svým mužem a pro vojáky šla uniformy. Rodina Uralovových byla přece jen v určité výhodě. Jednak se dá předpokládat, že její výchozí situace byla výrazně lepší, než byl běžný průměr místního venkovského obyvatelstva, a pak pravoslavná církev, kterou zde Nikolaj Jakubovič reprezentoval, stále ještě měla svoji autoritu. Situace se však zhoršovala, a to i na bojištích občanské války. Rudí získávali jeden opěrný bod bílých za druhým. Bělogvardějské jednotky se stahovaly na Krym, až nakonec generálu Wrangelovi nezbylo nic jiného než zahájit předem připravenou evakuaci. Ve dnech 11. až 14. listopadu 1920 vyplulo z přístavů Sevastopol, Jevpatorija Kerč, Feodosija a Jalta 126 plavidel se 146 tisíci vojáků a bělogvardějských sympatizantů směrem do Istanbulu. Na jedné z těchto lodí byl i důstojník Nikolaj Nikolajevič Uralov, jeho rodina však nikoliv, ta uvízla v Dikance. Nevíme, zda Nikolaj Nikolajevič dokázal vzkázat svým blízkým, že přežil a že je evakuován. V dané situaci se dalo jen modlit a doufat, že se snad někdy opět shledají.

Z let 1920 až 1924 se v rodinném archivu téměř nic nezachovalo, žádné dopisy, žádné dokumenty, jen pár fotografií. Je na nich mladá pohledná žena a dvě malé děti – Ida, Žeňa a Boris. Jen oni tři. Je vidět, jak děti rostou, na první fotografii je Borisovi sotva půl roku, na poslední už stojí malý školák, v létě v zahradě, v zimě na procházce, v pěkně zařízeném pokoji... Jediné vzpomínky na dobu nejistoty, ale i určitého uvolnění.

Občanská válka, cílený teror i krutý válečný komunismus si podle střízlivých odhadů vyžádaly 7 až 12 milionů obětí. Země byla vyčerpaná a nemělo-li dojít k jejímu naprostému kolapsu, bylo nezbytné souhlasit s určitým uvolněním a dílčím návratem k předrevolučním praktikám. V roce 1921 byla vyhlášena takzvaná Nová ekonomická politika (NEP). Lidé po zaplacení povinných dávek mohli volně nakládat se svými přebytky, mohli je prodávat, směňovat. Zbídačená země a zdecimované obyvatelstvo se mohly opět nadechnout. Netrvalo to však dlouho.

Ida, Žeňa a Boris Uralovovi v Dikance.

V květnu roku 1922 ranila vůdce bolševické revoluce Vladimíra Iljiče Lenina první mrtvice. Tehdy už trpěl syfilidou v pokročilém stadiu a jeho stav se i nadále zhoršoval, přesto stále zastával pozici bolševického vůdce a rozpoutal například hon na pravoslavnou církev, kterému padlo za oběť mnoho kněží. V březnu roku 1923, už téměř zcela ochrnutý, sepsal svoji „poslední vůli“, dopis, ve kterém mimo jiné varoval před Stalinem. O necelý rok později, v lednu roku 1924, Vladimír Iljič Uljanov, přezdívaný Lenin, zemřel. V boji o jeho nástupnictví zvítězil obávaný a zcela vyšinutý Gruzínek Josif Vissarionovič Stalin. Pro miliony obyvatel Sovětského svazu tím začalo další a ještě děsivější období pekla.

Ruská pomocná akce (RPA)

Už v roce 1919 odsouhlasila Československá republika (zákonem č. 175) „Podpůrnou akci ve prospěch ruských uprchlíků“. Velice mladý stát, který měl sám problémů více než dost, se rozhodl k masívní pomoci uprchlíkům, kteří měli jinou kulturu, jazyk, zvyky i náboženství. Na tzv. Ruské pomocné akci (RPA) se podílela ministerstva, vládní úřady, Červený kříž a řada dalších institucí. V červenci roku 1921 si ji pod osobní záštitu vzal sám prezident Masaryk. Tato velkorysá pomoc byla schválena jako státní a stát ji také hradil. Celkem bylo od roku 1921 do roku 1937 na Ruskou pomocnou akci ze státního rozpočtu uvolněno 508 034 511 Kč.⁴ Dokážeme si něco podobného představit v dnešních podmínkách?

První transporty s ruskými uprchlíky z Gali-pole, Lemnosu a Istanbulu přijely do Československa na konci roku 1921. Celkový počet přijatých emigrantů se blížil počtu 30 000, ne všichni tu však zůstali, pro mnohé jsme byli pouze „transitní“ zemí. Československo nejvíce lákalo ruskou liberálně smýšlející inteligenci. Stát jim mimo jiné slíbil (a postupem času zajistil) vlastní školy, svobodu náboženství, kultury i jazyka a v neposlední řadě uplatnění v oboru, kterému se dosud věnovali (takto vznikla například Ruská lidová univerzita, Ruský institut, Ruská právnická fakulta, Archeologický ústav N. P. Kondakova a mnohé další významné instituce). Pomoc byla motivována nejen soucitem, ale vycházela i z racionální úvahy. Předpokládalo se, že bolševický režim se dlouho neudrží a že při nezbytné obnově ruského státu to bude právě v Československu zachráněná a vzdělávaná ruská inteligence, která jej – tentokrát na demokratických principech – opět postaví na nohy.⁵

Velkorysé československé nabídky využil i Nikolaj Nikolajevič Uralov. Přicestoval patrně přímo z Istanbulu, i když nevíme přesně kdy. Veškeré dokumenty, které jsou v rodinném archivu k dispozici, se vážou až k roku 1925. Z ústně zachovaných vzpomínek ale víme, že Nikolaj byl po celou dobu

v občasném kontaktu se svojí rodinou přes někoho „v úřadu v Kyjevě“. Existence takového dobrého kontaktu je vzhledem k dalšímu vývoji vysoce pravděpodobná, protože v případě rodiny Uralovových se podařilo něco, co nebylo zcela běžné. Československo přijímalo ruské uprchlíky, kozáky, bělogvardějské vojáky i celé rodiny, kterým se podařilo uprchnout z Ruska někam do třetí země, ale nemělo jak „scelovat“ rozdělené rodiny, pokud se části jejich příslušníků uprchnout nepodařilo. Z mnoha různých důvodů zůstávalo jednou z posledních zemí Evropy, která se Sověty nepodepsala žádnou bilaterální smlouvu (až do roku 1934, kdy došlo ze strany Československa k diplomatickému uznání SSSR). Fakt, že v roce 1925 za Nikolajem Nikolajevičem přicestovala i jeho žena a děti, je pozoruhodný. Rodina dokonce po čase „přes nějakého konzula“ dostala i část svých cenností – šperky, hodiny a vzácnou ikonu. Ať již to bylo jakkoliv, jisté je, že tou největší cenností, která je v rodině dodnes pietně uchovávána, jsou dva lístky na vlak, který Idu s Borisem a Žeňou dne 28. března roku 1925 přivezl přes Rigu a Berlín do Prahy. Byly to lísky do svobody, jízdenky směr život. V sovětském Rusku by je s velkou pravděpodobností hraničící s jistotou čekala jen cesta do gulagu nebo rovnou smrt.

Ale teď byli spolu a zdálo se, že v bezpečí. V rodinném albu se zachovala fotografie, která nejspíš tuto dojemnou chvíli zachycuje (viz úvodní foto článku). Je sice nepopsaná, ale je to rozhodně první fotografie, na které je celá rodina pohromadě. Všichni sedí na nějaké lavici, která by klidně mohla být posezením v nádražní čekárně, Ida, Žeňa i malý Boris jsou zjevně unavení, vážní, možná i lehce vystrašení. Nikolaj, který láskyplně drží svého syna kolem ramen, je zase evidentně šťastný, snad lze rozeznat i náznak úsměvu, který se na žádné jiné jeho fotografii neobjevil.

Že sliby československé vlády nebyly plané a že se skutečně snažila ruské odborníky zaměstnat v jejich oboru, dosvědčuje i fakt, že Nikolaj Nikolajevič jako první místo svého působení v nové vlasti uvádí

Mezinárodní vlaková jízdenka dopravní společnosti Derutra (Deutsch-Russische Transport) vystavená pro Idu, Eugenie (Žeňu) a Borise Uralovovy.

Vysokou školu zemědělskou a lesnickou v Brně. To se však psal již rok 1927 a nenastoupil na místo docenta lesnictví, ale lektora ruštiny. Patrně doufal, že je to jen předstupeň, protože svému oboru se i zde aktivně věnoval, o čemž svědčí několik odborných knih a příspěvků do časopisu *Československý les*. Jak lze usuzovat z Idiných zápisků, před usazením v Brně žila rodina krátce i v Praze. Ida se zde naučila masážím a pracovala v Salonu krásy paní Lovecké. V podobném salonu (pánů Honejska, Schnüparek, Hájka a Cikrleho) pak v letech 1926 až 1941 pracovala i v Brně. Údajně šlo o salon krásy, který navštěvovala bohatá brněnská klientela, zvláště prý dámy židovského původu. Nikolaj Nikolajevič pak v Brně působil – opět v pozici učitele ruštiny – ještě na První obchodní akademii (do roku 1942) a pak

krátce po válce i na Druhé obchodní akademii Klementa Gottwalda. K tomuto působení se velmi pravděpodobně váže i jeho další odborná publikace, tentokrát učebnice ruské obchodní korespondence.

Nejvíce informací z těchto let máme o Borisovi. Víme, že chodil do ruské školky i základní školy a v červnu roku 1929 úspěšně složil zkoušky na Ruské reformní reálné gymnázium v Moravské Třebové, kde následně absolvoval primu až sextu. Z této doby se zachovalo několik pozoruhodných a historicky cenných fotografií.

Vystoupení kozáckého pěveckého sboru v Moravské Třebové, Boris je v horní řadě třetí zprava.

Je všeobecně známo, že ruští emigranti se velmi často hlásili ke kozáctvu. Existovali kozáci záporožští, donští, kubáňští, terečtí, astrachanští a další. Velké množství z nich zahynulo v bojích občanské války nebo nepřežilo následky válečného komunismu, někteří se přidali k rudým, většina se však hlásila k bělogvardějcům. Ti, kterým se podařilo uprchnout, tvořili nejviditelnější součást bílé ruské emigrace v čele s vrchním atamanem generálem Bogajevským, jenž žil v Paříži. Kozáci si v emigraci stejně jako ve své domovině zakládali tzv. stanice, řada z těchto stanic logicky vznikla i v Československu. Jednou z neaktivnějších byla kozácká stanice v Moravské Třebové právě při místním ruském chlapeckém gymnáziu. Potomci kozáků, ale i chlapci

z rodin, kde tato tradice nebyla nijak silná, byli ve svém věku zcela pochopitelně okouzleni romantickou představou kozácké svobody a dobrodružství.

Výjimkou nebyl ani Boris Nikolajevič, což dosvědčují právě ony fotografie. Ve školním roce 1936/1937 Boris odmaturoval, nikoliv však v České Třebové, ale na Spolkovém ruském reformním reálném gymnáziu v Praze, kam chodil od septimy. I z pražského období se zachovalo několik vzácných fotografií, dokumentujících především velmi bohatý spolkový život – představení ruského ochotnického divadla, tenis, cyklistika, lyže, výlety. Šťastný život prvorepublikového mládí.

Rány osudu však neměly ustát ani v nové domovině. Krátce po přestěhování do Brna tehdy dvanáctiletá Žeňa velmi vážně onemocněla. Lékaři jí diagnostikovali kostní tuberkulózu. Účinný lék proti tomuto onemocnění se objevil až ve čtyřicátých letech, ve dvacátých letech se úmrtnost i v těch nejlepších evropských sanatoriích pohybovala kolem 50 % (do pěti let od diagnózy). Do jedné ze specializovaných švýcarských horských léčeben odcestovala i malá Žeňa. Rodina za její léčbu platila penězi z prodeje rodinných šperků a cenností, o které tímto přišla. Ale jistě nelitovali. Žeňa se naštěstí uzdravila.

Do rodinného alba tak mohly přibýt nádherné fotografie z chorvatské Crikvenice, které zachycují bezstarostné chvíle léta roku 1935. Je na nich Boris, jeho sestra Žeňa a překvapivě i jejich staříček dědeček, kněz Nikolaj. Nevíme, jakým způsobem se to podařilo, ale Nikolaj Jakubovič patrně musel být mezi asi třemi tisíci uprchlíky, označovanými jako ruští kozáci, kteří v zimě roku 1920 přistáli v přístavu Bakar. Několik set z nich se přesunulo do malého přímořského městečka Crikvenica, kde je v roce 1921 zdokumentováno 173 mužů a 133 žen hlásících se k ruské národnosti. Ruská emigrantská komunita si zde roku 1924 vystavěla pravoslavný kostel, který byl, stejně jako ten v Dikance, zasvěcen svatému Nikolaji. O čtvrt století později při sčítání obyvatelstva (v roce 1949) se k ruské národnosti sice přihlásilo již jen 12 místních obyvatel, ale pěkný pravoslavný kostelík se zachoval

a do dnešních dnů těší jak místní obyvatele, tak početné letní hosty svým nezaměnitelným zvoněním.

Z fotek z roku 1935 sice dýchá radost, letní pohoda a rodinné štěstí, ale už tehdy se nejen nad ruskou emigrací v Československu stahovala nebezpečná mračna. Stále komplikovanější mezinárodní situace a hluboká celosvětová krize přiměla Československou republiku podepsat bilaterální dohodu se Sovětským svazem (1934) a následně také ukončit financování pomoci ruským uprchlíkům (1936). Pomoc sice neustala úplně, stále ještě pomáhal soukromý sektor (například Karel Kramář, který ve prospěch ruských uprchlíků dokonce zastavil i svůj vlastní majetek), ale situace byla vážná. Nyní už naprostá většina Rusů pochopila, že vlast je nadobro ztracená a že k jejich návratu již nikdy nedojde (těch několik nešťastníků, kteří se nechali zlákat stalinskou propagandou a vrátili se, za to zaplatilo životem). Rusové v Československu se buď rozhodli pro odchod dál na západ, nebo požádali o československé státní občanství. Uralovovi se k tomuto kroku odhodlali již v roce 1931. Mnichovskou dohodu a obsazení Československa německou armádou tak prožívali již jako řádní českoslovenští občané. Boris, tehdy student lékařské fakulty Masarykovy univerzity, zažil na vlastní kůži i násilné uzavření českých vysokých škol. Za jeho rozhodnutím studovat medicínu možná stálo vážné onemocnění jeho sestry, ale ať už to bylo cokoli, jeho touha stát se lékařem byla nezlomná. Dokonce tak nezlomná, že přistoupil i na možnost studovat na Němci obsazené Karlově univerzitě, kde byl imatrikulován v květnu roku 1942.

Pro tento v českých očích velmi kontroverzní krok se rozhodlo větší množství studentů z řad ruských emigrantů a byli za to nejen velmi kritizováni, ale mělo to i neblahý dopad na jejich poválečnou budoucnost. Není tajemstvím, že část kozáctva v emigraci sympatizovala s hitlerovským Německem, ve kterém viděla poslední šanci porazit bolševické Rusko. Po vítězné válce pak byl každý Rus jakkoliv sympatizující s Němci sovětskou propagandou označen za fašistu. Vzpomeňme si jen na osudy

ukrajinských vlasovců, jejichž angažovanost v boji druhé světové války a při Pražském povstání vyvolává živé kontroverze a mezinárodní přestřelky i dnes. Určitou počáteční nekritičnost bělogvardějců k nacistické agresivitě je rozhodně nezbytné vidět v souvislostech. Tito lidé si kvůli zrušné bolševické totalitě vytrpěli tolik, že mnohdy snadno podlehli myšlence, že nepřítel mého nepřítele může být mým přítelem. V případě ruských studentů v Československu za tím však byla jiná, možná silnější motivace. Ruští studenti tradičně patřili mezi nejlepší

Boris a Žeňa s dědou Nikolajem v Crikvenici, 1935.

z ročníku, studium dokončovali v předtermínech a celkově byli považováni za mimořádně pilné. Stála za tím jistě touha prosadit se, ale i nelehká životní situace, kdy potřebovali co nejdříve dostudovat a pomoci svým rodinám. Na výhody od státu jako příspěvky na ubytování, dopravu, osvobození od poplatků na vysoké škole a jiné měli nárok jen v případě, kdy všechny zkoušky složili řádně a v termínu. V opačném případě o podporu okamžitě přišli. Komunita ruských studentů tak byla ke studiu a jeho co nejrychlejšímu dokončení velmi silně motivovaná a tyto návyky nebylo možné tak snadno změnit.

Druhá světová válka a komunistický puč

Období druhé světové války prožila rodina Nikolaje Nikolajeviče velmi podobně jako mnoho jiných.

Ida v roce 1941 se ztrátou židovské klientely přišla o práci a musela se nechat zaměstnat v továrně Novo-Tepa v brněnských Židenicích. O rok později přišel o své učitelské místo i Nikolaj. Jejich finanční situace jistě nebyla nejlepší a mnohé ruské rodiny byly také pod bedlivým dohledem Gestapa. Skutečně těžké chvíle se ale neodvratně přibližovaly s tím, jak postupovala Rudá armáda.

Sovětské osvoboditelé, které většina Čechoslováků vítala s šerky v rukou, znamenali pro bělogvardějské emigranty smrtelné nebezpečí. Postupující armáda před sebou „hnala“ armádu běženců, kteří přinášeli zprávy o zatýkání a násilných deportacích do SSSR. O mnohé takové uprchlíky se starala i místní pravoslavná církev, a tak komunita mohla mít dostatek informací. Otázkou však bylo, zda jim věřila. Ti, co již měli československé občanství, se navíc cítili v relativním bezpečí, protože sovětská moc na ně oficiálně nemohla uplatňovat žádné své zákony. Zanedlouho však mnozí z nich poznali, jak velmi se mýlili.

Dnes máme zmapované stovky případů (například díky aktivitě občanského sdružení Oni byli první) protiprávního počínání sovětských agentů ze skupiny Smerš (smerť špionam) na našem území. Podle vyprávění příbuzných ve většině případů nešlo o zatýkání v pravém slova smyslu. Oběti byly pod různými záminkami vylákány z domova nebo z pracoviště a rodina bývala ujišťována, že si nemusí dělat starosti, že to nebude dlouho trvat. Trvalo to však nejméně dlouhých deset let a mnozí se nevrátili nikdy. V rozsudcích byl většinou citován paragraf č. 58-4 trestního zákoníku RSFSR (účastije v běloemigrantskich formirovanijach i antisovetskaja dejatel'nost', tj. účast na běloemigrantských aktivitách a antisovětská činnost), podle něhož byli odsouzeni nejméně k deseti letům pobytu v „pracovně výchovných táborech“, tedy gulazích. Zatčení byli zároveň zbaveni práva na kontakt s příbuznými a platil pro ně zákaz korespondence. Akce skupiny Smerš byly dopředu připraveny a ruští agenti měli velmi dobrý přehled o konkrétních lidech i jejich místech pobytu.⁶

Většina odvezených byli bývalí vojáci bělogvardějských pluků a ani Nikolaj Nikolajevič pozornosti agentů skupiny Smerš neunikl, odvečen však nebyl. Zasáhla šťastná náhoda. Jako mnozí jiní Brňané i Uralovovi před postupující frontou odjeli z města na venkov, konkrétně do obce Dolní Loučky u Tišnova. V kritických dnech tedy nebyli ve svém bytě k zastižení. Když se pak od sousedů dozvěděli, že Nikolaje Nikolajeviče hledali neznámí rusky mluvící muži, došlo jim, o co šlo. Byla jsem svědkem vyprávění jiné pamětnice o případu jejího manžela, lékaře s bělogvardějskou minulostí, kterého při osvobození Brna hledali sovětské agenti doma i v nemocnici, kde pracoval. Také on měl štěstí. Doma jej nezastihli a kolega lékař jej nejprve duchaplně zapřel a následně pomohl ukrývat v nemocničním sklepení. Společným rysem obou těchto brněnských případů stejně jako většiny dalších je následná stálá přítomnost nejistoty a strachu v takto postižených rodinách. Mladší generace si vzpomíná jen na zarputilé mlčení, neochotu pamětníků vyprávět o rodinných kořenech a „paranoidní“ obavy, které se projevovaly například důmyslným schováváním nebo přímo ničením veškerých starých rodinných dokumentů. Není se co divit, v Československu už pár let po válce zvíťazil režim, který si s tím sovětským v mnohém nezadal, a oni měli oprávněný důvod bát se nejen o sebe, ale i o své nejbližší.

Nicméně krátké období od skončení války do nástupu komunistického režimu v roce 1948 znamenalo i určité uvolnění. Nikolaj nastoupil na své učitelské místo na Obchodní akademii, Boris se zapsal do dalšího studia na lékařské fakultě Masarykovy univerzity v Brně, kde v roce 1947 úspěšně odpromoval a ihned nastoupil jako sekundární lékař do nemocnice ve Vsetíně. Zde se seznámil se svojí celoživotní láskou a budoucí manželkou Marií, rozenou Schneidrovou. I Žeňa se zamilovala. Se svým manželem Karlem Pistoriusem se seznámila ve Vídni, kde studovala zpěv na tamní konzervatoři. Karl byl Němec, společně odešli žít do Dolního Saska, do Braunschweigu.

„Vítězný“ únor 1948 a nástup totalitní moci sovětského ražení však znamenal konec všech poválečných nadějí. Nikolaj byl opět propuštěn z práce, Boris musel nastoupit do prezenční vojenské služby a po jejím ukončení už pro něj ve vsetínské nemocnici nebylo místo. Byl přeložen do Kroměříže, následně do MEZ Vsetín jako podnikový lékař. Od počátku 50. let už mohl pracovat jen na nejméně prestižních lékařských postech. Specializace interního lékaře mu byla uznána dodatečně až v roce 1968. Maminka Ida pracovala po celý zbytek svého

MUDr. Boris Uralov, podnikový lékař Moravských elektrotechnických závodů (MEZ) Vsetín.

života v cihelně, zemřela roku 1979, otec Nikolaj již v roce 1965. Stará generace postupně vymírala, jejich potomci se museli smířit s postavením občanů druhé kategorie. Ke svému původu se z pochopitelných důvodů přestali hlásit a snažili se na sebe nijak neupozorňovat. Někteří z nich byli přesto v hledáčku Státní bezpečnosti, což byl i případ Borise Uralova. Jistě mu přitížil i fakt, že velká část rodiny žila v zahraničí. Kromě sestry Ženi Pistoriusové i švagr Josef Schneider a bratrance a sestřenice, kteří utekli do USA, Anglie, Spolkové republiky Německo a jistě i jinam. StB ho nejen sledovala, ale snažila se jej získat i pro spolupráci. Odmítl. Nevstoupil ani do komunistické strany. Žil pro své lékařské poslání,

svoji rodinu, milovanou ženu, dcery a vnoučata. Zemřel v roce 2007 v pozhnaném věku 89 let.

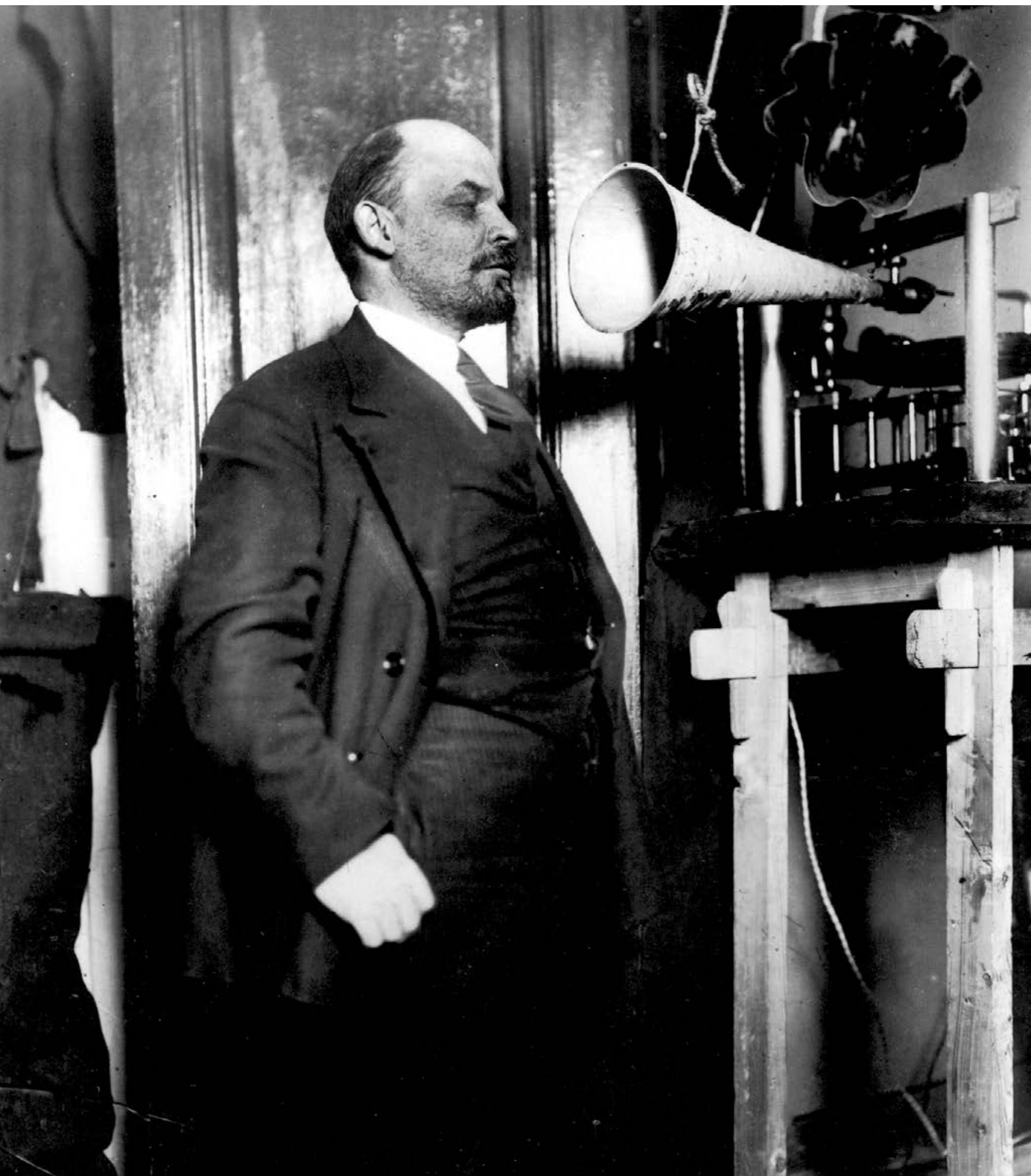
Někdy v devadesátých letech přišel dopis z USA od jedné z Borisových sestřenic, která po pádu železné opony pátrala po rodinných kořenech a svých žijících příbuzných. Její rodiče před bolševiky utekli do Německa, i ona se stala lékařkou. Psala, že se vypravila i na Ukrajinu, kde hledala střípky rodinné minulosti. Do dopisu přiložila fotografii, aktuální podobu jejich někdejšího statku. Smutný zchátralý dům v zanedbané zahradě utopený v sídlištní zástavbě pověstných „chruščovovek“. Z fotografie dýchá hluboký smutek, ale i naděje. Dům stojí a rodina přežila. Miliony jiných takové štěstí neměly. ■

Srdečně děkuji paní Marii Uralovové a její vnučce Darje za laskavé zapůjčení rodinného archivu a za jejich vzpomínání.

- 1 Nikolaj Vasiljevič Gogol, *Povídky*, Odeon, Praha 1975, s. 15.
- 2 Více například v Michal Reiman a kol.: *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917–1945*, Karolinum, Praha 2013.
- 3 http://poltavahistory.inf.ua/hisp_r_2.html
- 4 Zdeněk Sládek, Luba Běloševská: *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939)*. Slovanský ústav ČSAV – Euroslavica, Praha 1998.
- 5 Václav Veber a kol.: *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918–1945*, Ústav světových dějin FF UK, Praha 1993.
- 6 Anastázie Kopřivová, *Osudy ruské emigrace v Československu*, studie a články Ústavu pro studium totalitních režimů, dostupné on-line <https://www.ustrcr.cz/data/pdf/pamet-dejiny/pad1502/027-034.pdf>; Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945–1955*, Themis, Praha 2003.

Kateřina Hloušková (1976), historička, pracuje jako analytička v Pravém břehu – Institutu Petra Fialy.

Uljanov, nebo Lenin?

Kateřina Hloušková

V dubnu uplynulo sto padesát let od narození Vladimíra Iljiče Lenina, ikony komunismu, notoricky známého symbolu ruské revoluce. Všichni známe jeho podobu, vybaví se nám základní životopisné údaje, činy, citáty. Opravdu ale víme, kdo to vlastně byl? Byl to dokonalý vůdce sovětského lidu, nebo smrt a zkázu milující psychopat, kterému záleželo jen na vlastní moci, prohnáný žid v čele židobolševického spiknutí, či snad člověk, který jednal v souladu s událostmi a místy i v jejich vleku?¹ Nebo, jak tvrdí například Alexandr Solženicyn, postava zcela cizí ruským dějinám i tradicím?² Pro všechna tato a mnohá další podobně rozporuplná hodnocení existují nějaká opodstatnění. Zkusme se ale na Lenina podívat z trochu jiné a dosud opomíjené perspektivy, jako na šlechtického synka Vladimíra Iljiče Uljanova, dědice rodinného majetku v simbirské gubernii.³

Víme, že Vladimírovi prarodiče z otcovy strany vlastnili krejčovskou dílnu v Astrachani a měli stejné příjmení již za svobodna, což vyvolává spekulace o blízkém příbuzenství. Možná oba byli, minimálně však babička, kalmyckého či kirgizského původu. Praděda z matčiny strany byl židovský volyňský kupec Mojše Blank, který si vzal Švédku Annu Ostedtovou, s níž měl syna Alexandra Blanka, který si pro změnu vzal Němku Annu Groschopovou, dceru ze zámožné luteránské rodiny. Alexandr byl uznávaný lékař, v roce 1847 získal titul státního rady a odešel do Kokoškina, kde se zapsal jako šlechtic. Jeho dcera Marie Alexandrovna si vzala Ilju Nikolajeviče Uljanova, u jehož jména se poměrně záhadně objevuje poznámka o čuvašském původu. Ilja Nikolajevič byl majetný a vzdělaný ředitel gymnázia, později školní inspektor simbirské oblasti,

státní rada povýšený na šlechtice, který se honosil oslovením Vaše Excellence. Obdivoval liberální reformy Alexandra II. a osobně se zasadil o mnohé pozitivní změny zvláště ve vzdělávání neruských etnik v oblasti Povolží. Manželé měli několik dětí, nás zajímá především jejich druhý syn, který dostal jméno Vladimír Iljič.

Je zjevné, že Vladimír Iljič Uljanov skutečně nepocházel z nuzných poměrů a že byl všechno možné, jen ne Rus. Vyrůstal ve vzdělané, citově sice velmi zdrženlivé, ale přesto milující a harmonické rodině, kde byl kladen značný důraz na osobní sebezdokonalování. Jeho nejbližší ve svých pamětech vzpomínali,⁴ že Vladimír byl sice velmi cílevědomý, rozumný a snaživý dítě co se týče plnění především školních a později studijních povinností, ale že byl také těžko zvladatelný, mnohdy

¹Vladimír Iljič Lenin pořizuje gramofonovou nahrávku v moskevském Kremlu, březen 1919.

cholerický a vznětlivý a jedinou autoritou, před kterou cítil skutečný respekt, byl jeho otec a snad také starší bratr Alexandr, kterého si patrně velmi vážil. Jako pilný školák z bohaté rodiny bez problémů pokračoval ve studiu na gymnáziu v Simbirsku, kde tehdy shodou okolností jako ředitel působil Fjodor Kerenskij, otec jeho pozdějšího rivala v dobách revoluce. Vladimír byl považován za vzorného, disciplinovaného, bezproblémového šlechtického synka, kterému se předpovídala slibná kariéra v carských službách.

Kde se stala chyba?

Roku 1872 byl ruským cenzorům předložen Marxův *Kapitál*. Veškeré předešlé knihy tohoto autora byly zakázány, ale 674 stránek plných statistik bylo považováno za tak náročné a nesrozumitelné čtení, že „je možné s jistotou konstatovat, že si to v Rusku přečte jen velmi málo lidí a ještě méně jich tomu porozumí.“⁵ Takto se zrodilo první zahraniční vydání Marxova stěžejního díla, a to pouhých pět let po prvním vydání v Hamburku a celých patnáct let před vydáním v Británii. První vydání (3 000 kusů) bylo rozebráno během roku, přičemž německé vydání v nákladu tisíc kusů se prodávalo pět let. Mnozí Rusové tak četli tuto knihu dříve než samotní Němci. Vydavatel Nikolaj Poljakov byl sice o deset měsíců později postaven před soud, ale nikoliv za *Kapitál*, nýbrž za „podvratnou“ sbírku Diderotových povídek. Jeho nakladatelství bylo uzavřeno, ovšem vliv a šíření marxismu již nešlo zastavit. Mezi tehdejšími ruskými studenty bylo během krátké doby téměř nepřípustné nebýt marxistou. Marxismus měl pro ně nesmírný půvab, byl optimistický. Umožňoval Rusku překonat svoji zaostalost a dohnat či předejít vyspělý západní svět, který byl v knize silně kritizován – což se velmi líbilo i dalším skupinám, například narodníkům či slavjanofilům. Působil vědecky, objektivně, seriózně, zkrátka jako komplexní systém, který dokáže vysvětlit

společnost a uspokojit ruskou potřebu po absolutních pravdách. Jak podotkl Pjotr Struve, marxismus nabízel „vědecké řešení“ ruského problému, osvobození od samoděržaví, od bídy a zaostalosti.

V roce 1887 byl Vladimírův starší bratr Alexandr, jeho vzor, tehdy student petrohradské univerzity, odsouzen k trestu smrti. Alexandr se k překvapení všech zapojil do skupiny inspirované hnutím Narodnaja volja, kde mimo jiné působil i Józef Piłsudski, s plánem vyhodit do vzduchu carský kočár. Alexandr měl jako student přírodních věd zkonstruovat výbušniny. Plán byl odhalen, Alexandr vzal při procesu značnou část viny na sebe a nesnažil se hájit. Choval se hrdě a statečně, ale tím také podepsal svůj rozsudek smrti. Vladimír, který se dosud nesmířil s nedávnou smrtí otce, se po této další tragické události stal jediným mužem v rodině, miláčkem zahrnovaným veškerou láskou své matky i sester. Byl nepokrytě rozmazlován. Ne snad materiálně, Uljanovovi, ač majetní, byli zvyklí žít relativně skromně a nerozhazovat za zbytečnosti, začal však považovat za samozřejmé, že je obdivován, že jeho přání jsou bezvýhradně plněna, nesnášel odpor. Rodinu však přirozeně poznamenala ztráta prestiže. Doslova přes noc se z vážených a ctěných Uljanovů stali lidé na okraji společnosti, s nimiž nikdo z „jim rovných“ už nechtěl mít nic společného. Zatímco na pohřeb otce přišla smetánka místní společnosti, po Alexandrově popravě se k nim titíž lidé postavili zády. I tak zdrženlivý a rezervovaný muž, jakým Vladimír Iljič nepochybně byl, se později několikrát neubráníl velmi ostrým slovům, jimiž tento propad popularity komentoval. Odtud patrně pramení jeho pozdější hluboká nenávisť k vlastní společenské vrstvě.

Vladimír se nicméně ještě téhož roku zapsal na kazaňskou univerzitu, kde chtěl studovat práva. Byl mimořádně ambiciózní, chtěl především dobře studovat a zprvu nejevil o politiku žádný výrazný zájem. Ovšem jako bratr „mučedníka revoluce“ se lehce zapletl s podobně radikální skupinou a díky „podezřelému“ jménu z něj byl učiněn exemplární

případ. Ze školy jej vyhodili. To byl patrně další velmi důležitý moment jeho obratu. Celková nálada radikalizující se společnosti, bratrova smrt, nespravedlnost a znemožnění normálního studia jej obrátily proti stávajícímu režimu a zcela jej zatvrdily.

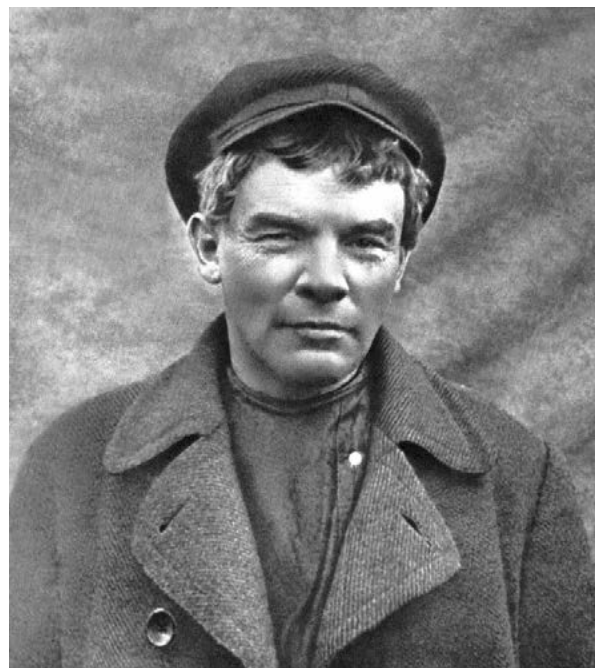
Pilný a cílevědomý mladý šlechtic se tak místo právům a službě carovi začal věnovat četbě Černyševského, Tkačova a v neposlední řadě i Marxe. Z každého si přitom vybíral především to, co se mu hodilo, a začal si tvořit vlastní pohled na svět. Jak vtipně poznamenal Figes: „Nebyl to marxismus, kdo udělal z Lenina revolucionáře, ale Lenin, kdo vnesl revoluci do marxismu.“⁶ Podle Marxova učení se mělo počkat, až nastanou nevyhnutelné objektivní podmínky ke změně v důsledku vývoje. Vladimír Iljič čekat nechtěl. S obrovskou pílí a vášní se věnoval samostudiu toho, co považoval za vhodnou výbavu pro revolucionáře, přesto však asi ještě o své budoucí cestě nebyl plně přesvědčen, protože se opět vrátil ke studiu práv. Univerzitu v Petrohradě absolvoval formou dálkového studia, jako jediný měl veškeré zkoušky na výbornou. Od roku 1892 nastoupil jako pomocný právník u Andreje Chardina v Samaře, ale nikdy se tomuto povolání naplno nevěnoval. I sám Chardin byl považován za nebezpečný proticarský živel, proto Uljanovův pobyt v Samaře znamenal spíše další prohlubování jeho teoretických úvah o změně společnosti. Měl sice na starosti několik kauz, které se týkaly především prostých lidí, ale rozhodně nejednal tak, aby byl považován za nějakého advokáta-lidumila. Naopak, žil pohodlně z příjmů rodinného statku a těžil ze svého nadřazeného postavení.

Proč on a ne někdo jiný?

Vladimír Iljič se soustředil výhradně na teoretické studium, jeho cíl – přeměna proletariátu z podřízené ve vůdčí sílu – nevyvěral z osobních zkušeností a snahy změnit nesnesitelné podmínky dělníků či

rolníků. O ně se nezajímal, věnoval se této záležitosti čistě z vědeckého a teoretického úhlu pohledu. Konec konců nebyl sám, kdo věřil, že k pochopení soudobých ruských poměrů stačí ekonomické ukazatele a statistiky. Byl přesvědčen, že odpovědi dávají knihy, nikoliv lidé. A zcela v tomto duchu se s nikým z nejnižších tříd nestýkal a o konkrétní problémy dělníků či rolníků se naprosto nezajímal.

Od Marxe převzal filozofii dějin, jež zdůrazňovala, že všeobecně přijímané ideje ve společnosti jsou vždy určovány vládnoucími třídami. Politické, společenské i kulturní hodnoty mají tedy pouze relativní význam. Nic jako absolutní dobro neexistuje a při veškerém jednání se uplatňuje jen jedno měřítko: zda naše skutky slouží k rychlejšímu a efektivnějšímu pokroku v jednotlivých nezbytných stadiích, jež jsou završena výstavbou komunistické společnosti. City musejí jít stranou. Jeho druhy toto naprosté zavrnutí citové stránky lekalo, mnozí chtěli skutečně pomoci a sloužit lidu. Nálada u velké části ruské inteligence k tomu směřovala, mnozí mladí členové privilegované třídy cítili jakýsi

Oholený Lenin v paruce ve Finsku, 11. dubna 1917.

pocit viny za stav společnosti. Děsilo je, že jejich soudruh veřejně opovrhuje takovými hodnotami, jako jsou svědomí, soucit, láska k bližnímu. Uljanov se opravdu choval zcela bez skrupulí a vždy podle hesla, že morální a užitečné je to, co vyhovuje jeho vlastním cílům. Ve stejné době, kdy nasával a bouřlivě rozvíjel teorie zavrhuující privilegovanost šlechtické třídy a bojoval za její likvidaci, těžil zároveň ze svého šlechtického původu. Příkladem může být jednak zdroj jeho příjmů, tedy výnosy z rodinného statku, který svěřil správci, jenž mu pravidelně zasílal peníze, ale i to, že se svým šlechtickým titulem oháněl vždy, když se setkal s něčím, co ho omezovalo – třeba u soudu s kupcem Arefjevem, který jej žaloval, že obešel jeho monopol na převoz přes řeku Volhu. Uljanov spor vyhrál.

Byl taktéž zcela lhostejný k utrpení lidí za hladomoru v roce 1891/1892. Tvrdil, že se postiženým nemá poskytovat žádná pomoc, protože tak dříve dojde k jejich revolučnímu vystoupení. Tento postoj odsoudila i jinak slepě ho milující sestra Anna, kterou obrovské ztráty na životech a nesmírné utrpení statisíců lidí pohnuly k aktivní pomoci jako mnoho dalších dam z vyšších vrstev. Tehdy se v jednom z dopisů podivila nad bratrovou nepochopitelnou krutostí a netečností k utrpení a srovnávala ho se starším Alexandrem, kterému podle jejích slov „nechyběl cit a láska k bližním a schopnost sebeobětování“. ⁷ Nešlo však jen o to, že by necítil lítost či neměl chuť se aktivně podílet na pomoci potřebným. Šel ještě dále. Rodinný statek ležel v Povolží nedaleko Samary, kde hladomor řádil obzvláště krutě. Na ulicích ležely mrtvolky, vyhladovělí rolníci s celými rodinami žebřali o jídlo a umírali všem na očích, ale Vladimír Iljič dal svému správci příkaz, aby bez ohledu na situaci vyžadoval stále stejné nájemné a za jakékoliv situace mu zajistil neztenčený příjem z hospodářství. ⁸ Tento více než jen chladný postoj k utrpení zopakoval i v roce 1921.

Dalším rysem jeho povahy, který může pomoci dokreslit obraz Vladimíra Iljiče coby opak ruského proletáře, je jeho vztah k osobnímu pohodlí

a soukromí. Když Uljanovovi, tedy Vladimír se svojí ženou Naděždou Krupskou, kterou si vzal během vyhnanství na Sibiři (1897–1900), museli opustit Rusko a pobývali v Anglii, vyjádřil se několikrát velmi nelichotivě o způsobu tamního života jako o jakési komuně. Přičemž toto označení mělo u něj jasně pejorativní nádech a bylo spojeno s tím, že nesnášel, musel-li něco sdílet s ostatními. Lenin (tento pseudonym začal používat po návratu z vyhnanství, které prožil na řece Leně) byl pedantsky pořádný, každá věc měla své pevné místo, potřeboval naprostý klid, dokonalou a diskrétní péči, ostatní lidé jej rozčilovali a rušili. Návštěvy se musely předem hlásit, do soukromého pokoje nebylo možné vstoupit bez náležitých formalit a Vladimír si vyhrazoval právo zapřít se a nepřijmout příchod, pokud se mu to nehodilo. Veškerý tento „servis“ organizovala Naděžda, která mu byla skutečně věrnou společnicí. I když Uljanovovi nebyli přímo rozmařilí a neutráceli za luxus, nikdy neustoupili z požadavku na své pohodlí, soukromí a životní standard. To je jistě zvláštní postoj od člověka, který prosazoval podřízení ega celku, individuálního kolektivnímu, a který stál u vzniku legendárních ruských komunálek, tedy bydlení, kde bylo vše společné pro všechny.

Poněkud zvláštní byl i jeho postoj k osobní účasti na revolučních akcích. Když se po krvavé neděli v lednu roku 1905 rozhořela vlna protirežimního hnutí, Lenin právě pobýval v Ženevě. Člověk by očekával, že přirozenou reakcí revolucionáře bude touha být u toho. Ale Lenin vůbec nespěchal, a to i přesto, že jej k tomu mnozí vyzývali (například Bogdanov velmi jasným a poněkud nevybíravým způsobem). Lenin přesto nereagoval a dál studoval, navštěvoval knihovnu a chodil do kavárny na Rue de Carouge. Očití svědci, kteří jej měli možnost tehdy potkat, se shodují, že by v tomto pěstěném pánovi s učeneckými sklony rozhodně nehledali někoho, kdo si vytkl za cíl přeměnu politických poměrů a společnosti celého světa. Lenin se vrátil do Petrohradu až v listopadu 1905, tedy téměř rok

po vypuknutí revoluce, a tehdy se s chutí nechal strhnout děním. V minulosti mnohokrát litoval, že se například Pařížská komuna roku 1871 neuchýlila k represím, on sám násilí nejen nezavrhoval, ale přímo k němu vybízel. Třebaže sám neměl sklon k mrzačení či zabíjení lidí a nestál ani o to být svědkem nějakého masakru, zmocňovala se ho až rozkoš, když takovou řez propagoval. Jeho soudruzi byli překvapeni, jak se opájel násilím, když prohlašoval: „Je zapotřebí vynaložit horečnou, šílenou energii. S hrůzou sleduji, Pane na nebi, že už přes rok se mluví o bombách, a přitom se ještě žádná nevyrobila.“⁹ V době nedostatku zbraní v rukou revolucionářů navrhoval polévat policisty kyselinou, svrhávat ze střech domů nádoby s horkou vodou a podobně.

V roce 1907, když bylo povstání již spolehlivě potlačeno, chyběly bolševikům finance na další činnost. Nestačilo, že kriminálník jménem Kamo přepadával pro bolševiky banky, šlo se ještě dál. Mladý revoluční sympatizant Šmidt, synovec bohatého moskevského továrníka Savvy Morozova, náhle zesnul a svůj majetek odkázal svým dvěma sestrám. Lenin pomohl zosnovat plán, jak se tohoto dědictví zmocnit. Přiměl dva mladé bolševiky s prazvláštními jmény Taratuta a Andrikanis, aby se oběma sestrám dvořili, vzali si je a nakonec peníze převedli na frakci. Bylo to nejen šílené, ale i naprosto amorální, ovšem s tím si Lenin, stále se řídící myšlenkou, že sentimentalita nemá v politice co dělat, hlavu nelámal. O Taratutovi prohlásil: „Jeho předností je, že se před ničím nezastaví. [...] Viktor je nenahraditelný člověk.“¹⁰ Plán se vydařil, ovšem měl jeden háček. Tito mladí mužové byli skutečně schopni všeho, a tak neviděli důvod se takto nabytého majetku vzdávat ve prospěch jiných. Andrikanis si nechal všechno, Taratuta se sice zdráhal, ale určitou část vydal. Stačilo to na to, aby se Lenin a jeho frakce stali na nějakou dobu finančně nezávislími.

Podobný postoj, jaký jsme zaznamenali už při hladomoru, zastával i k válce, kterou velice vítal. Již v roce 1913 napsal: „Válka Rakouska s Ruskem

by revoluci velice prospěla, ale je málo pravděpodobné, že by nám Franz Josef a Mikulášek udělali tu radost.“¹¹ Když pak válka propukla, Leninovo nadšení neznalo mezí. Ve chvílích, kdy utrpení na frontách mnohé konsternovalo a ruská levice toužila po vystoupení z války, Lenin byl proti – válka nás přibližuje k revoluci. Ke ztrátám na životech byl hluchý, i když mu nescházely informace o lidském utrpení a obětech, sentimentalita do jeho uvažování ani slovníku nepatřila. Revoluci však zatím nic nenasevďčovalo a Lenin v lednu roku 1917 pronesl v Lidovém domě v Curychu svůj asi nejpesimističtější projev, v němž poprvé (a naposledy) zapochyboval, zda se revoluce vůbec dožije. Brzy se však vše změnilo a následovala známá cesta zvláštním zapečetěným vlakem přes Německo do Petrohradu, v němž Lenin zformoval své proslulé Dubnové teze. Jeho slovník byl bojovný a úsečný a názory, které zastával bezprostředně po návratu do Petrohradu, znepokojily snad všechny, kteří je měli možnost vyslechnout. Dokonce i Naděžda zapochybovala o jeho duševním zdraví. Lenin hlásal naprostou intoleranci vůči všemu a všem, což se v dané situaci zdálo být politickou sebevraždou. Jedině bolševici byli dle jeho názoru správnými obhájci dělnické třídy a jedině oni měli právo na vůdčí roli.

O Říjnové revoluci byla natočena spousta filmů, bylo napsáno mnoho románů i odborných prací, složena nejedna báseň, ba dokonce i balet.¹² Lenin je v nich vždy vykreslen na tribuně s typickou bradkou, výraznými gesty, plný odhodlání, sám v čele davů, které mu naslouchají. To je však práce pozdější propagandy a se skutečností má jen velmi málo společného. Lenin nebyl řečníkem revoluce, měl slabý hlas, jeho projev nestrhal davy, nedokázal zaujmout obyčejné lidi. A navíc si v těch klíčových dnech ani nebyl podobný, ještě mu totiž po nucené změně vizáže nenarostly vousy. Leninův význam spočíval v roli stratéga a dirigenta za scénou. Dirigenta, který se dožadoval činů co nejaktivnějších a velmi krutých. Nabízel radikální řešení, která se líbila. A jejich realizaci sliboval teď,

hned. V jeho pojetí účel světil prostředky (ostatně Machiavelli patřil mezi jeho oblíbené autory). Lenin byl přesvědčen a také to hlásal, že jeho ideologie se vyznačuje bezkonkurenční správností, a naprosto se netrápil tím, že vyjadřuje pohrdání takovými pojmy jako demokracie, poctivost, slušnost či spravedlnost. Jeho úspěch spočíval v dechberoucí hroší kůži a tvrdosti, která jeho soupeře zastražovala a soudruhy konsternovala. Jako příklad může posloužit dopis ze srpna 1918 určený soudruhům v Penze.

„Soudruzí, vzpouru je nutné nemilosrdně potřít. Je potřeba výstražného příkladu.

1. Pověste (a postarejte se o to, aby se věšení konalo za co největší účasti místních obyvatel) ne méně než stovku místních kulaků, boháčů a pijavic. 2. Zveřejněte jejich jména. 3. Zabavte veškeré obilí. 4. Zajistěte rukojmí. Udělejte to tak, aby se lidé v okruhu několika stovek kilometrů mohli přijít podívat, aby se třáslí. Najděte pár skutečně tvrdých chlápků. Potvrďte příjem telegramu a odelegrafujte jeho splnění. Váš Lenin.“¹³

Tento rozkaz nepředstavoval výjimku, ale pravidlo. Po celé léto 1918 a v období celé občanské války se Lenin vyjadřoval obdobně drsným způsobem. Při obraně Petrohradu proti Judeničovi doslova navrhoval: „Je svrchovaně důležité skoncovat s ním. Když teď začala jeho ofenzíva. Nemohli bychom zmobilizovat 20 000 petrohradských dělníků a k tomu 10 000 buržoustů, dát jim za záda dělostřelectvo, pár stovek jich zastřelit a docílit tak vržení mas proti Judeničovi?“¹⁴ Lenin evropské zvyklosti 20. století šmahem vrátil o několik set let zpět.

Přesto, nebo právě proto začal být ve stejné době budován jeho kult coby obětavého vůdce, jenž čelí nepřátelům lidstva. Straničtí autoři jej opěvovali jako skutečného a příkladného Rusa: že v něm mnoho ruské krve, a možná vůbec žádná, nekolovalo, bylo pochopitelně zamlčeno. Lenin

vystupoval jako nějaký novodobý sovětský mesiáš, a po šťastném vyvážnutí z nebezpečně vypadajícího atentátu mu byly dokonce přisuzovány i nadpřirozené schopnosti.¹⁵ Měl se zázračně uzdravit ze smrtelných zranění, kdy prý byly kulky, jež ho zasáhly, namočený do prudkého jedu používaného jihoamerickými indiány. Zrodil se jakýsi nový nesmrtelný car, zástupce Krista na zemi, a nikoho přitom netrápilo, že se atributy přisuzované Leninovi nijak neztotožňují s všeobecně hlásaným ateismem. Přisadila si však i opozice, která Lenina líčila neméně nadpřirozeně jako vůdce celosvětového židovského spiknutí, jenž usiluje o zánichu jak vlastní, tak celosvětové civilizace. Jeho obraz byl dokonale přemalován. Nesmělo se poukazovat na jeho neruský původ, nesměla padnout jediná zmínka o jeho šlechtickém původu a o faktu, že pocházel z dobře situované a v carských službách dobře zapsané rodiny. Z životopisu bylo vymazáno jeho klasické vzdělání i privilegovaný způsob života. Jeho vyhnanství, které by šlo bez uzardění označit za „fešácké“, bylo líčeno pomocí klasických klíšé o utrpení, hladu, strádání a obětavé Naděždě. Stalo se kacířským být jen poukázat na to, že sympatizoval s narodniky a vycházel i z jiných než marxistických autorů. Dokonce i vliv samotného Marxe a Engelse byl bagatelizován. Jeho milostný poměr s Inessou Armandovou byl zcela tabu a manželství s Naděždou bylo popisováno jako bezproblémové, harmonické soužití dvou lidí sebeobětujících se pro blaho celku. I když za hranicemi vznikaly i jiné verze a vycházela díla Leninových odpůrců, očernit jeho obraz se nijak výrazně nepodařilo. Západní komunisté ochotně obkreslovali obrázek vykreslený Moskvou. Obrázek Lenina lidumila, Lenina proletáře. Ze všech těchto a mnoha dalších důvodů bylo velmi nelehké najít po roce 1924 nového vůdce. „Nahradit Lenina, to nebylo jen jmenovat nového vůdce, ale přehodnotit samotný koncept vůdcovství strany.“¹⁶

Kým tedy byl?

Na takto položenou otázku by asi bez zaváhání odpověděl, že tím, kdo má za úkol změnit celosvětový řád. Jistě by sám sebe neoznačil za proletáře. Neuspořádaného, nevzdělaného, poněkud nehygienického světa skutečného proletariátu se děsil. Souhlasil s rolí proletářského vůdce, ale rozhodně se s touto třídou neztotožnil. Byl přesvědčen, že je něco víc, že stojí nad ní. V době revoluce a po ní by se jistě už neoznačil ani za šlechtice. Měl mnoho důvodů, proč na svůj původ zapomenout. Jedním z podstatných byl fakt, že jej lidé jeho vrstvy pokorili, odvrhli. A na takové ponížení se nezapomíná. Nenáviděl je, možná se jim i mstil, ale přesto svým chováním, vystupováním a zvyky zůstal ruským šlechticem konce 19. a počátku 20. století. Chováním a pocitem samozřejmě nadřazenosti byl stále pánem rodinného statku, kde prostí lidé jsou pouhým prostředkem, hmotou, která se (s menšími či většími obtížemi) tvaruje dle páanova přání.

Výstižný popis Leninovy osobnosti přinesl Maxim Gorkij:

„Leninův původ, původ ruského šlechtického pozemkového vlastníka, mu patrně umožnil nevidět člověka, ale masu lidí hodných opovržení a určených k využití pro vlastní cíle. Z toho vyplývalo jeho dominantní chování, neschopnost nechat si přikazovat od níže postaveného. ... Všichni, kdo na kdekoho pořád pokřikují – já jsem marxista, já jsem proletář –, a hned se chovají s despektem ke svým sousedům a štekají jim do tváře, jsou mi odporní jako všichni šosáci; pro mě je každý z nich misantropem zhlížejícím se ve vlastních představách. Člověk je hlupák, jestliže v jeho nitru nebije živé srdce semknutosti s lidem a pokud je ochoten obětovat lidské vztahy na oltář své ješitnosti. Přesně takový je Lenin. Jeho spor o pravdu není veden tak, aby

pravda dosáhla vítězství, nýbrž aby mohl dokázat: Já jsem marxista! Nejlepším marxistou na světě jsem já! ... Lenin byl ruský šlechtic, který cítil oprávněnost provádět s ruským lidem krutý experiment, odsouzený předem k nezdaru.“¹⁷ ■

- 1 Pipes, R.: *Rusko za starého režimu*. Argo, Praha 2004.
- Malia, M.: *Sovětská tragédie. Dějiny socialismu v Rusku 1917–1991*. Argo, Praha 2004; Geyer, M., Fitzpatricková, S. (eds.): *Za obzor totalitarismu*. Academia, Praha 2012.
- 2 Solženicyn, A. I.: *Lenin v Curychu*. Academia, Praha 2000.
- 3 Tento článek vychází z mého textu „Uljanov nebo Lenin? Šlechtic nebo proletář?“ publikovaného v knize Hanuš, J., Vlček, R. a kol.: *Lenin. Kontinuita a/nebo diskontinuita ruských dějin?* CDK, Brno 2013, s. 31–44.
- 4 Uljanova-Jelizarova, A. I.: *O Lenině i semje Uljanovych. Vospominanija, očerki, pisma, stati*. Moskva 1988. Uljanova, M. I.: *O Lenině i semje Uljanovych. Vospominanija, očerki, pisma*. 2. rozšířené vydání, Moskva 1989.
- 5 Figes, O.: *Lidská tragédie. Ruská revoluce 1891–1924*, Beta – Dobrovský a Ševčík, Praha – Plzeň 2005, s. 154.
- 6 Tamtéž, s. 160.
- 7 Service, R.: *Lenin. Životopis*. Argo, Praha 2002, s. 88.
- 8 Tamtéž, s. 89.
- 9 Tamtéž, s. 165.
- 10 Tamtéž, s. 179.
- 11 Tamtéž, s. 210.
- 12 Peterson, D. E.: Maiakovskii's Lenin: The Fabrication of a Bolshevik Bylina. In: *Slavic Review*, vol. 41, No. 2 (Summer 1982), s. 284–296.
- 13 Service, R.: *Lenin*, c. d., s. 325.
- 14 Tamtéž, s. 350.
- 15 Orlovsky, D. T.: *Rusia in War and Revolution, 1914–1921*. In: Freeze, G. L.: *Russia. A History*. Oxford University Press, Oxford 2002, s. 262.
- 16 Husband, W. B.: *The New Economic Policy (NEP) and the Revolutionary Experiment, 1921–1929*. In: Freeze, G. L.: *Russia. A History*. Oxford University Press, Oxford 2002, s. 266.
- 17 Service, R.: *Lenin*, c. d., s. 182.

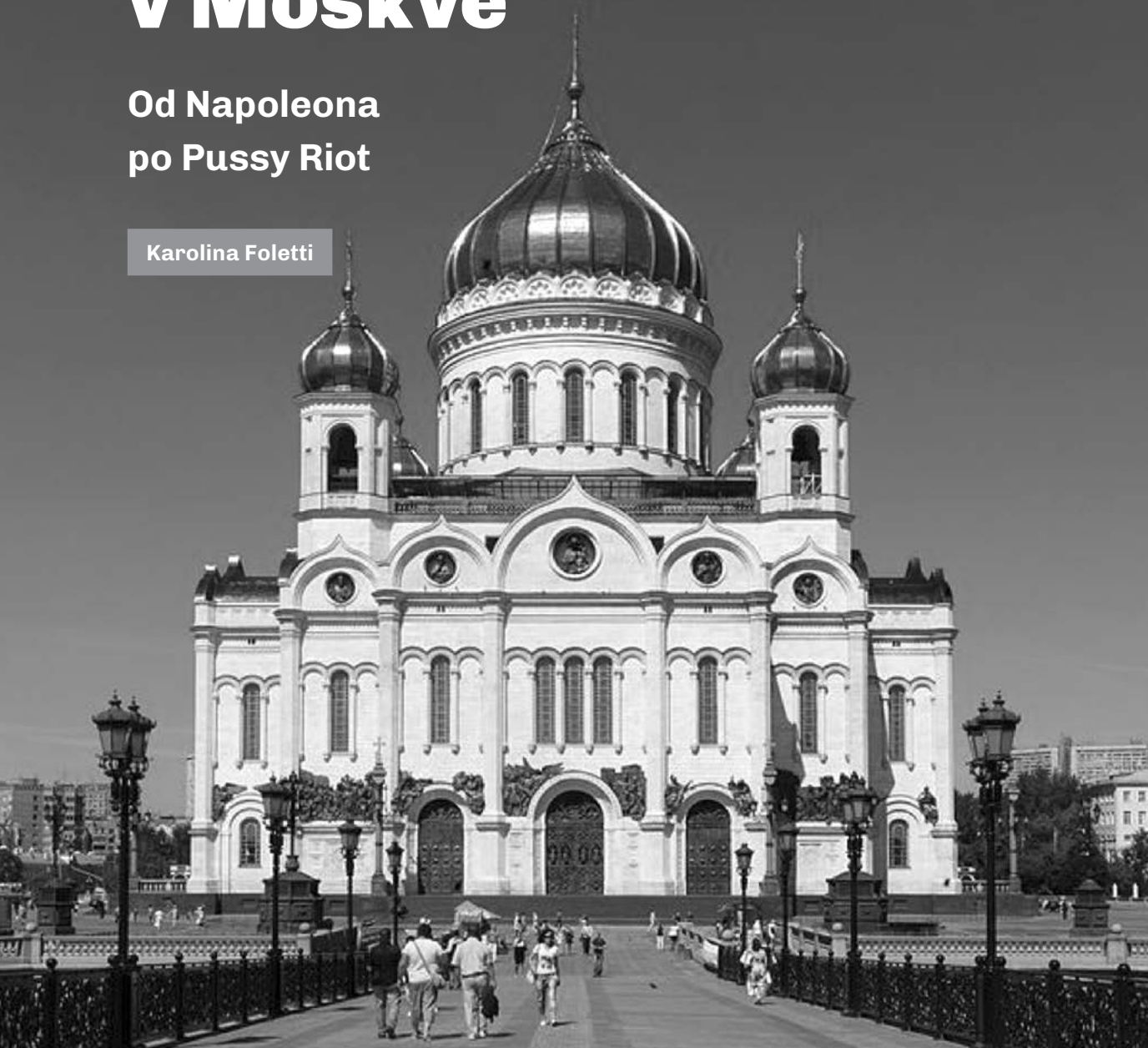
Kateřina Hloušková (1976), historička, pracuje jako analytička v Pravém břehu – Institutu Petra Fialy.

Chrám Krista Spasitele v Moskvě

Od Napoleona
po Pussy Riot

Karolina Foletti

1. Chrám Krista Spasitele, 1994–1999, Moskva. Zdroj:
V pamjat' o vojne 1812 goda, *Livenet.ru*, 8. 9. 2015.

Chrám Krista Spasitele stojí na pravém břehu řeky Moskvy nedaleko Kremlu (obr. 1). Jako třetí největší pravoslavný chrám na světě se tyčí do výšky sto tři metrů a pojme až deset tisíc osob. Stavbu korunuje pět zlatých kupolí a bílou fasádu zdobí bronzové reliéfy s historickými výjevy. Chrám je sídlem moskevského patriarchy a cílem věřících i turistů, které ohromuje svou honosností a monumentálností.

Ovšem zajímavější než úctyhodné rozměry a (pro mnohé sporná) umělecká hodnota stavby je její příběh. Katedrála Krista Spasitele je totiž důležitým svědkem zvratů, kterými Rusko prošlo za posledních dvě stě let. Je místem paměti, tak jak je popisuje historik Pierre Nora – tedy bitevním polem a zároveň jevištěm, na němž se odehrává důležitý politický boj o to, jak a na co bude společnost vzpomínat.¹

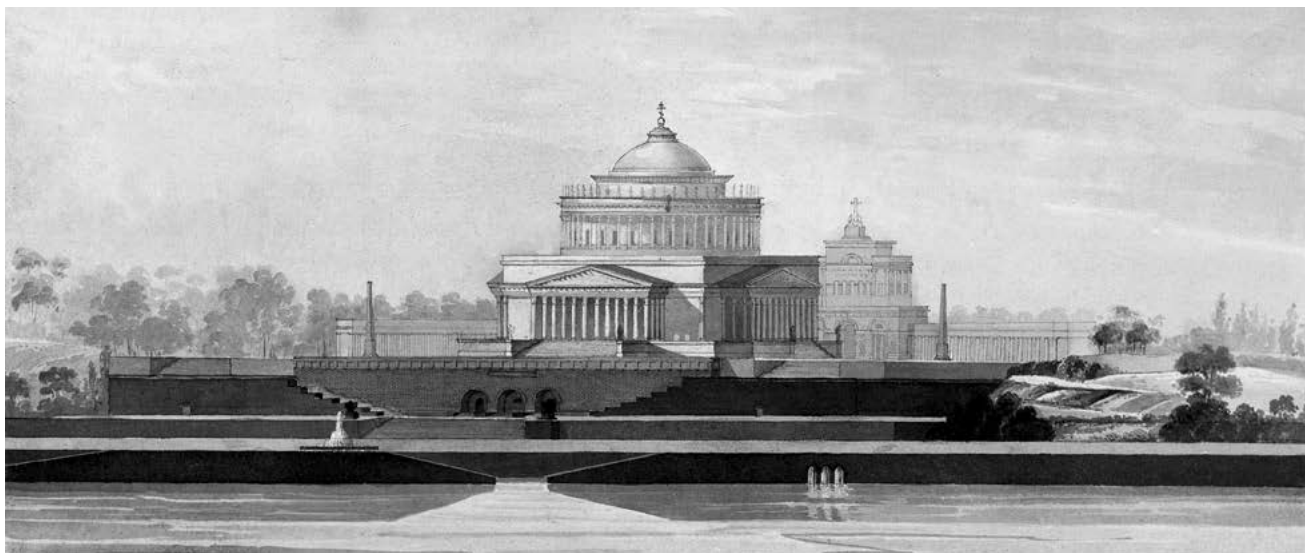
Katedrála Krista Spasitele je kolbištěm, na kterém se utkali ruští carové, sovětská moc, postsovětská garnitura i Putinovy oponentky. Vítězové dávají místům paměti novou podobu a nová vysvětlení. Přetvářejí tak paměť společnosti a – protože, jak připomíná George Orwell, kdo ovládá minulost, ovládá i budoucnost – určují její další směřování. Tak tomu bylo i v případě katedrály Krista Spasitele, které se

těž říká „ruský národní chrám“. Právě v ní se v posledních dvou letech doslova zhmotnily odpovědi, které mocenské elity dávaly na otázku ruské národní identity – na otázku, jaký je ruský národ, kdo je správný Rus a jaké je místo Ruska ve světě.

Ruský národní chrám

Příběh chrámu se začíná psát v roce 1812, kdy Rusko napadla Napoleonova armáda. Válka byla zničující a krutě zasahovala obyvatelstvo. Nepřátelská vojska ničila rozsáhlá území a rychle postupovala k samotnému srdci říše, k Moskvě. Válce o záchranu země se začalo říkat válka vlastenecká a car Alexandr I. vyzýval všechny poddané, aby se zapojili do boje proti nepříteli.

Nepřátelská vojska Moskvu obsadila, ale vstup do města pro ně místo vítězství znamenal porážku. Generál Kutuzov nechal Moskvu před příchodem nepřítele evakuovat a vyčerpaná Napoleonova armáda, obklíčená ve spáleném a prázdném městě, se obrátila na ústup. Obranná válka se změnila v útok proti Napoleonově vládě v Evropě a v březnu roku 1814 vkročila vítězná ruská vojska v čele s Alexandrem I. do Paříže. Tímto vítězstvím získalo Rusko

2. Alexandr Vitberg, návrh katedrály Krista Spasitele, akvarel, 1825. Zdroj: Evgenija Kiričenko, *Chram Christa Spasitelja v Moskve: Istoria proektovanija i sozdanija sobora. Stranicy žizni, gibeli i vozdrožděnijsa 1813–1997*, Moskva 1997, s. 34–35.

jako mocnost sebevědomí a významnou pozici na mezinárodní politické scéně: ze zaostalé a slabé země se stalo zachráncem evropských monarchií.

V den, kdy nepřátelská vojska opustila Rusko, 25. prosince 1812, vydal car slavnostní prohlášení, v němž zdůraznil podíl celého národa na ruském vítězství. Při té příležitosti také oznámil, že nechá vystavět památník vítězství. Generál Pjotr Kikin navrhl, aby se památníkem stal chrám zasvěcený Kristu Spasiteli. Navrhl také ustanovit každoroční svátek vítězství, který by trval celé tři dny. První den by byl věnován bohoslužbám, druhý vojenské přehlídce a třetí lidovým oslavám. Oslavy tak měly zahrnout veškeré obyvatelstvo, které porazilo nepřítele spojenými silami. I chrám měl být společným dílem, protože se příspěvky na jeho stavbu měly vybírat po celé říši. Katedrála Krista Spasitele tedy měla vzniknout jako oslava vítězství,

jako díkůčinění Bohu za záchranu a jako památník padlým. Zároveň měla vyjádřit jednotu ruského lidu, který společně prošel utrpením, ale vyšel z něj posílený.

Vítěze konkurzu na návrh katedrály vybral sám car. Stal se jím absolvent petěrburské akademie Karl Magnus Vitberg. Protože byl Vitberg protestant, požádal ho car, aby „kvůli lidu“ přestoupil na pravoslaví. Bylo vhodné, aby stavitelem ruského národního chrámu byl pravoslavný ruský architekt. Vitberg přijal křestní jméno Alexandr po svém kmotru, jímž se stal sám panovník.

Vitbergova stavba byla navržena v neoklasicistním stylu (obr. 2). Fasádu tvořily čtyři portiky, tambur kupole lemovala kolonáda. Katedrála měla tři podlaží a v kryptě se měl nacházet památník padlým, jejichž jména chtěl Vitberg zvětšit bez ohledu na vojenskou hodnost.

3. Auguste Montferrand, katedrála svatého Izáka, Petrohrad, 1818–1858. Zdroj: Pohlednice, autor neuveden.

4. Jacques-Germain Soufflot, kostel sv. Jenovéfy (Le Pantheon), Paříž, 1755–1790. Zdroj: Eugenia P. Janis, *The Photography of Gustave Le Gray*, Chicago 1987, s. 116.

Vitbergovo rozhodnutí pro neoklasicistní architekturu není vůbec překvapivé, protože naprosto odpovídalo tehdejší módě. V přibližně stejných letech, kdy rýsoval svůj plán, vznikla v Petěrburgu např. katedrála Panny Marie Kazaňské nebo katedrála sv. Izáka (obr. 3). Vitbergova katedrála připomínala evropské neoklasicistní budovy (obr. 4), které však měla za cíl překonat. Měla pokořit dokonce hlavní chrám latinského světa – Svato-petrskou baziliku. Podobnost ruského národního chrámu s evropskými stavbami (trend pokračující od dob Petra I.) a Vitbergova snaha překonat západní stavby v sobě odrážely ruskou zahraniční politiku a Alexandrovu snahu spolupracovat se západními mocnostmi na novém uspořádání Evropy a odpovídaly tehdejší snaze Ruska „patřit k Evropě“ a „být Evropou“.

Katedrála v národním stylu

Slavnostní položení základního kamene se odehrálo na Vrabčích horách 12. října 1817, při příležitosti pátého výročí odchodu Napoleonovy armády z Moskvy. Stavební práce však postupovaly pomalu. Když v roce 1825, tedy o osm let později, Alexandr I. zemřel, byla stavba stále v počátcích.

Nový car Mikuláš I. obrátil směr zahraniční i domácí politiky. Nechtěl opakovat to, co se dělo na Západě. Nechtěl se Západem soutěžit ani příliš spolupracovat. Rusko se mělo soustředit samo na sebe a politickou i uměleckou inspiraci hledat ve vlastní minulosti nezasazené Západem – tedy v předpetrovské době a v Byzanci, která měla být protikladem západnímu latinskému Římu. I Mikulášova představa o podobě ruského národního chrámu byla tedy jiná, než jakou měl jeho předchůdce. Zanedlouho po nástupu na trůn car stavbu zastavil, Vitberga poslal do vyhnanství, vyhlásil nový konkurz a sám vybral vítěze. Novým architektem se stal Konstantin Ton, který předložil návrh chrámu v novém a jedinečném tzv. rusko-byzantském (nebo také byzantském) stylu

5. Konstantin Ton, návrh katedrály Krista Spasitele, 1832.
Zdroj: Kiričenko, *Chram*, s. 68.

inspirovaném byzantskou architekturou a stavbami z předpetrovského období (obr. 5).

Rozdíl mezi původním Vitbergovým a Tonovým plánem je viditelný na první pohled. Neoklasicistní budovu nahradila stavba na půdorysu řeckého kříže se čtyřmi stejnými bílými fasádami, které zdobí pilíře nahoře zakončené polokruhy – tzv. zakomary. V rozích mezi fasádami jsou zvonice, které korunují, stejně jako i hlavní dóm, cibulovité kupole. Spodní třetinu kráší reliéfy s výjevy z Bible a ruské historie, horní medailony s Kristem, Marií a svatými. Uvnitř se po obvodu chrámu nachází dvoupatrová galerie, kde je muzeum vlastenecké války. Zde jsou také umístěny mramorové tabulky se jmény padlých. Nejedná se už ovšem o jména všech bez rozdílu, jak navrhoval Vitberg, ale pouze o vojáky vyšších hodností. Interiér měl být vyzdobený mozaikou, ale –

dle Tonových slov – kvůli nedostatku znalostí o této technice byla nakonec zvolena nástěnná malba, která odpovídala tehdejšímu akademickému stylu.

Položení základního kamene proběhlo 10. září 1839 na novém místě – na pravém břehu řeky Moskvy nedaleko Kremlu. Od ruského vítězství v té době uplynulo sedmadvacet let a národní katedrála stále nestála. Bylo třeba zahnat všeobecné pochyby o tom, zda vůbec někdy vznikne, a zdůraznit spojení obou projektů. Úkolu se ujal metropolita Filaret, který při obřadu pokládání základního kamene přirovnal ruský lid k židovskému národu. Představování ruského národa jako „nového vyvoleného lidu“ a Moskvy jako „nového Jeruzaléma“ není v ruské historii neobvyklé. Zde ale získalo velmi konkrétní podobu. Filaret připodobnil katedrálu k Jeruzalémskému chrámu a panovníky Alexandra a Mikuláše k Davidu a Šalamounovi, a vysvětlil a ospravedlnil tak změny ve stavbě národního chrámu. Podobně jako Šalamoun uskutečnil Davidovu myšlenku, měl Mikuláš naplnit Alexandrův záměr. Paralela mezi židovským a ruským národem se měla projevit ve výzdobě katedrály a měla zdůraznit roli katedrály jako národního památníku. Vedle scén Davida a Šalamouna (obr. 6) a Davidova vítězství nad Goliášem se objevily epizody z ruské historie (obr. 7).

Car se v kulturní politice neomezil na rozhodnutí o národní katedrále, ale vydal příkaz o tzv. „národním stylu“, který měli stavitelé používat pro všechny církevní budovy. Podobu národního stylu určil Konstantin Ton, a to následujícím způsobem: v roce 1830 mu na carův příkaz z různých částí říše zaslali kresby starých předpetrovských ruských kostelů a Ton na základě těchto materiálů sestavil album architektonických náčrtů. Je však důležité podotknout, že kreseb obdržel málo a často byly špatně popsány, a tak Ton musel mnohé odhadnout nebo si domýšlet. Podobně jako katedrála Krista Spasitele měly jeho náčrtky ke svým údajným historickým předlohám daleko. Nejinak tomu bylo i se vzory z Byzance. Povědomí o staré byzantské architektuře, která se nacházela na území osmanské říše, bylo minimální a její studium probíhalo obtížně a pomalu. (Za zmínku stojí, že první architektonické nákresy a měření z konstantinopolské Svaté Sofie došly do ruské Akademie věd až v roce 1848.) V roce 1841 vydal Mikuláš I. nařízení, dle kterého se měly „církevní budovy stavět v byzantském stylu s možností inspirovat se Tonovými návrhy“. Stejně jako nová katedrála Krista Spasitele, tak i byzantský (rusko-byzantský) styl neměl být inspirován západními klasicistními modely, ale měl odkazovat k ryzí

6. Šalamoun a David s plánem Jeruzalémského chrámu, mramorový reliéf. Zdroj: Kiričenko, *Chram*, s. 72–73.

7. Dmitrij Donskoj přijímá požehnání, mramorový reliéf. Zdroj: Kiričenko, *Chram*, s. 81–82.

ruské kultuře a samostatné minulosti nezávislé na Západě.

Carův příkaz se setkal jen s malým pochopením mezi architekty a členy Akademie. O staré ruské umění se totiž kromě pár nadšenců-amatérů nikdo příliš nezajímal. Za jediný opravdový a důstojný způsob umělecké produkce byl považovaný postup podle klasických principů. A tak když chtěl Konstantin Ton v roce 1832 představit svůj návrh katedrály při žádosti o profesorský titul, byl odmítnut s tím, že „architektonické náčrty k obdržení akademických titulů musejí být provedeny v elegantním, klasickém stylu“.

Car se svou politikou snažil povzbuzovat zájem o ruské umění různými způsoby. Příkazoval mapování historických budov z předpetrovského období, jejich konzervování a ochranu. V roce 1837 na jeho přání vznikl časopis *Gubernskie vedomosti*, který se prodával po celé říši a stal se prvním médiem, které přinášelo informace o historii měst a provincií a o jejich architektonických památkách. Car podporoval publikování knih i studijní a výzkumné cesty do různých částí Ruska, na nichž účastníci sbírali materiál o ruském umění a architektuře.

Na carův příkaz tedy Rusko hledalo své kořeny v minulosti a vytvářelo svůj „národní styl“. V této snaze nebylo samozřejmě žádnou výjimkou. Podobný proces probíhal v Evropě již od poloviny osmnáctého století a Rusové sami si byli vědomi jistého paradoxu: Rusko opouštělo západní neoklasicistní modely a obracelo se k vlastní historii, čímž však opět následovalo evropský vzor. Ruský architekt Lev V. Dal' v roce 1872 napsal:

„Jestli je možné se na jedné straně radovat z toho, že ruský styl slibuje získat převládající význam, je třeba zároveň nezapomínat, že i nový směr v architektuře je částečně vyvolán zvykem napodobovat Západ. V zahraničí už dávno obrátili pozornost ke středověkým evropským stavbám.“²

8. David I. Grimm, katedrála sv. Alexandra Něvského, Tbilisi, 1871–1897. Zdroj: Wikimedia Commons.

V kulturní oblasti tedy Rusko v „národním uvědomění“ následovalo evropské země. Totéž však zdaleka není možné říci o oblasti politické. Eric Hobsbawm a Hans Kohn, kteří se ve svých pracích zabývali evropskými nacionalismy, spojují počátky národního sebeuvědomění s modernizací, prosazováním suverenity lidu, oslabováním feudálních vazeb, sekularizací a se snahou zrušit stávající politické uspořádání a vytvořit uspořádání nové, založené na společném jazyku a etnicitě.

Politický charakter ruského národního sebeuvědomění byl jiný. Neměl oslabit, ale naopak posílit loajalitu ke stávajícímu feudálnímu a náboženskému řádu. Nezdůrazňoval etnickou nebo jazykovou příslušnost a hranice mezi národem, státem a říší byly rozostřené. Ruské sebeuvědomění bylo řízeno shora podle programu tzv. oficiální národnosti, který se zakládal na třech pilířích: samoděržaví, pravoslaví a národ. Katedrála tyto tři prvky spojovala a dávala jim viditelnou podobu.

Hlas opozice nebyl v podmínkách samoděržaví příliš hlasitý, přesto se však našli tací, kteří s podobou chrámu nesouhlasili. Zastánci klasického stylu označovali Tonovu stavbu za ošklivou a nedůstojnou, za „vesnický kostel“. S postupným poznáváním ruských a byzantských památek se také objevila kritika, že se Tonova katedrála svým údajným historickým originálům podobá jen velmi vzdáleně. Je však důležité podotknout, že estetická hodnocení

9. Alfred A. Parland, chrám Kristova vzkříšení (Spasitele na krvi), 1883–1907. Zdroj: *Zodčij*, 1907, XXXV/43.

10. Fjodor Klages, interiér chrámu Krista Spasitele, malba, 1883. Zdroj: Wikimedia Commons.

často určovaly politické názory kritiků. Tonova katedrála se stala politickým tématem: pro zastánce Mikulášovy politiky byla vyjádřením „ruského národního charakteru“ a podobně jako Puškinovo dílo nebo jako *Pověst o pluku Igorově* používala jazyk od nepaměti srozumitelný ruskému lidu. Pro odpůrce Mikulášova režimu se však „uměle národní“ katedrála stala symbolem autokratické moci a oficiální národnosti.

Mikulášův nástupce Alexandr II. pokračoval v národní politice, která nezdůrazňovala etnickou a jazykovou výlučnost. Od šedesátých let se však v ruské národní myšlence začal objevovat nový prvek – imperiální nárok. Rusko se začalo považovat za politického následníka byzantské říše a nárokovalo si její území a moc. Odkazy na Byzanc přestaly být pouze možnostmi, jak se vymezit vůči Západu a ukázat svou kulturní jedinečnost, ale staly se vyjádřením nástupnictví po byzantské říši. V tomto kontextu se objevil nový neo-byzantský architektonický styl (obr. 8), který byl historickým stavbám mnohem blíže než styl Tonův. Používal se především na nově dobytých územích, z nichž mnohá dříve patřila osmanské říši, jako znamením vítězství a návratu pravoslavné mocnosti.

V roce 1881 nastoupil na trůn Alexandr III., který na rozdíl od svých předchůdců označil ruské etnikum za hlavní etnikum říše a prosazoval politiku porušování. Za jeho vlády byl hojně používán také styl neo-ruský (obr. 9), který čerpal ze stále hojnějších poznatků o ruských historických památkách. V té době však byla katedrála téměř dokončená, a tak se nový styl projevil jen v jejím vybavení – především v neo-ruském ikonostasu (obr. 10).

Katedrála Krista Spasitele byla slavnostně vysvěcena v roce 1883. Jako národní chrám se zařadila mezi nejvýznamnější kostely říše a na velké svátky se zde účastnila bohoslužeb carská rodina.

Od Krista Spasitele k vůdci revoluce

Podobně jako mnoho dalších církevních staveb zasáhly i chrám Krista Spasitele události roku 1917. Po únorové revoluci se v chrámě odehrála významná událost – shromáždil se zde synod a zvolil patriarchu. Po téměř dvou stech letech se tak dočkala obnovení instituce patriarchátu, kterou v roce 1721 zrušil Petr I. Po říjnové revoluci se však situace začala prudce zhoršovat. Dekret „O oddělení církve a státu“

z ledna 1918 zbavil církev státní finanční podpory a především v zimě byla údržba budov velmi obtížná. O pár měsíců později byl vydán dekret „O památkách republiky“, na jehož základě začala sovětská vláda zavírat církevní budovy, používat je pro své účely nebo je likvidovat. Zachovány měly být pouze kostely, které speciální komise označila za umělecky a historicky hodnotné. Katedrála Krista Spasitele však toto označení nezískala. Naopak. Zastánci klasicistního stylu i zastánci moderny ji kritizovali jako nevkusnou a dekadentní a příznivci revoluce ji označovali za symbol carské tyranie. Výmluvný je komentář architekta Borise Iofana:

„Velký a robustní [chrám] zářící svou pozlacenou hlavou a připomínající zároveň mazanec a samovar utlačoval okolostojící domy i vědomí lidí svou formální, suchopárnou, bezvýraznou architekturou a odrážel v sobě neschopnost autokratického režimu i jeho ‚vysoce postavených‘ tvůrců, kteří vybudovali tuto statkářsko-kupeckou svatyni.“³

S nástupem nového režimu se ve veřejném prostoru objevil nový architektonický směr – konstruktivismus. Příznačnými pro tuto změnu jsou architektonické soutěže návrhů na Palác sovětů. Od roku 1922 proběhlo několik konkurzů, do kterých posílali své projekty moderní ruští i zahraniční architekti (např. Le Corbusier či Walter Gropius). Vítězný návrh byl vybrán v roce 1933 a jeho autorem byl výše citovaný Boris Iofan (obr. 11). Monumentální budova ve tvaru věže, s portikem a schody lemovanými sochami, měla dosahovat výše tři sta patnácti metrů. Na jejím vrcholu měla stát stometrová socha Lenina ukazujícího směr napraženou pravicí. Prostranství před palácem určené pro přehlídky a shromáždění mělo mít tvar hipodromu. Palác sovětů měl stát na ulici Ochotnyj rjad, ale Stalin rozhodl jinak: 5. prosince 1931 nechal vyhodit do povětří katedrálu Krista Spasitele, a uvolnil tak místo nové stavbě. Práce započaly v roce 1937.

V roce 1939 se konala schůze inženýrů a architektů, kteří význam Paláce určili následovně:

„[Je to] pomník vůdci lidstva, velikému Leninovi, pomník naší historické epoše, v níž strana sovětů ne ve snách, ale ve skutečnosti vybudovala beztřídní socialistickou společnost. Tento pomník musí zobrazit velikost lidského ducha, lidské mysli a tvořivosti, již je schopen národ, který se osvobodil z otroctví kapitalismu. [...] Palác sovětů staví celá země, veškerý národ.“⁴

Přestože sovětská propaganda představovala Palác sovětů jako protiklad katedrály, měl ve skutečnosti se svou předchůdkyní mnoho společného. Stejně jako katedrála Krista Spasitele byl palác představován jako dílo celého národa. Měl ukazovat moc země a stát se oslavou vítězství – ne carské říše nad Napoleonem, ale socialismu nad monarchií a kapitalismem. Měl vyjádřit myšlenku vládnoucí elity – ne myšlenku samoděržaví a pravoslaví, ale vítězného socialismu. Palác se měl také stát jistým druhem svatyně – zasvěcené ne Kristu Spasiteli, ale vůdci revoluce Leninovi. Katedrála byla zničena nejen proto, aby uvolnila paláci lukrativní náměstí

11. Vladimir Šuko, Vladimir Gelfreich, Boris Iofan, Palác sovětů, upravený projekt, 1933. Zdroj: Kiričenko, *Chram*, s. 234.

12. Koupaliště Moskva, 60.–70. léta. Zdroj: <https://pastvu.com/p/3842>.

nedaleko od Kremlu, ale především proto, aby uvolnila místo novému pohledu na Rusko a nové interpretaci jeho historie i směřování.

Stavební práce přerušila druhá světová válka a ocel z položených základů byla rozebrána na válečné účely. Po válce se už výstavba neobnovila a na začátku šedesátých let vzniklo na místě zničené katedrály a nepostaveného Paláce gigantické vyhřívané koupaliště „Moskva“ (obr. 12).

Přestože Palác nikdy nevznikl, jeho význam je obrovský. Plánování stavby šlo totiž ruku v ruce s přestavbou Moskvy. Palác se zároveň stal zorem socialistické (stalinistické) architektury nejen v Moskvě, kde bylo po válce ve stejném stylu postaveno sedm mrakodrapů (obr. 13), ale také v dalších městech sovětského bloku (v Praze hotel International). Palác sovětů tak, podobně jako Tonův rusko-byzantský chrám, stál u zrodu nového architektonického směru, který vyjadřoval a prosazoval vládnoucí ideologii.

Pokání z betonu

Po rozpadu Sovětského svazu se Rusko muselo potýkat s mnoha vážnými problémy – s vysokou inflací, s nedostatkem základního zboží, se stoupající

kriminalitou. Stát v nových hranicích, který prohrál studenou válku a jehož území i vliv se výrazně zmenšily, stál před otázkou, jak na sebe pohlížet a jaký postoj zaujmout k vlastní tragické minulosti. Hledáním nové identity se v devadesátých letech živě zabývaly i politické špičky. V roce 1996 prezident Boris Jelcin požádal své spolupracovníky, aby hledali pro Rusko novou nosnou ideu a oficiální formulaci připravili pro rok 2000. Prohlásil: „Byla různá období – monarchie, totalitarismus, perestrojka, a nakonec demokratická cesta rozvoje. Každá z epoch měla svou ideologii. Teď nemáme žádnou. A to je zlé.“ Do hledání byla zapojena i veřejnost: taktéž v roce 1996 byla vyhlášena veřejná soutěž o nejlepší formulaci ruské identity s cenou deseti milionů rublů pro vítěze. Myšlenka nové ruské identity tedy zažívala ve veřejném prostoru boom a stala se zbraní v politickém boji. V tomto období se opět dostal do popředí chrám Krista Spasitele.

Ještě v osmdesátých letech, když se uvolnila politická represe, se objevilo několik skupin, které se snažily vzpomínku na zničený chrám vrátit do veřejného prostoru. Vybíraly příspěvky a usilovaly o povolení k postavení malé kaple. V devadesátých letech se však myšlenky navrácení chrámu ujali nejvyšší političtí činitelé a rozhodli se vystavět národní chrám v původní podobě. Prezident Boris Jelcin se 7. září 1995 obrátil k veřejné dozorčí radě, která měla dohlížet na stavbu, s následujícími slovy:

„Drazí spoluobčané! S pocitem hluboké vděčnosti vítám vás [...] a všechny ty, kteří na sebe berou ušlechtilý úkol [...] obnovení chrámu Krista Spasitele. Bylo nám souzeno žít v těžkém období ničení i vytváření, [v období] tragického souboje starého a nového i proměny ekonomických a politických jistot. V naší zemi probíhá bolestivý a dlouhý proces hledání ideálů víry, dobra a lásky. Mravní očista vždy byla a bude těžkou zkouškou. [...] O to důležitější je podpora, lidský soucit, moudré ponaučení a upevnění

víry ve vlastní síly, které od nepaměti člověk dostával v chrámě. Rusko dnes potřebuje chrám Krista Spasitele. Je to ruská národní svatyně a musí být obnovena. S ní se nám bude lépe nacházet cesta ke společenské shodě, ke konání dobra a k životu, v němž bude méně místa pro hřích. Celým srdcem podporuji vaši iniciativu a jsem přesvědčen, že se k ní ruská vláda i všechny úrovně regionálních úřadů postaví jako k jednomu z významných státních úkolů a budou napomáhat jejímu rychlému uskutečnění. Ze srdce vám přeji úspěch ve vašem šlechtěném díle.“⁵

Moskevský primátor Jurij Lužkov používal stejnou rétoriku i vzletný tón:

„Dnes na prahu milénia je obzvláště důležité obnovit zbořené a zchátralé svatyně ruského lidu, symboly jeho duchovnosti, mravní čistoty a síly. Práce na obnově velkolepého chrámu Krista Spasitele jsou v plném proudu [...]“⁶

Třetí významnou osobou, která se ke stavbě vyjadřovala podobným způsobem, byl patriarcha Alexij II.:

„Chrám Krista Spasitele, který byl jedním ze symbolů Ruska, se dnes stává symbolem jeho znovuzrození. Prázdnost na místě tohoto chrámu nebylo jen ránou na těle Moskvy – bylo ránou v duši národa. Mnozí chápou obnovení svatyně jako skutek pokání vlády i pokání národa. Jako znamení vzkříšení historické paměti a návratu k víře otců. Jako daň vděčnosti padlým vojákům, jejichž jména chrám uchovával. A jsem si naprosto jist: povstane-li díky úsilí národa chrám Krista Spasitele, obnoví se i náš národ. Jestli budeme mít dostatek duchovních

13. Lev V. Rudnev, Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova, 1949–1953. Zdroj: Moscow State University ranked in top 100 universities, RusBase (online), 12. 3. 2013.

síly obnovit tuto svatyni, jestli se budeme usilovně modlit a pracovat, Hospodin nás neopustí a pomůže nám stát se lepšími.“⁷

Proslovy měly velký ohlas v tisku a slova „hřích“, „pokání“, „znovuzrození“ a „společensví“ se začala objevovat v oficiálních diskusích a projevech. Politici prohlašovali duchovní obnovu a návrat k Bohu a pravoslaví za cestu z krize. Při bližším pohledu je však očividné, že důraz na „duchovní obnovu“ na-prosto zastínil téma obnovy občanské. Ve spojení s chrámem Krista Spasitele nenacházíme žádná vyjádření o občanské odpovědnosti jednotlivce nebo o demokratických hodnotách společnosti. Politická elita tak naplnila myšlenku „znovuzrození národa“ prázdnými zbožnými formulacemi a přesula ji do nadpřirozené roviny, daleko od konkrétních politických rozhodnutí a společenských změn.

Znovupostavení katedrály bylo představováno nejen jako čin pokání, ale také jako návrat k historické paměti a jako znak obrody Ruska. Postupem času téma pokání ustoupilo do pozadí a z katedrály se stal především triumfální symbol nového Ruska a síly ruské kultury – v minulosti, v přítomnosti i v budoucnosti. V tomto ohledu je výmluvná televizní reklama, která vyzývala občany, aby přispěli

na výstavbu. Ve spotu provádí mladá žena skupinu návštěvníků po téměř dokončené katedrále a ve výkladu použije výrazy „stará katedrála“ a „nová katedrála“. Jeden z návštěvníků, starší, autoritou oplývající muž, ji mile, ale důrazně přeruší: „Neříkejte stará a nová katedrála. Je pouze jedna katedrála Krista Spasitele, jako je pouze jedno Rusko!“

Zdaleka ne všichni občané však s obnovením katedrály souhlasili a ozvala se řada protestních hlasů. První problém, na který odpůrci upozorňovali, byla nevhodnost katedrály jako symbolu nového demokratického Ruska. Podle Valerije A. Tiškova, tehdejšího ředitele Institutu etnologie a antropologie Ruské akademie věd a vedoucího Státního výboru pro národnost RSFSR, potřebovalo Rusko symbol, s nímž by se mohli ztotožnit všichni obyvatelé, nehledě na jejich náboženskou nebo etnickou příslušnost. Pravoslavný chrám tento požadavek nesplňoval a jeho prohlášení za symbol ruského znovuzrození byl o to problematičtější, že v devadesátých letech Rusko nemělo žádný jiný symbol, který by demokratické hodnoty vyjadřoval.

Odpůrci kritizovali také nedemokratičnost a netransparentnost rozhodování. Vláda odsunula stranou skupiny, které se o historii chrámu zajímaly již v osmdesátých letech, a zřídila veřejnou dozorčí radu, která však navzdory svému jménu nebyla ani veřejná, protože její členové byli jmenováni, a ne voleni, ani dozorčí, protože někteří z členů se stavby účastnili. Stavbu řídili Lužkovovi a Jelcinovi lidé a veřejnost neměla možnost se na rozhodování podílet.

Dalším problémem, taktéž spojeným se ztrátou veřejné kontroly, bylo netransparentní financování. Od počátku bylo jasné, že náklady budou vysoké, i když jejich přesná výše nebyla známa – vláda odhadovala 150 milionů dolarů, což opozice považovala za zavádějící nízké číslo. Odpůrci chtěli, aby se peníze použily raději na stavbu bytů, kterých se nedostávalo, na opravu chátrajících kostelů a historických budov nebo na postavení nemocnice nesoucí jméno Krista Spasitele. Právě kvůli vysokým nákladům i mnoho zastánců stavby doporučovalo

vyčkat, než se finanční situace země stabilizuje. Kritici, mj. i z řad církve, namítali, že tak drahý projekt je nemorální, protože si církev bere peníze, které by měly sloužit potřebným.

Odpověď vlády na tyto námitky byla dvojí. Obnovení chrámu označovala jako splacení dluhu minulým i budoucím generacím, které musí učinit právě vláda, protože ona chrám ve třicátých letech zničila. Opozici moralizovala a představovala ji jako povrchní materialisty. V jednom ze svých projevů Jurij Lužkov řekl: „Bez kulturních památek, duchovních symbolů a morálky přestaneme být národem a staneme se dobře živenými zvířaty,“ a při jiné příležitosti doplnil: „Nejen chlebem živ je člověk.“ Druhý argument vlády se týkal původu peněz. Ty neměly přicházet z federálního rozpočtu, a tedy od daňových poplatníků, ale pouze z městského rozpočtu a z darů. Skutečnost však byla složitější. Příspěvky běžných obyvatel pokryly jen malou část a významné obnosy darovaly velké firmy a banky, které na oplátku získávaly daňové úlevy. Peníze na stavbu tak sice opravdu nešly ze státního rozpočtu, ale „odtekly“ ještě dříve, než se do něj dostaly. Spolupráci s velkými firmami různého typu a používání „hříšných peněz“ na dobré účely ospravedlňoval v médiích teolog Andrej Kurajev mj. větou z evangelia: „Já vám pravím: I nespravedlivým mamonem si můžete získat přátele; až majetek pomine, budete přijati do věčných příbytků.“ (Lk 16,9) Biblické citace ovšem nepřesvědčily Lužkovovy kritiky, kteří primátora obviňovali nejen z organizování daňových úniků, ale také z klientelismu, ze spolupráce s mafií a z vlastního obohacování. Kritizovali také ekonomické spojení vlády a patriarchátu, v rámci něhož patriarchát mimo jiné získal povolení pro nedaněný obchod s tabákovými výrobky.

Odpůrci stavby také zdůrazňovali pochybnou uměleckou hodnotu betonové novostavby, popírali její údajnou shodnost se starou katedrálou a označovali ji za náhražku a kýč. Když Lužkov mluvil o rozdílech mezi oběma stavbami, prohlašoval druhou za lepší: nová katedrála měla navíc podzemní

14. Pussy Riot v katedrále Krista Spasitele, 21. února 2012, Moskva. Zdroj: „European Court Awards Damages to Pussy Riot for 2012 Church Performance“, *The Moscow Times*, 17. 6. 2018 (online).

garáž s šesti sty parkovacími místy (umístěnou pod oltářem), konferenční místnost pro tisíc osob, restauraci, výtahy, ventilaci a speciální osvětlení, které umožňovalo osvětlit výzdobu „jako v muzeu“. Komplex pod chrámem považovali odpůrci za nástroj komerčních aktivit patriarchátu, nevhodný pro posvátné místo. Rychlost stavby – chrám měl být dokončen za pět let, aby byl hotov před začátkem nového milénia – podle nich připomínala stachanovské soutěže a sovětské megalomanské projekty. Vláda naopak chrám představovala jako „opravdové mistrovské dílo stavitelského umění“.

Poslední kritika směřovala k samotné podstatě vládního diskurzu – k myšlence, že je možné vyrovnat se s minulostí a napravit ji postavením budovy. Oponenti upozorňovali na to, že uspěchaná rekonstrukce monumentální katedrály nepovede k obrodnému procesu a k zamyšlení nad minulostí a budoucností země, ale nahradí je a umožní se jim vyhnout. Zdůrazňovali potřebu veřejné debaty o ruské situaci a místo grandiózního a drahého kostela navrhovali skromnější projekty, které by vedly k zamyšlení nad ztrátami, které totalitní režim způsobil. Vládní projekt podle nich vzbouzel mylnou představu, že je možné vrátit zpět to, co sovětská moc za dobu svého trvání zničila.

Navzdory kritickým hlasům proběhly práce podle plánu a tisk oslavoval dokončení katedrály jako velký úspěch – jako obnovení národního chrámu a symbolu znovuzrození Ruska. Chrám Krista Spasitele se opět zařadil mezi nejvýznamnější kostely země a získal status podvorje (sídla) patriarchy. Během velkých svátků se zde účastní bohoslužeb vládnoucí elita, vystavují se zde ostatky – jako např. pás Bohorodičky přivezený z Athosu v listopadu roku 2011 – a probíhají kanonizace svatých. Zde se také konalo poslední rozloučení s významnými osobami, mj. Borisem Jelcinem a patriarchou Alexijem II., i uvedení současného patriarchy Kirilla do úřadu.

Ostuda Krista Spasitele

Dne 21. února 2012 se v chrámě Krista Spasitele uskutečnila akce, o níž se zanedlouho poté dozvědělo celé Rusko – protest skupiny Pussy Riot. Pět mladých žen v pestrobarevném oblečení a s kuklami na hlavách proniklo do oltářního prostoru, kde začaly skákat, kopat a boxovat do vzduchu (obr. 14). Křížovaly se, klaněly a křičely slova, která záhy vešla ve známost jako „punková modlitba“:

Bohorodičko, Panno, vyžeň Putina
vyžeň Putina, vyžeň Putina

Černá sutana, zlaté výložky
farníci se plazí klanět
přízrak svobody na nebesích
gay-pride poslali na Sibiř v okovech

Hlava KGB, jejich hlavní svatý
vede protestující do vězení s eskortou
aby neurazily Jeho Svatost
ženy musejí rodit a milovat

Sračky, sračky, sračky Boží
Sračky, sračky, sračky Boží

Bohorodičko, Panno, staň se feministkou,
feministkou se staň

Chvála od církve prohnilým vůdcům
procesí černých limuzín
do školy se za tebou chystá kazatel
běž na vyučování a dones mu peníze

Patriarcha Gundaj věří v Putina
kdyby raděj kurva věřil v Boha
pás Panny⁸ nenahradí manifestace
Přečistá Maria je s námi na demonstracích

Bohorodičko, Panno, vyžeň Putina
vyžeň Putina, vyžeň Putina⁹

O necelý měsíc později byly tři účastnice zatčeny a souzeny. Proces, který trval více než pět měsíců, bedlivě sledovala média. Soud prohlásil ženy vinnými z „výtržnictví – tj. z hrubého narušení veřejného pořádku, vyjadřujícího zjevnou neúctu ke společnosti, motivovaného náboženskou nenávistí a nepřátelstvím k určité společenské skupině“ a odsoudil je ke dvěma letům nápravné kolonie.

Členky Pussy Riot takové obvinění odmítaly a prezentovaly své vystoupení jako politický protest

proti putinovskému režimu a proti chování patriarchy, který prezidenta podporoval. Chrám Krista Spasitele si pro své vystoupení ne zvolily náhodou, vybraly jej jako sídlo patriarchy a symbol propojení státní a církevní moci. Na toto téma mj. napsaly:

„Kritizujeme snahu církve získat vůdčí roli ve společenském a politickém životě Ruska. Mezi námi jsou věřící a vážíme si náboženství i pravoslaví konkrétně. Právě proto nás pobuřuje, že veliká a světlá křesťanská filosofie je tak špinavě využívána. [...] Mnohé pohoršilo, že jsme udělaly punkový koncert v chrámě. Ale my jej nepovažujeme za chrám (chram), ale za ostudu (sram). Ostuda Krista Spasitele. Není to dům Boží, ale kancelář R[uské] P[ravoslavné] C[írkve]. Oficiálně jsme přišly do kanceláře RPC vyjádřit svůj názor. Chrám Krista Spasitele nevypadá jako místo duchovního života, ale jako business-centrum: sály, které se pronajímají za velké sumy, čistírna, prádelna, hlídané parkoviště.“¹⁰

Vystoupení Pussy Riot, text jejich písně i vysoce medializovaný soudní proces je třeba vnímat v kontextu politické situace na počátku roku 2012. V prosinci 2011 proběhly parlamentní volby, z nichž vyšla vítězně Putinova strana Jedinaja Rossija. Část opozice však považovala volby za zmanipulované a propukly masové protesty, na něž vláda reagovala vlnou zatýkání. Patriarcha Kirill Vladimira Putina veřejně podporoval a vychvaloval období jeho vlády. Protesty nazýval „uši rvoucími skřeky“ a demonstranty označoval za menšinu, která sympatizuje se západním konzumním způsobem života. Jasně vyjádřil, jaký postoj by pravoslavní věřící měli k protivládním demonstracím zaujmout:

„Pravoslavní lidé neumějí chodit na demonstrace [...] modlí se v tichu klášterů, v celách, ve svých domovech, ale celým

srdcem se trápí tím, co se děje dnes s naším národem. Uvědomují si jasné historické paralely se zhýralostí a nepříčetností před-revolučních let a s rozkladem, nestabilitou a ničením země v devadesátých letech.“¹¹

Putinova vláda měla zájem protesty umlčet a získat sympatie a podporu většiny obyvatel. A to nejen proto, aby uklidnila aktuální situaci, ale také kvůli nadcházejícím prezidentským volbám, které se měly konat v dubnu a v nichž se Vladimir Putin opět ucházel o prezidentské křeslo. Představitelé pravoslavné církve byli v této snaze vládě velkou oporou nejen veřejnou kritikou demonstrací, ale také postojem k protestní akci Pussy Riot. Tento postoj – který zaujala také většina ruských médií a justice – nespočíval v odmítnutí kritiky, kterou mladé ženy formulovaly, ale v naprostém ignorování politických motivů a v odsouzení jejich vystoupení jako útoku na pravoslaví, znesvěcení posvátného místa a neúcty k historii země.

Politický motiv se v soudním procesu neobjevil a Vladimir Putin, patriarcha Kirill a jejich stoupenci dávali událostem nové vysvětlení. Prezident Putin se k případu vyjadřoval zřídka, v jednom rozhovoru však řekl:

„Nyní nechci komentovat rozhodnutí ruského soudu, ale rád bych obrátil vaši pozornost jednoduše na mravní stránku věci. [...] Naše země má velmi těžké vzpomínky na počáteční období sovětské éry, kdy trpělo ohromné množství kněží, přičemž nejen pravoslavných kněží, ale také muslimů a představitelů dalších náboženství. [...] Bylo zničeno mnoho kostelů. [...] Obecně stát musí bránit city věřících.“¹²

Patriarcha a jeho okolí se k incidentu naopak vyjadřovali hojně a jejich sdělení se nesla v podobném duchu. V únoru svolal velkolepé modlitební shromáždění „na obranu víry, znesvěcených svatých

a dobrého jména církve“, které se konalo před katedrálou a kterého se dle oficiálních odhadů zúčastnilo 65 000 osob. V úvodní řeči patriarcha rozdělil lidi na dobré – ty, kteří se sešli k modlitbě a věří evangeliu a kteří obnovují Rus – a špatné – popírače Kristova zmrtvýchvstání, opozici proti postavení chrámu i ty, kteří by chtěli přejít vystoupení punkové skupiny mlčky. Dále ve svém proslovu patriarcha vychvaloval sílu a množství ruských věřících a připomínal v souvislosti s vystoupením Pussy Riot pronásledování pravoslaví v minulosti. Tímto způsobem označil akci Pussy Riot za závažný zločin a zároveň podpořil soudržnost mezi „spravedlivými“.

Nejostřejší odsouzení se skupině Pussy Riot dostalo v dokumentárním filmu a diskusním programu Arkadije Mamontova, vysílaném na státním televizním kanálu Rossija-1. Vystoupení Pussy Riot bylo označeno mj. jako „úder [...] mířený přímo do srdce Ruska, na tradici, na to, co je všem svaté a co definuje stát“.

Spojení ruského národa a pravoslavné církve se objevovalo již v debatě o obnově katedrály v devadesátých letech. Avšak v roce 2012 se vládní diskurz posouvá ještě o krok dál a spojuje pravoslaví nejen s národem, ale se samotným státem, čímž potvrzuje a legitimizuje úzké propojení trůnu a oltáře.

Citované projevy Putina, patriarchy i účastníků Mamontovova provládního programu přecházejí mlčky politický motiv protestujících a nevyjadřují se k případu jako k přestupku, který je možné definovat podle konkrétního paragrafu zákona, ale jako k nemorálnímu činu, který útočí na církev, národ a stát. Obloukem se ale vracejí zpět do sféry zákona, protože za tento nemorální čin požadují potrestání. Urážka náboženství je totiž chápána jako urážka národa a ohrožení státu, a proto ji má potrestat státní instituce. Tímto ale čin také nabývá na závažnosti a stoupá i trest – z přestupku se stává čin motivovaný náboženskou nenávistí a ohrožující stát.

Skupina Pussy Riot svým vystoupením vyjádřila nesouhlas s ruskou vládnoucí elitou a s chováním

zástupců pravoslavné církve. Většinový pohled se jí však změnit nepodařilo. Naopak. Soudní proces, a především pokrytí případu v médiích vzala totiž do rukou vládnoucí elita. Putinově vládě případ umožnil vyhranit se proti „zkaženému“ Západu a představit se v příznivém světle jako ochránce ruské tradice, náboženství a mravnosti. Zástupci pravoslavné církve zároveň mohli ukázat pravoslaví jako nezbytnou součást ruské identity a ruské státnosti. Vládnoucí elita tedy využila příležitost, aby odsouzením protestujících ještě pevněji utvrdila svou pozici a znovu a hlasitěji formulovala pravidla, kterými se má ruská společnost řídit.

Příběh nekončí

Chrám Krista Spasitele vznikl na počátku devatenáctého století jako národní chrám a oslava vítězného Ruska. Carové Alexandr II. a Mikuláš I. se snažili skrze jeho podobu prosazovat svůj pohled na to, co je Rusko, jaké jsou jeho kořeny a jaké je jeho místo ve světě. Na tyto otázky měl odpovídat i Palác sovětů, jemuž musel chrám postoupit místo. Chrám byl vyhozen do povětří, avšak Palác sovětů zůstal jen na papíře a po druhé světové válce na prázdném náměstí vzniklo koupaliště. Po rozpadu Sovětského svazu se politická elita rozhodla chrám znovu vystavět a opět jej prohlásila za národní svatyni, za symbol znovuzrozeného Ruska. Pro některé se však stal symbolem zkorumpovanosti nové moci a spolupráce prezidenta a patriarchy. Tomuto menšinovému názoru se však nepodařilo se prosadit. Politická elita nesouhlasné hlasy umlčela a ještě pevněji utvrdila svou politickou i ideologickou pozici.

Jak upozorňuje historik Pierre Nora, o místa paměti, jejich podobu a jejich výklad se bojuje každý den, avšak i v období klidu místa paměti udržují tzv. „pamětní bdělost“. Ve chvíli, kdy je oficiální ideologie oslabená a naskytne se možnost společenské změny, objevují se nové výklady a vynořují se staré a opět spolu soupeří.

Otázkou tedy je, kdo, kdy a jak význam katedrály Krista Spasitele promění příště. ■

- 1 Nora, Pierre: *Les lieux de mémoire*, Paříž 1984–1992. Assmann, Aleida: *Erinnerungsräume. Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, Mnichov 1999.
- 2 Dal', Lev: Istoričeskoe issledovanie pamjatnikov russkago zodčestva, in: *Zodčij* 2, 1872, s. 9–11.
- 3 Iofan, Boris: Stalin i dvorec sovětov, in: Aleksandr Fadeev (ed.): *Vstreči s tovaryšem Stalinym*, Moskva 1939.
- 4 Vesnin, Viktor: Dvorec sovětov i sotrudničestvo iskusstv, in: Suškevič (ed.): *Architektura dvorca sovětov*, Moskva 1939, s. 4.
- 5 Jelcin, Boris: Obraščenie prezidenta rossijskoj federacii k členam obščesvennogo nabljudatl'nogo soveta po vossozdaniju Chrama Christa Spasitelja, in: *Rossijskaja gazeta*, Moskva, 7. 9. 1994. Viz také: Ukaz prezidenta Rossijskoj Federacii „o vossozdanii Chrama Christa Spasitelja v Moskve“, in: *Rossijskaja gazeta*, Moskva, 12. 5. 1995.
- 6 Lužkov, Jurij: Obraščenie k Moskvičam i vsem Rossijam po slučaju predstojaščego 850-letija stolici Rossii, in: *Moskovskaja pravda*, Moskva, 31. 1. 1996.
- 7 Patriarch: Ne vsjakomu duchu ver'te, in: *Argumenty i fakty*, 17. 8. 1995.
- 8 Zmínka o „pásu Panny“ odkazuje k vystavení relikvie pásu Bohorodičky v listopadu 2011 v katedrále Krista Spasitele. Relikvie byla přivezena z Athosu a uctilo ji na tři a půl milionu věřících. Patriarch Kirill: Pojas Bogorodicy dal velikuju nadeždu, in: *Vesti.ru* (online), 7. 1. 2012, <http://www.vesti.ru/doc.html?id=679163>.
- 9 Pussy Riot: Pank-moleben „Bogorodica, Putina progoni“ v Chrame Christa Spasitelja, 21. 2. 2012, <http://pussy-riot.livejournal.com/2012/02/21/>.
- 10 Pussy Riot: Vyn' prežde brevno iz tvoego glaza i togda uvidiš, in: *Livejournal*, 23. 2. 2012, <http://pussy-riot.livejournal.com/12658.html>.
- 11 Slovo Svjatejšego Patriarcha Kirilla v tret'ju godovščinu intronizacii v Chrame Christa Spasitelja, Oficial'nyj sajt Moskovskogo Patriarchata, 1. 2. 2012, <http://www.patriarchia.ru/db/text/1992020.html>.
- 12 Redakcija portala „Pravoslavie i mir“, 3 voprosa Vladimiru Putinu O Pussi Rajot, in: *Pravmir.ru*, 7. 9. 2012, <http://www.pravmir.ru/3-voprosa-vladimiru-putinu-o-pussi-riot/>.

Karolina Foletti (1985), historička, věnuje se dějinám východní Evropy a ruské porevoluční emigraci.

Takové ticho už dlouho nebude...

**Z milostné
korespondence
Bohdana Chudoby**

Svatební fotografie Bohdana Chudoby a Evy Tomancové,
Paříž, 27. srpna 1949. Foto: Jaroslav Vrzala.

Na následujících stránkách najdou čtenáři několik zatím nepublikovaných milostných dopisů Bohdana Chudoby (1909–1982), syna spoluzakladatele Masarykovy univerzity Františka Chudoby, významného českého historika, politika, filozofa a autora pohádek. Listy byly určeny jeho snoubence Evě Tomancové.

Bohdan se s Evou seznámil v předúnorové době, která pro něj byla značně hektická. Talento- vaný Bohdan Chudoba psal v té době historické práce, pokoušel se o habilitaci na Filozofické fakultě v Brně, redigoval kulturně-společenské časopisy a současně do nich psal, politicky agitoval za ne-socialistické proudy v Lidové straně, zastupoval tuto stranu v parlamentě a předsedal lidoveckému mládežnickému hnutí, což mimo jiné znamenalo neustálé cesty z Brna do Prahy a zpět. A k tomu se ještě stačil zamilovat do mladé dívky a intenzivně prožívat vzájemný vztah. V této době ještě málokdo viděl v Chudobovi člověka, jakým se jevil později v madridském exilu. Všichni, kdo ho v této době

znali, hovoří o vášnivém bojovníkovi, velmi aktivním, bystrém a pohotovém polemikovi, nesmírně inteligentním a oblíbeném glosátorovi veřejného dění, obhájci katolické věci v její ortodoxní podobě.

Jeho dochovaná korespondence z doby před únorem 1948, který zamíchal osudy obou protagonistů, Bohdana a Evy, vydává křehké svědectví o jejich vztahu, o mužské schopnosti formulovat vyznání lásky. Pronikají však do nich i tóny jiné, zlověstné. Stmívalo se a Bohdan Chudoba jako by tušil, jak obtížné budou životní příběhy budoucích manželů a jak těžké časy čekají jeho milovanou českou zemi. (jh)

V Brně 15. září 1947

Milá Evo,
tohle není milostný dopis. Spíše vzpomínka na babí léto, které se včera neslo kamsi do modra k Hostýnu. Můj tatínek chtěl být malířem a nepodařilo se mu to. A když někdo ani nedovede malovat, podaří se mu zachytit sluneční vlákno nad údolím, kterým vlaky stále odjíždějí – Nous sommes partis bien des fois déjà¹ – a schovat si je pro příští temné dny?

D.

♦♦♦

V Brně 17. října 1947

Milá Evo,
vrátit se domů a najít aspoň Tvůj dopis – myslíš, že si neuvědomuji, jaká je to radost? A myslíš, že jsem nešťastný? Vždyť i melancholie může být šťastná. A kdybych Tě už nikdy nespatřil a kdybys mi přestala odpovídat, myslíš, že bych přestal mít radost z toho, že jsi vůbec na světě?

Ale já už jsem takový, že vždycky raději předpokládám horší možnosti a zejména to, že ledacos je jen má představa – jako že také ve velké většině případů skutečně je. Není to jen příšerná pohroma, která nám hrozí, nýbrž zejména podivné chování našich vlastních lidí, které mne tísní ze všech stran. Ani mne ovšem nenapadne dávat se na ústup. Povinnost je závazkem, ať se děje cokoli. A tak člověk jde čirou silou vůle a radost s nadějí se schovaly kamsi do hlubin srdce, že už je pomalu ani sám nevidím, jak jsou hluboko.

Ale ať jsou jakkoli hluboko, přece jenom jsou. Jenže já o nich nerad mluvím. Vůbec jsem tak špatný, že předpokládám, že každý druhý si všechno domyslí a aspoň devět věcí z desíti uhodne sám. A Ty přece, Evo, uhodneš docela všechno. Či ne?

Uhodneš, jak bych si přál, aby všechen ten shon uhnal sebe sama a abychom mohli spolu jít nějakou dlouhou cestou mezi břizami a javory, které teď

zlátnou a rudnou, a kde někde v dálce naslouchá Bůh, jak srdce tlukou? A až by se setmělo, až by vyskočila světla v kraji, došli bychom někam, kde by se říkalo „u nás“, a už by ani nebylo zapotřebí říjnových růží...

Evo, kdybys byla blízko, pohladil bych Ti vlasy a řekl bych Ti: „Evičko, já už jsem docela zapomenukl mluvit. Ne že bych nechtěl – och, jak bych chtěl! – ale nedostává se mi slov a nedovedu říci ani setinu toho, co chci říci. Evo, je to moc zlé, že si to všechno musíš domyslit?“

Ale Ty ani nejsi blízko.

Kdybys byla, viděla bys divné věci. Včera jsme vydali Janka Kempného² a Miloše Bugára,³ za jejichž čestnost bych dal hlavu. Když mluvili jeden po druhém na rozloučenou, brečeli tam staří chlapi všichni – kromě těch ďáblů na druhé straně, kteří se jen usmívali. Kdo ví, zda Janka ještě někdy uvidím. Ale je třeba vydržet do konce a může se stát, že člověk bude docela sám.

Evo, strhl jsem fotku ze staré legitimace, opravdu nic jiného nemám, já se hrozně nerad fotografuji. Oč by bylo krásnější, kdybych Tě zase jednou spatřil. Oč by bylo krásnější, kdybych slyšel Tvůj tichý hlas a kdyby... Ale to jsou všechno marná a planá slova. Tvůj

D.

Kdyby vše, co do kolébky do hrobu dlouhou ubíhalo dobu,
ke kolébce zpět se vrací,
když vše, co blázen snil
a na svou cívku víl
teď po větru se ztrácí,
teď po větru se ztrácí...

Když kolébka i s cívkou zmizí
a sám jsem stínem, pouhou vizí,
průzračnou a bezrozměrnou,
tu často rozjímám,
zda vyžebrám si sám
též jednou lásku věrnou,
též jednou lásku věrnou...

♦♦

V Brně 26. října 1947

Moje milá Evo,
ještě pořád kvetou v Hranicích růže? U nás už fouká
ledový vítr – ale tím je možno prodírat se třebaš bez
ustání, poněvadž kdesi hoří nějaký oheň, o němž
dobře vím.

V sobotu 1. listopadu je možno jet z Hranic
14.21, do Přerova se přijede 14.58 – ale co když Tě
u toho východu nepoznám? Já dobře vím, jaká jsi,
ale zdá se mi, že nevím, jak vypadáš. Na to je ovšem
zpomožení: zastavím to nejkrásnější děvče, které od
vlaků půjde – snad to budeš Ty.

Až jednou bude velký bílý ples, bílý proto, že
venku bude padat sníh a uvnitř budou sněžit paste-
lové barvy, zatančíme si spolu valčík o šálícím času.
A možná že až ten valčík skončí, zbudu v kole sám
a všichni se mi vysmějí, poněvadž Eva zmizí a pak
se teprve pozná, že jsem si ji jen vymyslel, abych
klamal sebe i druhé.

Najdi si všechny barvy na protější stráni za Beč-
vou. Až se dopočítáš, bude to jen malé číslo, úplně
nepatrné proti tomu, jak Tě mám rád.

D.

♦♦

V Brně 10. listopadu 1947

Má milá Evo,
proč jsi tak skoupá na slovo? Když jsem dostal do
ruky Tvou poslední obálku, v níž bylo také několik
kusých vět, řekl jsem si, že počkám, až mi také někdy
napíšeš dopis. A kdy to bude? Co jsou člověku platné
mrtvé vlasy, když bych o tolik raději viděl aspoň je-
jich živý stín, poněvadž ten by snad promluvil a řekl
by něco o tom, co je ta pravá Eva, která o čemsi tajně
přemýšlí a mně jen oznamuje, že mi asi nic nenapíše.

Evo, Evičko, je zrovna deštivé poledne a lidé
spěchají po ulicích, poslední obláčky kouře nad

domy klesají na střechy a čas už se co nevidět za-
staví. Nač myslit na zítřek nebo na jakékoli jiné
šálení, když Eva možná přece jenom je na světě –
třebaš nechce psát.

To už lepší než zítřek je uplynulý čas v zeleném
lese ardenském, kde Robin Hood lovil a trestal
lidskou nespravedlnost. Četla jsi, Evo? A četla jsi
„Knihu o Shakespearovi“? Jaká to byla doba výraz-
ných lidí? A jaká poesie!

Ignis vivi tu scintilla,
Discurrens cordis ad vexilla
Igni incumbens non pauxillo
Conclusi mentis te sigillo.⁴

Poslední dny vězím v samé moudrosti: opravuji
sazbu svého „Sedmidenní“ a říkám si, že je to už
opravdu poslední filosofická knížka, kterou jsem se
provinil – i proti Evě, která ji bude musit, chudák,
louskat, aby mi mohla aspoň předstírat, že ji četla.

A přece, Evičko, jen ony věci věčné platnosti
udrží člověka nad vodou v tom přívalu špíny a zlé
vůle. Počítáš se taky mezi věci věčné platnosti?

Jak to bude 21., ještě opravdu nevím. Večer
toho dne musím být v Kroměříži, předtím ráno
ještě v Praze, v sobotu dopoledne v Olomouci a od-
poledne v Rýmařově. Mohla bys opravdu přijet do
Přerova zase týměž vlakem jako posledně? A povíš mi
víc, než jsi mi napsala?

Než půjdeš spát, poslouchej dešťové kapky.
Každá z nich je jedna má vzpomínka – hádej na koho.

D.

♦♦

Ve vlaku do Olomouce 23. listopadu 1947

Moje milá Evo,
dneska se konečně zvedly mlhy a na Jeseníkách
bylo dokonce chvíli jasno. Ale to jenom v krajině.
Mně samotnému je trochu jinak. Ten pátek byl dů-
kladně zamlžený a tato mlha se posud nezvedla.

Možná že jsem si to zavinil sám. Tvora, který by byl tak snadno nespokojený jako já, by bylo nutno pohledat. Vždycky tomu tak se mnou bylo. Vždycky jsem měl své obrazy a sny, které viděly daleko za skutečnost nebo také daleko mimo ni. Vždycky jsem se domníval, že ledacos je pravda, jak si to myslím.

A co když to pravda není? Co když mne skutečně nemáš ráda? Nebo co když na mně souhlasíš s něčím, co nejsem já? Evo, znáš mne opravdu?

Mojí největší potíží vždycky bývalo, že jsem myslel v divokých skocích a lidem, kteří mysleli mnohem pořádněji, jsem nedovedl zakrýt svou nelibost a odcházel jsem pak s pověstí nadutce. A v soukromém životě to bývalo a je nejhorší. Měl-li jsem někoho rád, rozbíhal jsem se co chvíli do dalek a čekal jsem nejspíše, že ho tam, kde se v myšlenkách octnu, najdu už doběhnuvšího před sebou. A když tomu tak nebylo, nechápal jsem jeho odcizení a on moje. Ale ty sny a myšlenkové výboje byly pro mne vždycky hlavní a už zůstanou – nikoli lidé, třebaš sebe bližší.

Tolik jsem se těšil na minulý pátek. Tolik jsem myslel na Evu, která už bude vědět všechno napřed, dřív než to vím já. Byl bych tolik zbožňoval Evu, která ví všechno o dramatických konfliktech v duších sextánů a septimánů a o jejich smutných nedělních odpoledních. A místo toho jsem mluvil s dívkou, která jimi pohrdala, poněvadž rozmlouvají o počasí. Byl bych uvítal Evu, která ví o teskné prázdnotě v životě jedné obchodnické rodiny a dovede ji sama naplnit aspoň jedním slunečním paprskem. Místo toho jsem chodil celé odpoledne s dívkou, která tu rodinu prostě neschvaluje. Letěl jsem tam takřka, abych se setkal s Evou, která ví, jaké je nekonečné kouzlo chvíle, v níž vlna uplyne za vlnou. A rozloučil jsem se s dívkou, která mnoho hovořila o různých prožitcích.

A to jsi nebyla Ty, Evo. Já vím, že jsi to nebyla Ty. To byl kdosi jiný, kdo mne nemá rád.

Orion, moje první a jediná věrná láska, svítí vysoko ve tmě nad Nezamyslicemi. Kdysi jsem tu proplakal celou noc, poněvadž jsem byl ještě malý

chlapec a bylo mi teskno po tatínkovi. Včera ráno jsem jel z Kroměříže do Olomouce kolem přerovského hřbitova a zase se mi tak stýskalo. Tatínkovy sny bývaly vždycky ještě dál než moje.

Proč mne nemáš ráda, Evo? Proč jsi s těmi ostatními a ne se mnou?

Už nikdy nebudu jiný. Nechci zrazovat sám sebe, poněvadž bych zrazoval i toho, koho mám rád. Mám rád Evu. Mám rád její vážný pohled a její plaché oči, které nikdy nemluví o zbytečnostech. Mám rád stín jejích plavých vlasů, který by se nikdy nedotkl žádného přepychu. Mám rád její myšlenky, které musím dohánět a kterých třebaš ani nedoženu, poněvadž mají své vlastní cesty, jichž nikdo nezná. Mám rád Evu, která pomáhá mnohem více lidem než já. Mám ji rád, poněvadž její mlčení říká více než její slova. Mám rád Evu, která tak důvěřuje Překrásné Paní, že i svatbu by chtěla mít u Ní na Hostýně. Mám rád Evu, poněvadž dotek jejích dlaní přináší mír. Mám ji rád, poněvadž má také ráda mne a nenechává se jen sobecky sama líbat. Mám ji rád, poněvadž v pouhé její přítomnosti je právě tolik, co v čemkoli jiném, co ještě může nabídnout.

A kde je Eva? Kdysi jsem ji přece potkal. Je tomu snad už dávno?

Čím déle člověk jde, tím užší je cesta a tím méně lidí jde podle něho. Ale co na tom? Ponenáhlu už i hvězdy pohasnou.

Odjíždějí vlaky, odjíždějí. Teskná písťala se ještě ozve kdesi daleko. Tam kdesi je bílé město, v něm zámek, a když se setmělo, rozsvícely se na jeho chodbách svíce. Běží, běží koberce kolem zrcadel. A je slyšet menuet. Nic není pravda z toho, po čem jsme toužili, a všechna naše podání ruky vyzněla v prázdnotě. Tančí se menuet. Jde bílá princezna Eva a nemá nikoho ráda. Jde kolem všech zrcadel a každé říká jinou lež.

Či je to pravda?

Evo, moje sladká Evo, vid', že se mi vrátíš? Všeho se zřeknu i všech svých snů, jen když mne budeš mít ráda, aspoň trochu.

Vid', že jsi to v pátek nebyla Ty nebo že jsi to jen tak trochu předstírala. Nedovedu si pomyslet, že by to mohla být pravda, že bys chtěla odejít a dát mi to takto najevo.

Evo, Evičko, napiš mi co nejdřív, že to není pravda.
D.

♦♦♦

V Brně 27. listopadu 1947

Má milá Evo,
mám se hodně kát a stydět? Tak krásný dopis jsem ještě ani od Tebe nedostal, natož od koho jiného. Nezlob se na mne, že jsem tak psal. Nemohl jsem jinak. Poslal jsem Ti před časem tatínkovu korespondenci se Šaldou – ale ani jsi se o ní nezmínila. V pondělí před naší poslední schůzkou jsem Ti poslal svazeček své poesie – zase ani slova. A je-li na jedné misce vah takové mlčení, dopadá na druhou každé slovo o věcech malicherných tím tížeji. Dostal jsem opravdu strach z cest, kterými se náš vzájemný vztah bude ubírat. A kdybych si jej býval nechal pro sebe, bylo by bývalo hůř. Nezbyvalo než napsat Ti. Odpuť, jestli to bolelo.

Máš pravdu, že všechno by se mnohem lépe řeklo. Ale na opravdu „všechno“ je třeba klidu a zastavení času. A my máme jen několik chviliek, které letí jako šípy, takže člověk myslí více na jejich pomíjení než na jejich přítomnost. A to je Tvá vina více než moje: strhla jsi mne do té nedočkavosti, která zastírá každý jasný pohled.

Nechtěl bych, abys byla tak těžkomyslná jako já – právě naopak: mám Tě rád jako skřivánčí píseň, která je plna slunce, i když se nohy sotva vlekou blátem. Ale melancholie je v podstatě touha po dokonalém – a lze snad tu zahodit? Má celodenní robota není vůbec melancholická – spíše by měla být, aby byla čistší – ale znamená to snad, že bych měl zapřít všechn smutek?

Vždyť bych musil zapřít i Tebe, poněvadž se mi po Tobě stýská tak nevýslovně.

A nevím, kdy Tě zase uvidím. Nejsem si tak docela jist svými silami a napětí je takové, že bych chtěl jen zavřít oči a o ničem nevědět – jen slyšet Tvůj hlas.

Ale pamatuj si jedno, Evičko; nikdy nikoho nebudu moci mít rád, kdo nebude mým přítelem. Po té stránce jsem hrozně sobecký. A právě proto Ti budu říkat všechno možné, i ty nejpodivnější zákruty svých nálad. Nebudu se přetvařovat.

Přijď ke mně v prvním snu. A až se den otevře do modra, budou to Tvé oči.

Kéž Tě můj stesk aspoň pohladí.

D.

♦♦♦

V Brně 13. prosince 1947

Má milá Evo,
máš pravdu, že čas letí a každý den se vyřídí tolik dopisů, jen ty ne, na kterých nejvíce záleží. Ty se odkládají na sváteční chvíle, jenže sváteční chvíle jsou roztroušeny po vteřinách, ve kterých vyplynou z podvědomí čísi tiché oči – aby zase utonuly v ruchu vteřin docela všedních. A tak se tedy nepíše.

Ale to neznamená, že se nemyslí. Každý ušlapaný chodník a hučící vlak, ba každý rozhovor v útržcích přestávek mezi slovy a myšlenkami je plný někoho. I ty výkladní skříně a ranní adventní zpěvy – což je skoro hřích. A dny jsou takové, že člověk musí být vděčen za každou chvilku. Chvilky padají jako tiché sněhové vločky a rozplývají se a už nejsou. Takové ticho už dlouho nebude. Ale ať bude jakkoli, nakonec bude vždycky možno zazpívat Te Deum, tu překrásnou melodii posledního večera v roce – a možná také v životě. Ale záleží na tom něco, zda rok nebo život? Čas se měří podle síly, nikoli podle trvání.

Příští pátek budu v Přerově a počkám u obvyklého vlaku; kdybys nemohla přijet, dej mi laskavě vědět do sněmovny nejpozději do čtvrtka.

Na shledanou se velice těší

D.

♦♦♦

Na Štědrý večer 1947

Moje milá Evo,
slyšet Tvůj hlas z dálky, jaký to hezký vánoční dárek. A jaké výčitky to ve mně probudilo: kdyby se to stalo někomu jinému, co krásných věcí by Ti dovedl odpovédět!

Ta básnička, kterou jsi mi poslala, zasáhla do živého – i kdyby to byla poesie sebe prostší. Máš pravdu: všechny mé city jsou zastřeny jakousi mlhou, která kalí jejich barvy. Už ani na sních, který leží na větvích, se nedovedu podívat jasnými očima. Je to zodpovědnost za věci, které jsou i které přijdou.

A přece vím, jakým tichým stříbrem les svítí – vím to, ale radost z toho je dušena a stísněna. A přece vím, že Tě mám velice rád. Jenže to všechno, o čem vím, že bude osudem našeho národa – a snad i mých nejbližších, což je největší hrůza – klade se jako neustále se dloužící stíny na vše, nač pohlédnu.

Evo, vydržíš to? A nebylo by pro Tebe o tolik lepší odejít někam, kde nenechají srdce hladovět?

Líbá Tě

Tvůj D.

♦♦♦

V Brně 30. prosince 1947

Moje milá Evo,
také jsem si myslel na „Tebe, Bože, chválíme“, na hymnus poslední a jediný trvalý. Ale nemohu přijet. Snad některý den po 8. lednu. Jsem jako svázaný, nejen věcmi minulými, ale i budoucími.

Budu se asi musít – „ze stavovských důvodů“ – aspoň na hodinku vypravit jednak na krojový ples katol. žen a dívek v neděli 25. ledna večer v brněnském Besedním domě a jednak repres. ples ČSL v Brně-Husovicích v sobotu 17. ledna večer v katol.

domě v Husovicích. Co kdybych Tě na některém z nich našel?

Více vážnosti (Tobě samé) a více trpělivosti (se mnou) Ti do nového roku ze srdce přeje

D.

♦♦♦

V Brně 9. ledna 1948

Moje milá Evo,
až se jednou v Kremlu, kam bude má knihovna převezena po mém oběšení, bude nějaký kom-vědec obírat psychopathologií reakcionářů, najde v Manon malé věnování a bude nad ním dumat. Že se nemůže týkat svátku nebo narozenin, to bude vědět, neboť kdejakému dialektikovi je povědomo, že úhlavní zpátečník ve střední Evropě má jmeniny 9. a narozeniny 21. listopadu. Bude tedy onen dialekticko-marastický vědec dumat a dumat a dojde k závěru přece jen objektivnímu. „Vlastník této knihy,“ řekne si, „byl přece jen politování a soustrasti hodný člověk; měl kohosi rád, velice, velice rád; ale ten kdosi na něho vůbec nemyslel – kromě jediného náhodného dne v roce, v úterý mu honem poslal knihu; jaký to smutný osud!“

Evo, co bude s tím vážným lístkem? Já bych Ti psal pořád a teď nebudu moci, pokud ho nepošleš.

Na vlásky Tě líbá

D.

♦♦♦

V Brně 13. ledna 1948

Moje milá Evo,
celý týden jsem čekal, než jsem od Tebe dostal několik řádků – a není v nich ani slova o Tobě. Cožpak se nesmím nic dovědět o tom, o čem přemýšlíš a co se kolem Tebe děje? Zdá se mi, že ani nejsi, že jde jen o takovou hranickou pohádku, o níž mi píše jen nějaký básník vymyšlené dopisy – a špatně

vymyšlené, poněvadž v nich o skutečné Evě není vůbec nic.

A tak, když se povinně musím zastavit na některém plese, jako předevčírem v Rousínově a předtím zase v Tišnově, pozoruji krásné dívky a říkám si: jak asi ta Eva vypadá? Udělala by tohle a udělala by tam to? Co by si myslila? Ale je slyšet jen melodie, které mizí pod stropem, a pak už zase bývá jen noc. Takže je na konec lepší zapomenout na neskutečnou Evu a tancovat a nebo se modlit – obojí ke cti Boží. Jenomže člověku se přece jen stýská.

To, co je na tom vážním lístku, je ovšem číslice takřka nedostatečná, takže se rozpakuji – ale přece jen příkládám pozvánku na Moravana. Nemohu bohužel sám zaručit, že se mi ten den podaří zůstat v Brně. A i když zůstanu, budeme spolu tančit třebas jen besedu – Evo, nepodceňuj lidskou špatnost! Já vím, co dovede! Neříkej, že Tě trápím – právě naopak, kdybych Tě neměl velice rád, byl bych mnohem lehkomyšlnější.

Odpoledne ubíhá a za chvíli se budu musit vydat do Prahy. Škoda že není sníh – aspoň bych si byl jist tím, že přijde jaro. Takto je země neprobuzená, ale také nespí – a člověk neví, zda přijde chlad a mráz, či snad někdy také léto? Či bude pohádka o Evě právě jen slovy, která si hučel zimní vítr nad krajem? Kdož ví!

Až uvidíš červené světlo na trati, jak mizí daleko v údolí, vzpomeň si!

D.

♦♦♦

V Praze 28. ledna 1948

Moje zlatá Evo,
opravdu jsi mi připadala zlatou v té večerní nádhře – přes všechnu bledost. Tolik je mi líto, že jsi byla na tom tak zle – už z toho důvodu, že jsme večer zase začali spolu hovořit upřímně. Mám totiž velký smutek z odpoledne, které předcházelo a které bylo vyplněno tak marnými řečmi, že šedivý déšť byl

cennější. Vrátilo mne to do dnů po jedné naší převrokové procházce, která byla také tak pustá a která mne přiměla velmi zapochybovat o všech našich nadějích. Bylo by, Evo, hrozným omylem domnívat se, že člověk má být tak říkajíc rekreován ze svého povolání. To je snad možné u stolaře, který má za celý den hoblovaček až po krk. Ale i opravdový stolař musí žít svému dílu – poněvadž dílo je především cestou člověka k Bohu. Každá opravdová práce je studium – a studium je to největší a nejkrásnější dobrodružství. Proč je přerušovat tlachem v příkopu u cesty? Nemám, Evo, nejmenších pochybností o tom, že i Tvé srdce je plné dalekých obzorů, od nichž táhne jarní víchř a nad nimiž se třpytí modrá hvězda ve tmách. Ale ty obzory se mění každým rokem, ba každou chvíli – a dvaadvacet velkých změn, to už je cosi podobného hlasu jen z veliké dálky doléhajícímu. A pak je možné, ba pravděpodobné, že když jsou dva lovci dalek nuceni pobývat spolu v úzké světnici, že si nemají co říci. Či snad si lhou navzájem? Ale mě nikdo nikdy nedostane na takovou úroveň, raději se vzepřu a přestanu mít rád. Poněvadž mám Così mnohem a neporovnatelně raději než cokoli jiného a vše ostatní mám rád jen v Jeho světle. A když nikdo nechce se mnou – co na tom? Lidé i hvězdy po svém jdou, co na tom, jde-li kdo se mnou?

Včera to byl menuet s úklonami a sladkou melodií. Včera to byla sláva večera a Tvé zlaté hlavy. A co bude zítra? Tma a krev. Nevyplyvá z toho, co je a zůstane to nejpodstatnější? Především Láska a pak teprve láska. Rozumíš mi, Evičko?

Líbá Tě Tvůj

D.

♦♦♦

V Brně 6. února 1948

Má milá Evo,
oč bych tě dovedl mít víc rád, kdyby každý Tvůj nový dopis nebyl novým zklamáním! A jak si to opravdu přeji, milovat Tě mnohem, mnohem více.

Ale Ty každé takové přání zahazuješ. Opravdu o ně nestojíš?

Řádky, které jsi mi poslala a které jsem se smutkem přečetl, mne jen dál a dál zahánějí do samoty, dál a dál od Tebe, na kterou jsem se tolik těšival. Musí to tak skončit?

To, co mi popisuješ, dělají mé sekretářky také: zbožné museum výstřižku – ale právě jen museum. Stokrát pravdu měl Tvůj tatínek, když Ti radil, abys to zahodila nebo spálila. Naklade-li se mezi dva lidi papír, běda jejich srdcím.

Ty dobře víš – či snad nevíš – že bych z hloubi srdce toužil po tom, aby každý můj pokus o myšlenku – a jsou to všechno jen pokusy – vyvolal u Tebe opravdovou myšlenku, která by šla mnohem dál nebo která by se postavila proti mé – aby šlo o skutečný rozhovor a nikoli o museální mlčení přeplněné výstřižky na zažloutlém papíře, po nichž za půl roku už nikdo ani nehlesne.

Vždyť co to jsou všechny knihy – a natož články – které někdo napíše, proti lásce, kterou plane, proti lásce k Bohu a lásce ke skutečným lidem, k přemýšlejícím osobnostem, které nejsou ničím spokojeny, neznají klidu a odpočívání a tím méně sentimentálního nalepování výstřižků?

Já mohu mít rád jen někoho, kdo přemýšlí mnohem pronikavěji než já sám, pronikavěji a samostatněji. To je to nejkrásnější na člověku. A když ne to, raději nic.

Tak bych se rozjel do Hranic, kde vím o někom... ale vím o něm? Nebyl to jen pouhý sen? A přece se mi ještě zdává o modré a zlaté! Možná jen jarní vichr...

D.

♦♦♦

Evo,

kdybys jen věděla, jak je mi po Tobě smutno – a jak si ovšem nejsem jist tím, že jsi vůbec na světě. V té kontroverzi nemá význam pokračovat. Vyplynula celá jen z toho, že jsem se nemohl a nemohu dočkat od Tebe přátelského dopisu – a Ty jej ovšem nenapíšeš a nenapíšeš – či to nedovedeš?

A zatím se připozdívá a noc je už docela blízko. V noci listonoši nechodí. V noci se už ani nehovoří. Možná že se zase sejdem, až bude ráno. Možná že ne; to ví Bůh. Ale naučíš se zatím být aspoň trochu přátelštější?

Vzpomíná Tě

D.

Poznámka:

Dopisy jsou podepsány „D“. Bohdan Chudoba byl pokřtěn jako Theodor a až později si jméno změnil a zvolil jeho slovanskou variantu Bohdan. Nicméně jeho maminka a blízcí ho stále oslovovali Doro, Doreček, Doček. ■

- 1 Paul Claudel: Nous ne reviendrons plus vers vous..., <http://www.florilege.free.fr/juke-box/monttrer.php?item=ballade>.
- 2 Ján Kempný: https://cs.wikipedia.org/wiki/J%C3%A1n_Kempn%C3%BD.
- 3 Miloš Bugár: https://cs.wikipedia.org/wiki/Milo%C5%A1_Bug%C3%A1r.
- 4 Anonym: Dira vi amoris teror, <https://www.thelatin-library.com/diravi.html>.

Redakce děkuje paní Evě Chudobové za poskytnutí dopisů a za její souhlas s otištěním.

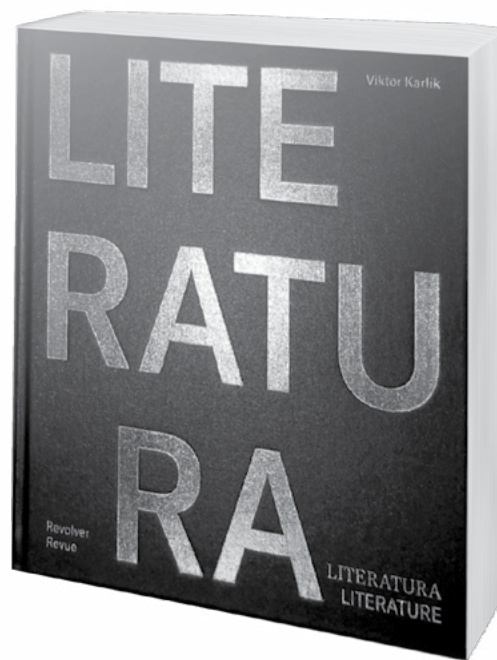
Viktor Karlík a nejen *Literatura*

Jan Paul

Nakladatelství Revolver Revue vydalo novou a poměrně objemnou knihu s přitažlivým titulkem *Literatura*, která ale zdaleka není jen tím, co název slibuje. Je čímśi víc než jen čtením, může být pro čtenáře shledáním s výtvarníkem Viktorem Karlíkem a jeho dílem inspirovaným literaturou. Kniha umožňuje empatickému čtenáři nahlédnout do taje velmi osobité tvorby a přiblíží Karlíkovo umělecké přemýšlení.

Literatura intermediální

Projekt *Literatura* je slovo a objekt, slovo v objektu a objekt ve slovu, obrazně řečeno: zhmotněné slovo. Slovo zformované do trojrozměrnosti a trojrozměrnost vztahující se ke slovu a k reprezentantům slova. Intermedialita je zde výrazem vnitřního vztahu autora k literatuře a k výtvarnému dílu, protože Viktor Karlík měl k literatuře a autorům literatury blízko vždy, a to nejen jako zakladatel *Revolver Revue* a její grafik. Projekt *Literatura* ale není náhodným setkáním dvou odlišných forem, ale jejich uvážlivým estetickým a duchovním spojením. Je prostorem, v němž vše může konvenovat fantazii

Viktor Karlík: *Literatura/Literature*, Revolver Revue 2020, 256 stran, česky, anglicky.

čtenáře a diváka, ovšem za předpokladu, že ponechá stranou svoji zkušenost nejen s literaturou, ale i se soudobým výtvarným uměním.

Kniha s jasnou dramaturgickou koncepcí je dokladem několikaletého tvůrčího úsilí, v němž Viktor Karlík umělecky reagoval na četbu svých oblíbených autorů způsobem jednak symbolickým, ale především pocitovým či citovým. Jazyk literární se zde potkává s jazykem vizuálním, duch slova, zprostředkovaný konkrétními jmény literátů a básníků, naráží a proniká do symbolického ducha děl, objektů a kombinovaných technik, které Viktor Karlík vytvořil v kritickém vztahu k jejich literárnímu dílu. Vzájemné střetnutí ovšem není míjení. Jde

o konfrontaci, o intelektuální a uměleckou percepci literárních autorů, jejichž knihy prošly Karlíkovým životem a především myslí. Literárními osobnostmi inspirovaný Karlík zvedl pomyslnou hrozenou rukavici a v interaktivním napětí vytvářel výtvarné artefakty jako svoji odpověď. Neponechal si zážitek z knihy a autora pro sebe, ale transformoval ho do vizuálního díla, a jak už jsme u Karlíka zvyklí, učinil tak nejen v rovině poetické, ale i v nadsázce kritické a drsně ironické. Například objekty „Knižní krematorium“ nebo „Klec na knihy“ jsou Karlíkovy nepřímě veselé metafory vyvolávající pocit úzkosti, vždyť do klece se zavírají jen nebezpečná zvířata nebo blázni. Ovšem kniha je autor, autor je myšlenka, a ne všechny myšlenky jsou společensky prospěšné a žádoucí.

Publikované výtvarné artefakty, které Karlík vytvořil v období od roku 2012 do roku 2019, jsou rozděleny podle příslušných literátů do mnoha kapitol, například Cesta Jana Hanče, Franz Kafka, Petr

Hruška, Magor, Poe, Dostojevskij, Orwell, Hrabal a další, přičemž pod jednou kapitolou je i několik autorů a jejich vizualizace. Autor umělecky nereguloval jen na konkrétní jména, ale i na témata, jako jsou třeba Knižní opékače, Knižní gril a Knižní krematorium nebo Czech culture, Poezie, Anticharta či umělecký směr DADA. *Literatura* ovšem není podle Viktora Karlíka sumarizací či žebříčkem všech jeho oblíbených literátů či písčících výtvarných umělců, neboť řada jmen, která jsou pro něho důležitá, v ní chybí.

Literatura teoretická

Typograficky, knihařsky a nakladatelsky dobře vpravovaná kniha je svědectvím a dokumentem důležité Karlíkovy umělecké snahy „převyprávět“ výtvarnou formou formu literární, transformovat slovo do objektu a vizuálně divákovi zprostředkovat emocionální zážitek. „Literatura je ve svém celku spíše řízená asociativní cesta. Tak jak to na cestě bývá, směr si určit lze, pocity, okolnosti a překvapení nikoliv,“ píše v knize ve svém krátkém úvodním textu Viktor Karlík. Knihu, která je bohatě vybavena barevnými reprodukcemi, doprovázejí velmi obsažné texty bohemisty a literárního kritika Michaela Špirity, bohemisty a kritika Marka Vajchra a historika umění Petra Jindry.

„Naší snahou je jen ukázat, že umělecké slovo bylo v autorově díle nenápadně, ale pevně přítomno od počátků, že Karlík byl vlastně pořád ‚jednou nohou‘ v literatuře,“ píše mimo jiné Michael Špirit ve svém textu „Čtenář Literatury“, v němž se snaží rozkrýt či poodhalit významy mnoha Karlíkových objektů. Jinak uchopil text Marek Vajchr, když Karlíkův projekt přirovnal k dílu podnikatele Františka Zachariáše Römische, který nechal z hradní ruiny Vranov nad Jizerou vybudovat ojedinělý skalní památník věnovaný desítkám osobnostem z českých i světových dějin, mezi nimiž byli zastoupeni básníci a spisovatelé. V této souvislosti zmínil i Ráj

Viktor Karlík: Knižní gril.

bardů, který vznikl z iniciativy knížete Auersperga u vlašimského zámku a který ozdobily busty vybraných básníků a spisovatelů. Marek Vajchr svůj text končí těmito slovy: „Knižní kulturu dnes mnozí nahlíží jako bizarní a trochu směšný relikv dříve minulých dob, kdy literatura byla mimo jiné uctívána v obskurních hájích bardů a spleť labyrintech klasiků. Díky LITERATUŘE Viktora Karlíka si můžeme s plnou naléhavostí uvědomit, že literatura ani zdaleka není odepsaná a dávno ještě neřekla poslední slovo.“ Petr Jindra nazval svoji obsažnou teoretickou stať „Literatura jako vizuální forma“ a klade v ní důraz na podmíněný a bezpodmínečný vnitřní vztah Karlíkových hmotných objektů (soch) s literaturou, respektive s jejími útržky, které se jako zdánlivá banalita (truismus) legitimují v Karlíkově objektu či soše svojí bezprostřední hloubkou a vnitřní jednotou. „Socha propůjčuje slovům tělesnost. Ale může tak věrohodně činit jen tehdy, pokud její tělesnost splývá s duchovním obsahem slov,“ píše mimo jiné Petr Jindra.

Tito erudovaní pánové, tu více či méně spolupracující s nakladatelstvím Revolver Revue, vytvořili *Literatuře* silnou a v mnoha ohledech podnětnou teoretickou oporu v míře tak vrchovaté, že nepoučený čtenář může mít problém. Například bez základní informace, kdo to byl Ladislav Klíma, nelze Karlíkův objekt plně pochopit. To ovšem na druhou stranu neznamena, že by Karlíkova díla nebyla schopná mluvit sama za sebe uměleckým výrazem. A to je také to, o čem jde dle mého názoru hlavně, o vztah imaginace čtenáře s imaginací tvůrce, a lze jen doufat, že objekty publikované v knize budou někdy vystaveny ve své reálné podobě. Ostatně, umění může být živé pouze v živém kontaktu s divákem, a obzvlášť v době, kdy – jak napsal George Steiner ve své knize *Skutečné přítomnosti* – „čteme o dílech, která jsme neviděli, o knihách, které jsme nečetli, a o výstavách, které jsme neviděli“. V tomto textu se chci spíš zaměřit na to, co dle mého soudu bylo jen naznačeno.

Literatura jako projev jedinečnosti formy

Projekt *Literatura* je jen jedním z dalších pokusů Karlíka ozřejmit nosnost svého výtvarného myšlení a estetického názoru, a proto nelze ani objekty volně inspirované literaturou dogmaticky chápat jako jedinou možnou a definitivní eventualitu, vždy jde dílo vytvořit ještě jinak. Stejně jako se slovo a psaným slovem sdělená myšlenka přirozeně přiči jakékoliv názorové a prožitkové sterilizaci, tak i Karlíkovy objekty inspirované slovem se zpěčují definitivnímu výkladu či interpretaci. Žádné dílo o sobě nemůže vypovědět vše, ztratilo by tím svoji přitažlivost, stejně jako teoretické pojednání „o díle“ nemůže naplno vyjevit jeho skutečnou hodnotu. Každý autor, který je přesvědčený o tom, že do díla vkládá beze zbytku vše, je od toho okamžiku trvale vystaven možnosti pochyb o jeho relevanci. Karlíkovy sochy-objekty jsou toliko jednou z možných variant a o přítomnosti konkrétního ztvárnění svědčí fyzická existence.

V umění ovšem platí to, co je vyjeveno, ne to, co je zamýšleno. Ať v umění slovesném nebo výtvarném. A právě tento fakt svědčí o nutnosti přistupovat k výtvarným pracím Karlíka, i bez závislosti na inspirativní předloze, jako k dílům, která ustojí sebe sama svojí nezaměnitelnou řečí. Inspirace je jedna věc, výsledek druhá. Zdařilost díla nelze nikdy objektivně měřit tím, čím je inspirováno, stejně jako nelze přesně měřit a posuzovat zdroj inspirace dílem. Lze o tom teoreticky spekulovat, ale zjevené vždy opanuje možné či zamýšlené. Viktor Karlík se pokusil obě spojit, přisoudit vážnost dvěma kulturním oborům, zvěčnit a v jistém smyslu i zvěčnit to, co považuje za hodné tohoto úkolu.

A to je to, o čem jde hlavně. Forma těchto děl je zcela svébytná, a jakkoliv nese myšlenku, představu či ji reprodukuje nebo rozvádí, stále je především sama sebou, totiž něčím, co je nenahraditelné stejně tak, jako je nenahraditelné slovo Karlíkových oblíbených autorů. V tomto ohledu jsou si entity logos i objekt v projektu *Literatura* rovny a jsou

jedinečné. Nelze totiž s definitivní platností posoudit jejich vzájemnou adekvátnost, totiž míru, do jaké forma odpovídá své ideji a opačně. Viktor Karlík mohl vytvořit třeba dílo „Sušák do láhve“ jinak, ale neudělal to. Konkrétní forma je plně totožná s jeho záměrem, o čemž svědčí dílo samo. Jedinečnost ovšem spočívá v tom, že forma i obsah jsou spolu srozuměny, vzájemně si vyhovují, neodporují si, vše ostatní už jsou jen vnější subjektivní intelektuální či estetické preference a spekulace.

Karlík a továrna na imaginaci

Karlíkova soustředěná umělecká forma je už tak dlouho přesvědčivě sama sebou, že je v současném uměleckém vizuálním prostředí rozpoznatelná svojí nezaměnitelnou estetickou přitažlivostí, která ovšem nemá nic společného s prvoplánovou líbivostí a podlézavostí. Forma neopouští obsah, aby se stala bezobsažnou. Nabízí se otázka, co onu přitažlivost Karlíkovy formy vlastně utváří, co ji činí tak rozpoznatelnou, proč při pohledu na jeho díla, ať už jsou to grafické práce, kresby, malby nebo objekty, prožíváme onen zvláštní a přesvědčivý pocit intimní důvěrnosti a současně neodbytného neklidu, neboť autorova práce je i přes vnější tvarovou jistotu neklidná. Promyšleně přesná a výtvarně zcela čistá forma Karlíkových prací totiž ostře naráží do neklidného a vzrušeného mentálního prostoru současnosti, svojí neúprosnou přehledností, vyváženou koncepčností a krásou pichlavě kontrastuje s dobou otevřenou vůči všemu, často i zmatení. Karlíkova forma je krásná, protože nese řád obsahu i formy, a její přitažlivost je skryta v čemsi podstatném z dědictví moderny. Lze v tomto kontextu psát o podobnosti autorova tvarosloví s modernistickou estetikou, ale mám více na mysli její duchovní kvalitu, neboť ona je právě tím, co přivedlo autora ke specifické tvorbě vzdáleně připomínající estetiku modernistické formy.

Už od konce 70. let minulého století vytvářel Karlík expresivní obrazy a kresby plné

Viktor Karlík: Magor.

existenciálního napětí a metaforických narážek na prožívanou každodennost. Tyto „Podzemní práce“, jak Karlík nazval toto období, vykazují rysy dodnes stále přítomné v jeho tvorbě: výrazná stylizace a redukce tvarové expresivity ho přivedla až k lapidárním vyjádření pocitů a duchovních prožitků, přičemž jednoduchost vyjádření přesně konvenovala s texty, které Karlík s oblibou vpisoval a vpisuje do svých prací. Autor rád ve svých dílech „vyprávěl“ o sobě, a tím současně o své generaci. Jeho malířské snažení se výrazově rozpínalo od munchovsko-váchalovské nostalgie až po úspornost Bohumila Kubišty či Josefa Čapka. Vliv modernistické malby někdejší meziválečné avantgardy je v tvorbě Viktora Karlíka patrný archaičností uměleckého výrazu,

stejně jako je vliv postmoderních snah na počátku 80. let minulého století patrný v jeho raných pracích, ten se ovšem jeho tvorby dotkl spíše okrajově. Osobní tón, vyjadřovaný často gestuální malířskou akcí až k fantazijním motivům na hranici halucinačních či snových představ, směřoval postupně k výtvarné preferenci sémantického znaku a k objektivizaci symboliky strastí i radostí života.

Zde je ovšem nutné zdůraznit Karlíkovu potřebu ironické nadsázky, skryté či viditelně, přičemž grotesknost je trvalou součástí jeho uměleckého snažení, kořením tvorby. V ní autor vždy usiloval o jasné, srozumitelné a pregnantní vyjádření, a je to patrné i na objektech v projektu *Literatura*. U Karlíka je vůbec vývoj obrazové formy zajímavý. Lze ho sledovat od postupné transformace uvolněného malířského tvaru v pevně sevržené celky, v přechodu od promalované plochy k její lineární dramatizaci a k následné redukci do grafického výrazu. A právě v něm je autor nejpevněji ukotven, což dokládají jeho volné práce na papíře a také práce typografické a grafický design.

Souběžně s různými obory výtvarného umění rozvíjel Karlík i sochařství či objektovou tvorbu, a to v rozmanitých materiálech, jako jsou dřevo, železo, kámen, kůže, sklo apod., stejně jako to učinil v projektu *Literatura*. V sochařství materializuje své představy a umělecký (estetický) názor, zkouší únosnost formy, přičemž materiálu ponechává jeho původní estetickou kvalitu. V této souvislosti nelze nezmínit také Karlíkův projekt *Živé obrazy I.* z roku 1984, který zdokumentoval za fotografické spolupráce s Ludvíkem Hradílkem. Jde v něm o spontánní výtvarné akce, dnes by se řeklo performance, přičemž fotografický výstup v podobě souboru černobílých fotografií jasně dokumentuje Karlíkovu

malířskou imaginaci. V akci, jejíž účastníci na sebe vzali podobu „podkladu“, nešlo jen o emocionální prožitkovou zkušenost zúčastněných, ale o trojrozměrnou (plastickou) simulaci a demonstraci Karlíkova estetického názoru. Byly to v podstatě silně expresivní lidské asambláže, neboť Karlík vybavil účastníky různými maskami a převleky v podobě hadrů, provazů, pytlů, zkrátka co bylo po ruce. Asamblážování statisté byli za účasti autora manipulováni nebo se sami ocitali v různých pozicích a kreacích, přičemž Karlík do výsledné kreace spontánně zasahoval barvou, a výsledné fotografie skutečně připomínají malířské expresivní kompozice. Živočišnost, rituálnost a v některých případech i erotičnost zde odkazují k existenciálním obsahům a stále přítomným tématům člověka, což je důvod, proč tento projekt zmiňuji.

Tvorba měla a má pro Karlíka vždy vnitřní důvod, povahu sdělnou, a vývoj díla od myšlenky k realizaci je u něho cesta od subjektivního k objektivnímu, ve snaze zobecnit individuálně prožité a učinit ho komunikovatelným. Autor uvažuje o tvorbě především jako o dialogu s divákem, a to není v současné době nic samozřejmého. Tento pozitivně angažovaný přístup k tvorbě se přirozeně z povahy věci přičí komercializaci a mainstreamovým preferencím. V tomto smyslu zůstává Karlíkova tvorba na okraji všech módních projevů, ale také různých žebříčků a pozic, které z hlediska trendů vytváří umělecko-obchodní establishment. ■

Jan Paul (1956), malíř,
výtvarný kritik, publicista
a prozaik.

Naši autoři čtou

Před časem jsme na sociálních sítích spustili novou rubriku, kde se autorů nakladatelství Books & Pipes, CDK a revue *Kontexty* ptáme, co zrovna čtou. V poslední době se nám sešla celá řada příspěvků natolik zajímavých, že jsme se je rozhodli zprostředkovat i čtenářům našeho časopisu.

Petr Fiala, politik a politolog

Čtu vždy několik knih najednou a měním je podle nálady a situace. Zrovna jsem dočetl skvělou knihu *O Bohu u křesťanů*, kterou napsal francouzský filozof Rémi Brague. Střídal jsem ji pro odlehčení s americkou detektivkou *Cesta smrti* od mého oblíbeného autora Rosse Macdonalda. Amerika 50. let, svět je ještě „v pořádku“, a už trochu není. Detektiv Lew Archer má svědomí i empatii a stojí na správné straně. Přitom je to napínavé a zábavné, prostě dobrá detektivka. Nicméně čtenářům Books & Pipes chci k četbě doporučit nejnovější česky vydanou knihu Michela Houellebecqa s názvem *Serotonin*. Houellebecq jako vždy podává nemilosrdnou analýzu dnešní společnosti. Nemá zde smysl vykládat děj ani poukazovat na hrdinu Florenta-Clauda Labrousta, který je vlastně antihrdinou. Houellebecq

výstižně ukazuje vyprázdňenost doby, kdy zdánlivě vše máme k dispozici. Blahobyt, který sám o sobě neuspokojuje ani nedodá životu smysl. Stárnutí ve společnosti, která se tváří stále mladá. Odkouzlení světa, kde zdánlivá svoboda zakrývá prázdnotu mezilidských vztahů a absenci schopnosti opravdu milovat. Houellebecq samozřejmě přehání, dovádí věci ad absurdum. Ale stejně jako třeba v minulosti Kafkovi či Musilovi, nebo v současnosti McCarthyho v americkém prostředí, se Houellebecqovi daří vidět problémy naší společnosti a její sebe-destruktivní prvky jasněji, než to dokážeme třeba v sociálních vědách. Vždy jsem ostatně věřil tomu, že umění je forma poznávání. Houellebecq stojí za to číst, protože nám nabízí zrcadlo, ve kterém se uvidíme ošklivější, nebezpečnější a zranitelnější, než jak si sami připadáme. Řešení autor nemá, to je na nás. A tak to má být.

Ivan Foletti, historik umění

Čtu právě knihu *Černá ovce* od Israele Jošui Singera (1893–1944) v krásném italském překladu Anny Lindy Callow. Původní název v jidiš je *Fun a velt vis iz nishto mer* – O světě, který už není. Knihu jsem si vybral „naslepo“ u svého oblíbené nakladatelství Adelphi, pro něž je kvalita, nehledě na žánr, jediným kritériem. Singer popisuje své dětství v polském židovském městečku. Příběh se odehrává kolem roku 1900, tedy ještě v době carské nadvlády. Italský název naznačuje, že se jedná o povídání

někoho, kdo se cítí tak trochu jako cizinec ve svém světě. Tento pocit je mi jako emigrantovi blízký, ale to není jediný důvod, proč mne kniha oslovila. Fascinuje mne autorova schopnost popisovat. Singer píše tak, že se s ním čtenář může dotýkat věcí, může cítit vůně (a mimochodem i smrad). Autor ze čtení dělá téměř smyslový zážitek. Ukazuje také sílu rituálů, ale i omezení tradice, která se stává vězením. Celou knihu však myslím ještě na jednu věc: svět, který autor popisuje, už není nejen proto, že čas plyne, ale i proto, že jej zničili lidé a válka. Když se dívám kolem nás, do hnědnoucího světa, ve kterém se množí násilí, bojím se, co zničíme příště.

Kateřina Hloušková, historička

Miluji Ondřeje Havelku! Ten sice, pokud vím, knihy zatím nepíše, ale baví, těší a režíruje. Krásně! Jeho *Hastrman* mě okouznil. Dokonce tak, že jsem konečně sáhla i po knize, která mě svojí „ekoteroristickou“ pověstí dosud nelákala. Teď mně Urbanův román nejde z hlavy. Vychutnala jsem si jeho první část, je podmanivá. Bojím se jen zklamání při četbě té druhé, ale třeba zbytečně.

Vedle čtení pro radost musím číst i „z povinnosti“. Jaké štěstí, že tentokrát tomu tak není.

Připravuji k vydání knihu Daniela Low-Beera *Archy života. Historie rodu Löw-Beer*. Autentické příběhy židovské rodiny, která vystavěla vilu Tugendhat, ale i továrnu, ve které Oskar Schindler zachránil před deportací stovky Židů, jsou mnohem barvitější než jimi inspirovaný kontroverzní román (a špatný film) *Skleněný pokoj*. Kdo chce znát skutečný příběh rodiny spojené s ikonickou stavbou moderní architektury, ten se má na co těšit.

František Mikš, šéfredaktor

Mám rozečtenou knihu s lákavým názvem *V existencialistické kavárně: O svobodě bytí a meruňkových koktejlech* od britské autorky Sarah Bakewellové (Nakladatelství Host 2019). Už upoutávka na knihu je skvělá, nutí vás ji vzít do ruky. Příběh začíná v roce 1933 v jednom pařížském baru, kde tři mladí přátelé, Simone de Beauvoir, Jean-Paul Sartre a Raymond Aron, popíjejí meruňkový koktejl, jenž patří k místním specialitám. Nebylo by na tom nic zvláštního – až na to, že druhá runda zásadně ovlivní světovou filosofii, literaturu a kulturu. Právě se seznámili s fenomenologií, filosofickým směrem hlásajícím návrat „k věcem samým“ – a události se dávají do pohybu. Sartre odjíždí studovat fenomenologii do Německa, kde se právě ujal moci Hitler, a nadějný filosof Heidegger začíná kolaborovat s nacismem...

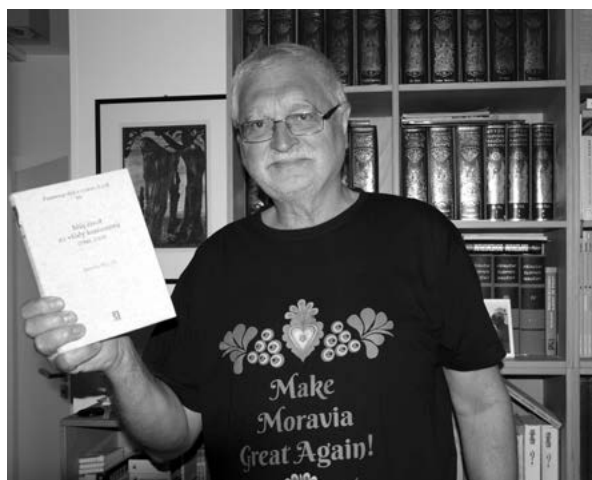
Kniha je skvěle napsaná, čtivá a vtipná, přestože se zabývá spleť filosofie a politiky 20. století:

Husserlem, Heideggerem a hlavně francouzským existencialismem. Člověk nemusí být stoupencem této vesměs levicové a pesimistické filosofie, jejíž ozvuky nás straší dodnes, může s ní i silně nesouhlasit, ale měl by se snažit těmto vlivným autorům a jejich postojům porozumět. Autorka dokáže čtenáři poutavě přiblížit i mimořádně nudné a komplikované Heideggerovy spisy a o francouzském existencialismu píše fundovaně a přesvědčivě. Nejspíš i proto, že jej sama žila. Právě četba Sartrovy *Nevolnosti* ji přivedla k tomu, že v mládí začala zanedbávat studia a věnovala se *existenci*, prodávala na černo reggae desky a šlukovky. K akademické dráze se nakonec vrátila a její kniha se stala bestsellerem. Oprávněně. Jsem ve třetině a hodně mě baví.

Jiří Pernes, historik

Vyšlo mi to v životě tak, že většinou musím číst knihy vztahující se k věcem, o kterých píšu. A protože teď zrovna končím studii o listopadu 1989 v Brně, čtu paměti těch, kdož se těchto převratných událostí v našem městě osobně účastnili. Především jsou to vzpomínky Jaroslava Mezníka *Můj život za vlády komunistů (1948–1989)* a Milana Uhdeho *Rozpomínky. Co na sebe vím*. Při té příležitosti jsem také objevil publikaci Jany Soukupové *Nepoddajní aneb Nešlo to*

jinak. Příběhy jihomoravských disidentů v 70. a 80. letech 20. století. Všechny tři jsou skvělé a při jejich četbě se ve vzpomínkách vracím o více jak tři desetiletí zpátky. Abych však přišel i na jiné myšlenky, sáhl jsem po románu britského autora Roberta Harris *Mnichov*, který čtu ve volných chvílích. Také on se věnuje historickému tématu, avšak netradičním způsobem, patří totiž do oblasti tzv. alternativní historie. Právě možnost promýšlet významné dějinné události netradičním způsobem a klást si při tom otázku „co by bylo, kdyby...“ mne pořád přitahuje.

Hynek Vilém, básník

Čtu si v nově vydaném *Labyrintu světa a ráji srdce* od Jana Amose Komenského, krásné velké publikaci s kolážemi Miroslava Huptycha. Je to překvapivě barvitě a místy rozverně čtení o putování zvědavého Poutníka a jeho průvodce Všudybuda, žádná školní nuda. Jan Amos umí být poetický i hodně kousavý, třeba v kapitole *Život rozkošníků světa*, věnované lenosti, pohodlí a především přežíraní, až to utíká vrchem i spodem. Vhodné k četbě před každými svátky. Umí být taky pěkně nekorektní, třeba když řeší ženskou otázku: „Protože příroda dala přednost mužům, tak při tom také zůstane.“ Ale doporučuje, aby „muži pro pokoj v domě a jeho svornost

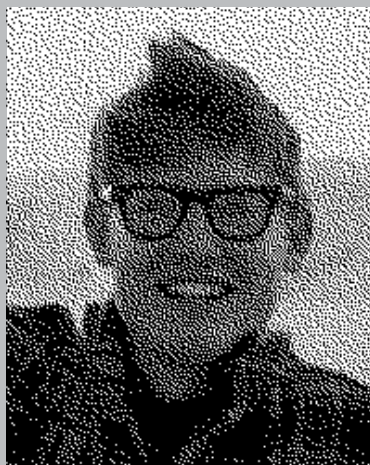

ženám aspoň tajně dávali přednost a řídili se jejich radami“. Uvidíme, zda učitele národů časem vymažeme z učebních osnov. A když se Poutník dostane mezi básníky, co vidí? Je to houf jakýchsi „veselých mladíků, kteří na vážkách odvažují a odměřují slabiky a kolem toho jásají a poskakují. Ze všech umění, která se sestávají z písmen, není žádné umělečtější a veselejší než toto.“ Ano, to je přesné, skutečný básník, nepíše-li v módním volném verši, skutečně na vážkách odvažuje a odměřuje slabiky. A kolem toho jásá a poskakuje.

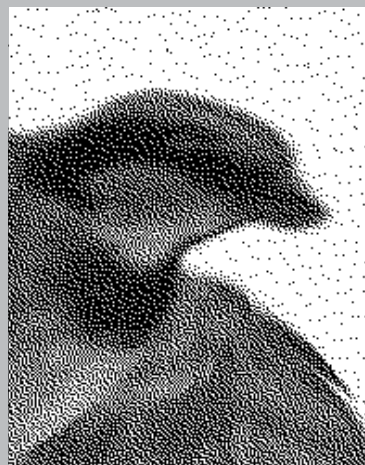
Velká, převelká a přetěžká kniha! Pro zlobivého básníka krásná inspirace. A ty obrázky!

Sledujte nakladatelství Books & Pipes na Facebooku a Twitteru – @BooksPipes. ■

INZERCE

REVOLVER REVUE™ No 118 — 2020 JARO

literatura

PETRUŠEVSKÁ — výběr z povídek
KRUMPHANZL — básně
DODOVA — Myles
SAUER — Doručovatel
TAVEL — pražská anglofonní scéna
WHARTONOVÁ — Římská horečka

výtvarné umění & design

MOLDAU — Černobílé snění
HOŠEK — z prací + rozhovor
SEDM — Petránek
ATELIÉRY — Bašta
DOČEKALOVÁ — Downer

společnost & kritický couleur

WILSON — interview
FIDELIUS — „normalizace“
HOLAN [Čiháková]
KONTROVERS? [Páleníček]
DVOŘÁKOVÁ [Pokorná]
PÁNEK [Karlík] & DALŠÍ

K dostání v dobrých knihkupectvích, nebo se slevou v redakci Revolver Revue či poštou.
Více na www.revolverrevue.cz — sekretariat@revolverrevue.cz — 222 245 801 — [Hálkova 2, Praha 2]

A ta svěžest pod mými víčky

Hector de Saint-Denys Garneau (1912–1943 Québec)

Pavla Doležalová

Může se stát, že vám začne být nejmilejší někdo, koho ve srovnání se starými přáteli znáte chvíli. Mohlo by se stát, že by cizinec s exotickým jménem zastínil vaše dávné a milé známé, Březinu, Zahradníčka, Blatného, Skácela nebo Josefa Suchého, se kterými jste prožívali dobré i zlé a jejichž jména pořád znějí povědomě a jako orientační body pro putování vaší krajinou. Březina je prosvícená odlesky světla proti stínu, malý a shrbený Zahradníček vás provede kolem inferna do zahrady rajské, Blatný ví něco o blatech, kde se propadá půda pod nohama, Skácel máj, ale napřed se kolem ní něco natančil, a Suchý sice je, ale táhne okovem z hloubky živou vodu i pro vás.

Nestalo se, nezapomněli jste na ně, jen jste se potkali s cizincem, který vás zaujal, a protože v našich končinách není příliš známý a naši řečí mnoho nenamluví, můžete mu pro jednou být za tlumočnicka.

Když se někdo jmenuje Hector de Saint-Denys Garneau, ani si nemusí dávat pseudonym, když chce být básník. Mimochodem, prý se na to u Garneauů velmi dbalo, aby jej oslovovali jménem svatého Diviše, a ne Hektore. A když je ten dávný někdo k tomu i malíř, vypadá jako filmová hvězda (zvlášť s tím plnovousem...) a zemře poněkud záhadnou smrtí sportovce-romantika – ve věku jednadvaceti let

mu samotnému na loďce na řece zřejmě selhalo nemocné srdce –, musí být literárně zajímavý, i kdyby jeho básně nic neříkaly. Dnes se o něm učí jako o jednom z prokletých básníků a jako o předchůdci moderní québecké francouzsky psané literatury, ovšem za jeho života to bylo jinak. Svědčí o tom udivená otázka dobového literárního kritika: „Ten Saint-Denys Garneau má talent, ale proč nepíše ve verších jako pořádný básník?“

Jeho modernost a nezávislost na čase je v tom, že se nesnažil své myšlenky a obrazy vtěsnat do klasických pravidelných forem, ale dával přednost takovému tvaru veršů, jaký si vyžádá obsah sdělení. Když líčí pravidelný rytmus kroků, použije přízvuky a rýmy, ale klidně je o pár veršů níž opustí a nic se nestará o rytmický impulz, tedy o čtenářovo očekávání, že se bude v podobném uspořádání pokračovat. Když člověk při chůzi přemýšlí, dokonce kuje pikle, jak budeme číst dále, přece to nebude do rytmu a jak podle not.

Básnické dílo Saint-Denys Garneaua obsahuje jediná sbírka vydaná v roce 1937 vlastním nákladem, která se jmenuje *Regards et jeux dans l'espace* (*Pohledy a hry v prostoru*). Názvy jednotlivých oddílů jsou *Hry, Děti, Náčrtky v plenéru, Dvě krajiny, Z šedé do černější, Stráž, Bez názvu*. Tyto podtituly hodně napovídají: o malířském pohledu na svět,

který si všímá barev, a tedy i šedé a černé, když převáží všudypřítomné pochybnosti, o stínu, který vám stále stojí za zády a přes rameno napovídá, že nejste z jednoho kusu, ale že máte právě jej, ten stín, toho dvojníka, který kolem vás pořád kalí vodu a nedovolí, abyste podali ruku radosti. Ostatně, určitě není náhoda, že na prvním místě celé sbírky stojí krátká báseň s názvem

A tam bez opory

Jsem celý nesvůj na téhle židli
a nejvíc mě děsí křeslo, kde se bydlí,
tam bych najisto usnul a umřel.

Ale nechte mě lézt přes bystrinu na skále
přeskakovat z jedné věci na druhou
najdu mezi nimi nenápadnou rovnováhu
a tam bez opory spočinu.

Dnešní kanadští studenti literatury prý mají tuhle báseň zvlášť rádi. I když Saint-Denise jistě děsila jiná lenoška, než děsí je, možná nějaká těžká vyřezávaná čalouněná sametem, pořád symbolizuje papučovitý přístup k životu. V protikladu k němu stojí neustrnout, být na cestě, obejít se bez opěradel a jistění všeho druhu. Spoléhat jen na sebe je křehké – ale co už naděláte? Cítit se bez vnější opory a být připravený, že to jiné nebude, je jistě pocit, který básníkovi rádi uvěříme i v našem trochu zlomyslném roce 2020.

Ale slíbili jsme, že budeme Kanaďanovi tlumočit, a to se nemá ve třetí osobě: „Tady pánovi můžeme věřit, tady pán říká, že...“, poslyšme raději jeho „já“ v cizí řeči a zkusme je převést krok za krokem, myšlenku vedle myšlenky a obraz obrazem. A už dost hlasitých komentářů, ty všechny musejí běžet jen v tlumočnickově hlavě na pozadí...

Právě recitovaná báseň se jmenuje *Doprovod*, nebo taky *Doprovázení*, a z toho není jasné, jestli

vyprávějící někoho doprovází, nebo je sám někým doprovázen, a tak to zůstane.

A vida, už v prvním verši zjišťujeme, že *je marche, já jdu*, nebo *kráčím*, nebo *pochoduju*, a vůbec ten *Já* mluví ve všech slokách; je to tedy epická báseň o tom, že jej někdo nebo něco doprovází na nějaké cestě? A že by měla znít jako do kroku? Podíváme se na to (a promiňte, že to nebude vypadat moc hezky, takto nám to jde do pomyslných sluchátek):

Ž marš a koté dyn žua
dyn žua ki ne paza mua
dyn žua a mua K Ž N puipa prándr...

Pěkné to není, ale jakýsi krok z toho je slyšet; jenže co česky, když ta slova znamenají:

Jdu vedle radosti
radosti, která není moje,
radosti své, kterou si nemůžu vzít...

A zní to dál:

Ž marš a koté D mua an žua
Žantan mo pazan žua ki marš a koté D mua...,

což by dalo:

Jdu vedle sebe v radosti
slyším svůj krok v radosti, jak jde vedle mě...

Rytmus to české moc nemá a verše končící samohláskou se kamsi natahují a zůstávají otevřené jako k nějakým úvahám, kdežto ty francouzské pleskají jako bosé šlapky po zmoklém chodníku a posluchač je zvědavý, kam ho dovedou, plesk plesk:

Me Ž N pui šanze Dplas syr L trotuar
Ž N puipa metr me pje dasepalá e dír vuala se mua.

Aspoň že konce posledních dvou půlveršů už tolik nepleskají, ale znějí vokálem, takže v češtině tolik nevadí skoro plačtivá „ůů“ a „íí“: nemůůůžu, na chodníku, klááást – vida, „klást“ nebude nutné, níž tam dáme „šlapat“, šlap šlap:

ale nemůžu si na chodníku vyměnit místo
nemůžu šlapat do těch stop
a říct tohle jsem já...

Do sluchátek dostáváme pokyn, že už to začíná být únavné, posluchači se ošívají, a kromě toho řečník přešel k úvahám, jak co zařídit, začal kout pikle a vypadl z rytmu, sláva, při přemýšlení se mluví pomaleji a tlumočník stíhá:

Prozatím se spokojím s touhle společností,
ale potají kuju pikle, jak to přehodit,
pomocí všemožných operací, alchymií,
krevních transfuzí,
přesouváním atomů
rovnováhu nahodit.

Ve čtvrté sloce si zase začal podupávat do rytmu a spěchat, aby už setřásl toho nepříjemného spoléčníka, stín – dvojníka, a poslal ho pryč; a v posledních verších už s úlevou vydechne, nádech – výdech na každé samohlásce, dech se zpravidelní až k úplně odtažitě větě nezúčastněného pozorovatele: tamhle kdosi cizí kamsi odbočuje, no a? – Jenže je to celé jen kéžby...

takže pak jednoho dne už budu jinde,
tancem mě ponese radost v tom kroku
zeslábné zvuk mých kroků mně po boku
vytratí se doleva do boku mizející zvuk
mých lichých kroků
to jde nějaký cizí člověk
a odbočuje do vedlejší ulice.

Celá báseň pak zní takto:

Doprovod

Jdu jakési radosti po boku,
radosti, co mi nedá ruku,
své radosti, co ji nemůžu mít

Jdu sobě s radostí po boku
slyším sobě po boku samou radost v tom kroku,
ale nemůžu si na chodníku vyměnit místo,
nemůžu šlapat do těch stop
a říct tohleto jsem já

Prozatím se spokojím s touhle společností,
ale potají kuju pikle, jak to přehodit,
pomocí všemožných operací, alchymií,
krevních transfuzí,
přesouváním atomů
rovnováhu nahodit,

takže pak jednoho dne už budu jinde,
tancem mě ponese radost v tom kroku
zeslábné zvuk mých kroků mně po boku
vytratí se doleva do boku mizející zvuk
mých lichých kroků
to jde nějaký cizí člověk
a odbočuje do vedlejší ulice.

Dejme tomu, že přednášející ty liché kroky zahnal, že už si vykračuje po tom chodníku radostným tanečním krokem, jak si představoval minule, když jsme mu tlumočili, přejme mu to...

Snad až jej potkáme příště, bude to v létě, za svěžího slunného rána. Přednáška se bude konat ve světlém sále zámku ve francouzském stylu, na otevřených oknech vedoucích do zahrady budou povlávat záclony, voní posečený trávník a přednášející se dobře vyspal. Ráno se při pohledu do zrcadla překvapivě nezděsil tmavých kruhů pod očima, dokonce si při holení zpíval, vzpomněl si, jak včera z ložky viděl, že už se na břehu sluní a koupou... Až ho to dojalo a zaštipalo ho pod víčky, ale možná

to bylo jinak, jak se zasn timer, trochu se říz břitvou... Vezme si odpoledne malířský stojan a barvy, voda je nejkrásnější v časném létě. – Dobře že se tato poslední báseň netlumočí, ale nabízí už přeložená, básník nechce nic vysvětlovat, spěchá ven, chce jít malovat k řece, moc času už mu nezbyvá:

Řeka mých očí

Vy moje oči dnes ráno veliké jak řeky
vy vlny v mých očích hotových všechno zrcadlit
a ta svěžest pod mými víčky
prapodivná
všechno okolo, obrazy, co vidím
jak potok zavlažuje ostrov
a jak se čeří vlny okolo
té, co se sluncem ozářená koupe

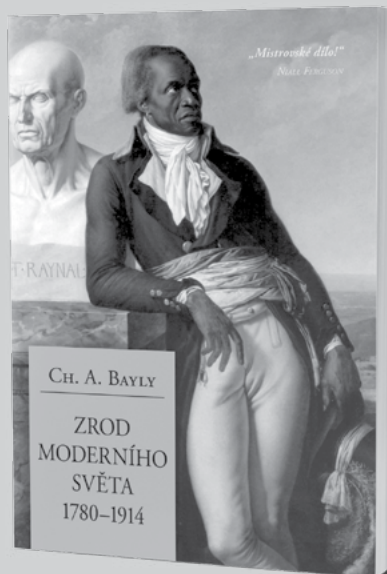
Poznámka:

Jméno Hector de Saint-Denys Garneau se objevuje v Tvaru, roč. 9, 1998, v překladu výboru francouzsky psané kanadské poezie, píše o něm i znalec kanadské literatury Petr Kyloušek. Básně pro tento článek přeložila Pavla Doležalová.

Pavla Doležalová (1964),
překladatelka, vyučuje překlada-
telství na Filozofické
fakultě MU.

INZERCE

CHRISTOPHER ALAN BAYLY

ZROD MODERNÍHO SVĚTA 1780–1914

Globální spojitosti a srovnání

Vlivná a oceňovaná práce britského historika pojednává o tzv. dlouhém 19. století v globální perspektivě. Autor ukazuje, jaký vliv měly události v Asii, Africe a Jižní Americe na evropské a americké dějiny. A naopak, jaký dominový efekt měly krize jako evropské revoluce nebo americká občanská válka ve zbytku světa. Kniha neponechává stranou žádné z velkých témat 19. století, kterými jsou např. vznik moderního státu, industrializace, liberalismus, socialismus, imperialismus nebo růst světových náboženství. Je mimořádným počinem autora, že zachytil „zrod moderního světa“ nikoli jako něco, co někteří lidé způsobili jiným, znevýhodněným nebo méně schopným, nýbrž jako řadu transformací, na nichž se podílela většina obyvatel světa a k nimž přispěli ne jako pouhé trpné objekty nebo oběti úspěchu jiných, ale jako aktivní, nezávislí a tvořiví činitelé. Bayly toho nedosáhl proklamováním jednoduchého nebo zjednodušujícího vzorce, a už vůbec ne zplošťováním charakteru a vlastností populací, kultur a generací do šedé masy univerzálních „trendů“, ale přesným a nestranným popisem neobyčejného záběru lidských činů, představ a proměn. Jedná se skutečně o historii moderního světa v té nejlepší podobě.

Identita jako ideologie

Theodore Dalrymple

Stejně jako mnozí jiní jsem předpokládal, že se zánikem sovětské říše vymře v západním světě sklon k utopiím. Mýlil jsem se. Politika identity na Západě se obrací směrem k totalitě. Kniha *Jusqu'à Raqqa: Avec les Kurdes contre Daech* („Dokud stojí Rakka: S Kurdy proti islámskému státu“), kterou napsal André Hébert, vysvětluje, proč tomu tak je.

Autor – který ze zjevných důvodů používá pseudonym – je mladý Pařížan z buržoazní katolické rodiny, který se ve čtrnácti letech stal přesvědčeným marxistou a zůstal jím šestnáct let až dodnes. Pseudonym André Hébert je poctou francouzskému revolučnímu novináři Jacquesovi-Renému Hébertovi, který zemřel pod gilotinou v roce 1794. Kniha zaznamenává autorův čas strávený ve službě dobrovolníka bojujícího proti ISIS v severovýchodní Sýrii spolu se silami strany PKK (Strana kurdských pracujících) Abdullaha Ůcalana, která se zaměřuje na dosažení národní autonomie i sociální revoluce. To zahrnuje i trvalé zrušení veškerého soukromého vlastnictví.

Autor vysvětluje, co ho vedlo k dobrovolnému nasazení:

„Ačkoli jsem již vzdálen náboženské víře, katolické vzdělání, které jsem získal, nepochybně přispělo... k mé vnímavosti vůči osudu utlačovaných a ke způsobu, jak jim pomoci. Jako dítě jsem byl hluboce zasažen evangeliem, která vyzývala věřící, aby sdíleli své bohatství s nejchudšími. Brzy jsem pochopil, že drtivá většina buržoazie, ke které jsem patřil, tvrdila, že sdílí tyto hodnoty, ale neuváděla je do praxe. Vzrušený tímto pokrytectvím jsem proto hledal odpovědi mimo náboženství.“

Není pochyb o tom, že autorovo hledání je zaměřeno jak na osobní vykoupení, tak na zlepšení fyzických a sociálních podmínek zdejšího života. K tomu ve své knize píše:

„Internacionalismus je především schopnost sdílet boje vyloučených po celém světě, vzbouřit se proti nespravedlnosti, kterou trpí, jako bychom jí sami trpěli, s vědomím, že navzdory překážkám, které lidi oddělují, všichni sdílíme stejné životní podmínky a týž boj proti odcizení.“

Odcizení je samozřejmě spíše duchovní než materiální, dokonce i v marxismu. Jak ukazuje autorovo vyznání, je možné být odcizen, nebýt zadobře se světem a lidským životem, i když se člověk cítí osobně dobře, má dobré vyhlídky a není deprivován ničím, od čeho by se dalo rozumně očekávat politické a ekonomické angažmá. Mladí lidé jako Hébert cítí, že nemají právo si užívat, dokud nebude svět dokonalý, a že mají povinnost svět zdokonalit, nebo alespoň napomoci, aby byl dokonalý. V tom není pochyb o jeho mladistvém sebevědomí a velkorysosti. Jako intelektuál pohrdá Hébert (který má magisterský titul z historie) malými detaily, jimiž nás baví William Blake, když nám ukazuje, co by mohlo být, kdybychom byli dobří. Proč se například nepřátelit s osamělými starými lidmi a nenavštívit ty, jejichž tíživá situace je bohužel v naší společnosti tak častá. Důvodem je to, že by to nezměnilo nic nebo jen velmi málo. Uskutečnění revoluce v jednom místě však znamená podporovat revoluci všude. (Hébert vážně navrhuje, aby radikální společenská a ekonomická uspořádání PKK v oblastech dobytých ISIS v Sýrii měla univerzální uplatnění.)

Ve světě pochybností a složitosti hledá Hébert jistotu:

„Z vojenského pohledu neexistoval ani stín pochybností o tom, že je naší povinností tuto věc podporovat... Když si člověk uvědomí, že to nebyl jen konflikt vzhledem k národnímu sebeurčení, ale také revoluční válka ve službách demokratického a kolektivistického ideálu, už nemůže být pochybností.“

Pochyby jsou zde prožívány jako depresivní, nepříjemná bolest, kterou je třeba odstranit. (Rozhodnutí trpícího Héberta zapříčinilo, že na své rodiče již nebral ohled.) Nezačíná snad Korán tvrzením, že budoucí věci nelze zpochybnit, a nejsou proto vojáci ISIS obrnění proti pochybnostem? Hébertův kolektivistický sen zdaleka nezůstává osamocen – navzdory katastrofám, které tyto sny zapříčinily ve dvacátém století. Připomíná to slogan namalovaný na zdi před stanicí metra Pereire v pařížské čtvrti střední třídy: „Fin du moi, début de nous“ – „Konec mě samotného, začátek nás všech“. *Moi* ve sloganu je dvojsmyslnou hříčkou s homonymním *mois*, tj. *fin du mois*, konec měsíce, což je období, kdy se mnoho francouzských rodin ocitne ve finančních potížích. Slogan tak chytře naznačuje, že kolektivismus – svět „náš“, nikoli „můj“ – tyto potíže jednou provždy ukončí.

Autor byl mladík a byl bezpochyby motivován pocitem dobrodružství. Když jsem byl mladý, také jsem miloval nebezpečí politického druhu, ačkoli jsem se nikdy nedopustil té chyby, abych se domníval, že tím, že jsem takový pocit projevil, vykonávám transcendentní morální povinnost (spíše jsem řešil své vlastní malé psychologické problémy). Autor však sotva chápe svou žízeň po dobrodružství, i když připouští potěšení z bitvy. Člověk si uvědomuje, jak moudré je delfské přísloví „poznej sám sebe“.

Na konci knihy je zřejmé duchovní nebo existenciální hledání, které je základem Hébertova rozhodnutí. Byl to statečný muž, který prošel značným utrpením, ale jeho akci nelze posuzovat pouze jeho směrností. Hébert píše o svém návratu do Paříže po pádu Rakky a po zničení tzv. kalifátu, alespoň prozatím:

„Jakmile skončila radost z uzdravování a z potěšení, která mi byla upřena, když jsem byl v Rojavě (de facto autonomní kurdská oblast severovýchodní Sýrie), rychle jsem propadl nudě, apatii a nakonec

i nostalgii. Šlo o nostalgii po příslušnosti ke společnosti s jasným cílem, po kolektivu, který držel jeho členy a inspiroval je. Po návratu na Západ se člověk stal znovu osamoceným atomem v neformativním a apatickém agregátu, sebestředným jednotlivcem vloženým do „sítí“ bez prožitku reálné společnosti...“

Autor kritizuje způsob života, z něhož se snaží uniknout tak dramatickým a nebezpečným způsobem. „Komfort, ve kterém žijeme, je značný,“ připouští, „ale je to poskvrněné pohodlí.“ Potěší smysly, ale otupí ducha – jde o nemorální skutečnost, protože nás může „přimět zapomenout na absurditu naší existence v kapitalistické modernitě“.

Hébert si s ohledem na svůj čas strávený v Rojavě chválí, že rozpoznal tento jemný a přitom lákavý rozpor:

„Navzdory nebezpečí a přátelům, kteří byli zabiti na naší straně, je přitažlivost takového života velmi silná, tím spíše ve srovnání s průměrností existence na dekadentním a upadajícím Západě.“

Samozřejmě, jen velmi málo mladých lidí se vydalo na cestu, kterou podnikl Hébert. (Zmíní se, že v Rojavě nebo za Rojavu bojovalo až sedm set dobrovolníků, z nichž bylo zabito nejméně čtyřicet pět.) Přesto si člověk klade otázku, zda politika identity a druh skupinové oddanosti, které se objevují v současné společnosti, nejsou jen poněkud méně extrémní odpovědi na problémy, na něž hledal Hébert odpověď v Sýrii.

V boji za dobro proti zlu, za utlačované proti utlačovatelům, za chudé proti bohatým našel Hébert identitu protikladnou té, do které se narodil nebo o níž ho jeho ideologie přesvědčila, že se narodil. Kdykoli se zmíní o svých rodičích, chválí je, protože to byli kultivovaní a nezaújatí lidé, kteří ho povzbuzovali, aby prozkoumával různé představy

o světě. Ale protože svět je vytvořen tak, jak je vytvořen (jak to Hébert vnímal ve věku čtrnácti let i později), i jeho rodiče museli být utlačovatelé a vykořisťovatelé ex officio, protože na rozdíl od něj neudělali nic, aby změnili svět, a nadále si užívali svůj privilegovaný, ale nesmyslný život.

Jsou mezi námi samozřejmě lidé, kteří se věnují problémům, jež se ostatním zdají nedůležité, ale jejich vlastním životům dávají smysl. V Anglii existuje sdružení, které se věnuje záchraně ohrožených ježků. To je zcela neškodná záležitost, ba chvályhodná, pokud (jako já) lamentujete nad úbytkem populace těchto zvířátek. Lidé, kteří se účastní práce tohoto sdružení, však na ostatní nevznášejí velké nároky. Spasení ježků může být smyslem jejich života, ale neznamená to smysl života jako takového, záležitost transcendentního významu. Jsou aktivní, ale (s malými výjimkami) ne aktivisté.

U stoupenců levicové politiky je to jiné. Jejich prohlášení mají evangelijní tón, tón třídění zrna od plev, ovcí od koz, zachráněných od zatracených. Nechtějí pouze formální změny, jako například přiměřenou změnu zákona po letech nespravedlivé diskriminace. Vyžadují reformu lidského srdce a chtějí ji uskutečnit. Nechtějí ani toleranci, protože tolerance znamená nechuť nebo dokonce nesouhlas, protože nikdo pouze netoleruje to, co má rád nebo co schvaluje. Nestačí tedy, aby lidé žili a nechali žít; musejí vyjádřit svůj souhlas s tím, co je pro ně nechutné. Totalitní důsledky tohoto přístupu jsou, nebo by měly být, zřejmé.

Reforma tedy nikdy neuspokojí, protože nikdy nejde dost daleko. Karavana reformismu jde dál, i když byl dosažen zdánlivý cíl; cílem nikdy není jen konkrétní reforma, ale předávání smyslu životům, které by jej jinak postrádaly. Jakmile je dosaženo cíle, okamžitě vyvstává další. To vysvětluje, proč je satira nyní nebezpečná, protože čím dál rychleji se to, co je dnes morálně absurdní, stává zítra morálně nepochybným. Kdo by si ještě před dvaceti lety myslel, že budou dospělí lidé požadovat, aby

si mohli zvolit zájmeno, kterým budou označeni nebo osloveni, a že by si nemohli splnit všechna přání s odkazem na vlastní újmu, která je dokonce uznána zákonem?

Podle mého názoru hraje v tomto vývoji důležitou a škodlivou roli zánik Sovětského svazu. Ačkoli lidé, kteří učinili z politického nebo sociálního radikalismu hlavní účel své existence, popřeli, že by měli jakýkoli vztah k Sovětskému svazu, existence anti-Západu založeného na politickém a společenském radikalismu, k němuž se hlásí, na ně měla podprahové účinky. Vzpomínám si, jak jsem si v Itálii koupil knihu napsanou pro členy a sympatizanty italské komunistické strany, v níž jim psychoterapeut radil, jak nejlépe vyřešit zármutek nad zánikem Sovětského svazu – a to navzdory skutečnosti, že se tato strana svého obdivu k Sovětskému svazu sama vzdala. Ztrátou SSSR se vytratil sen o zastřešující politicko-ekonomické ideologii, která by přinesla utopii. Potřeba transcendentního účelu, ideologie, která dává životu smysl, však zůstala. Počet lidí, kteří ji potřebují, se zvýšil. Ale kvůli zániku Sovětského svazu se ideologie

roztříštila – balkanizovala a privatizovala. Většina lidí, kteří potřebují ideologii, učinila jejím předpokladem svou identitu – sexuální, národní, náboženskou, rasovou. Vele důležitou se stala náprava současné nebo minulé nespravedlnosti, kterou utrpěla jejich skupina. A vzhledem ke Gibbonovu slavnému výroku, že lidská historie není ničím jiným než záznamem o zločinech a pošetilostech lidstva, se nyní snadno skupiny definují podle minulých nespravedlností, i když současníci sami nic z minulého utrpení neprožili. Zbýl pouze vztek, který maskuje existenciální prázdnotu. ■

Zdroj: *First Things*, únor 2020.

/ Přeložil Jan Kříž. /

Theodore Dalrymple

(1949), britský kulturní kritik, vězeňský doktor a psychiatr.

INZERCE

PETR FIALA & FRANTIŠEK MIKŠ

KONZERVATISMUS DNES

POLITIKA, SPOLEČNOST A ZDRAVÝ ROZUM V DOBĚ NEROZUMU

- Jak v dnešním světě uchopit konzervativní myšlenkovou tradici, zejména anglosaskou, a jak ji lze využít v české pravicové politice.
- Konzervatismus jako pragmatická odpověď krizi moderní doby
- Věnováno Siru Rogeru Scrutonovi
- Dostupné také jako e-kniha a audiokniha

Whistler!

Umělec jako značka a *agent provocateur*

Martina Svobodová

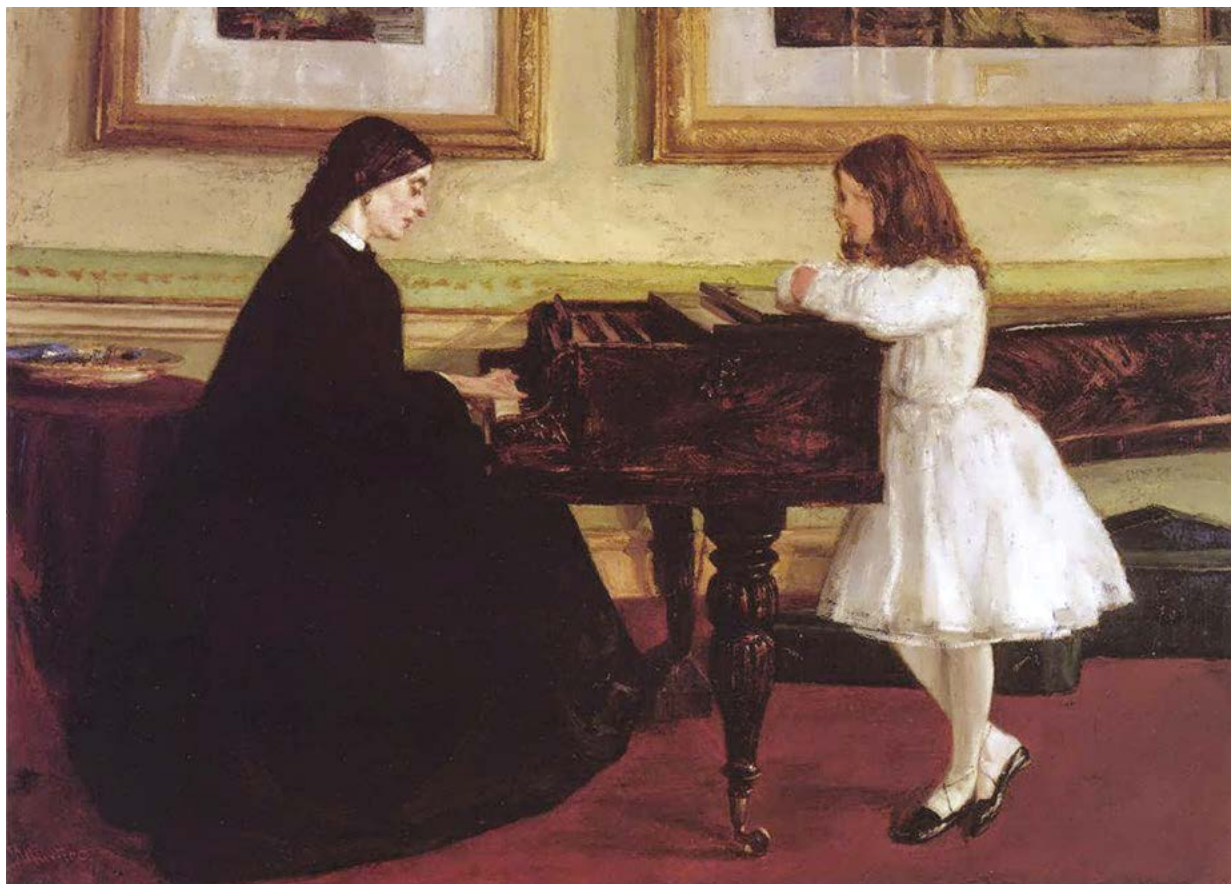
Když si dnes prohlížíme jemná a barevně střídma plátna Jamese Abbotta McNeilla Whistlera (1834–1903), stěží by nás napadlo, jak pestrou, útočnou a excentrickou osobností byl, jak tvrdý boj musel po celou svou kariéru s kritiky svého díla vést. Byl svým naturelem předurčený k tomu, aby utvářel nejen vizi moderního umění, ale také umělecký branding, jak jej známe dnes.

*Nokturno Temže v modři a zlatě
ztemnělo v harmonii v šedém,
lodka s okrovým senem
od mola odrazila, a žlutě
lezavá mlha prosmýkla se pod mosty,
až se zdi domů
změnily v šeravé stíny.*

WILLIAM ERNEST HENLEY¹

Whistlera lze zařadit mezi nejbarvitější evropské umělecké osobnosti druhé poloviny 19. století. Přestože do uměleckého světa vstoupil v době, která byla charakteristická hledáním neotřelých výtvarných motivů, široká veřejnost nebyla na jeho tvůrčí a novátorskou osobnost připravena. Whistlerovo dílo nebylo dlouho přijímáno a ani v současné době mu není věnována taková pozornost, jakou by si zasloužilo. To může být částečně způsobeno tím, že ho nelze jednoduše „zaškatulkovat“, neboť jeho tvorba se neustále

vyvíjela. Jak podotýká americký kunsthistorik Donald Holden, „na krátký okamžik vypadal jako realista, impresionista, americký Manet s nádechem Prerafaelitů, avšak ne na dlouho. Není post-impresionistou, ani symbolistou a intimistou... Vzdoruje klasifikaci. Po celá léta jeho tvorba existovala na území nikoho...“²

Whistlerova výbušnost a temperament byly v naprostém protikladu k jeho střídmemu a barevně harmonickému malířskému stylu (obr. 1 a 2). Se svými *Symfoniemi*, *Aranžmá*, *Harmoniemi* a *Nokturny* (jak svá díla nazýval) se jakožto rodilý Američan v bohémské Paříži stejně jako v prudérní Anglii prosazoval velmi těžko. Nepochybně díky mimořádné vytrvalosti a zarputilosti se mu však v závěru života podařilo nahlížení veřejnosti na své umění změnit. Velkou roli v tom jistě sehrály i rozličné

kroky a propagační aktivity, jež lze dnes zastřešit pojmem branding – tedy vědomé budování vlastní značky, kterému se v dnešním prostředí konkurenčního trhu (i toho uměleckého) přisuzuje stále větší důležitost.

James Whistler se narodil 11. července 1834 ve městě Lowell, ve státě Massachusetts. Jeho otec George Washington Whistler pracoval jako železniční inženýr. V roce 1842 byl povolán do Ruska, aby dohlížel na stavbu železniční tratě spojující Moskvu a Petrohrad. Rodina ho po pár měsících následovala. Právě v Petrohradě začal desetiletý James brát soukromé lekce kreslení a s uměním se setkával i ve svém volném čase – navštěvoval muzea a výstavy pořádané v Akademii a Ermitáži. Po sedmi letech strávených v Rusku však Whistlerův otec podlehl epidemii cholery a zbytek rodiny se vrátil

do Spojených států. Roku 1851 nastoupil tehdy sedmnáctiletý James, nejspíš po vzoru svého otce, na vojenskou akademii ve West Pointu. Zde vynikal pouze při hodinách kreslení a pro své nevalné studijní výsledky byl po třech letech studia vyloučen. Krátce poté byl zaměstnán jako kreslič v Námořním kartografickém úřadu ve Washingtonu. Po pár měsících se rozhodl odejít do Paříže a věnovat se malířství.

V Paříži se Whistler nepřikláněl ke konkrétním školám či uměleckým hnutím a tento postoj proklamoval takřka celou svou kariéru. Krátce navštěvoval kurz École impériale et spéciale de dessin, odkud následně přešel do ateliéru Charlese Gleyra. Živil se kopírováním obrazů starých mistrů v Louvru. Zde mohl hodiny obdivovat nejen svého oblíbence Velázqueze, ale také orientální a dekorativní umění. V jeho dílech, která vznikla krátce po příjezdu do Paříže, především díky přátelství s malířem Henrim Fantinem-Latourem a Gustavem Courbetem, lze pozorovat prvky blízké realismu. S Courbetem, vůdčí postavou francouzského realistického malířství, se Whistler poprvé setkal v roce 1858 a zpočátku byl tímto směrem ovlivněn. Po pár letech však nabyt dojmu, že realistické malířství je příliš úmorné, těžkopádné a zemité a že své poetické vidění světa skrze něj vyjádřit nedokáže.

U klavíru (1859)

V roce 1859 dokončil Whistler svůj první velký slavný obraz, jenž nazval *U klavíru* (obr. 3). Zachycuje na něm svou nevlastní sestru Deborah a její dceru Annu. Z plátna dýchá melancholie a lyričnost, nejspíš díky rodinné vazbě a vzpomínkám na šťastné dětství. Záměrný výběr harmonicky se doplňujících jemných tónů šedozelené a šedookrové ostře kontrastuje s jednolitou masou černé barvy Debořina oděvu a bílými sametovými tahy Anniných šatů. Nejzajímavějším prvkem obrazu je jeho zdánlivě nenápadná kompozice. Je zde patrný

←1. Nokturno v blankytné a zlaté: Starý most v Battersea, mezi lety 1872–1875, olej na plátně, 68 × 51 cm, Tate Gallery, Londýn.

←2. Umělcův ateliér, 1865/1866, olej na desce, 62 × 46,5 cm, Art Institute, Chicago.

↖3. U klavíru, 1858/1859, olej na plátně, 67 × 91,6 cm, Taft Museum of Art, Ohio.

→4. Symfonie v bílé č. 1: Dívka v bílém, 1861/1862, olej na plátně, 215 × 108 cm, National Gallery of Art, Washington.

počínající vliv japonského umění, především japonských tisků zvaných *ukiyo-e*³ – obrazy v pozadí výjevu jsou jakoby „useknuté“, což v divákovi vyvolává pocit, že za vyobrazenou scénou pokračuje prostor. Porota oficiálního pařížského Salonu však dílo odmítla, načež se malíř rozhodl natrvalo usídlit v Londýně, kde s přestávkami pobýval do konce života.

V roce 1863 vystavil Whistler na Salonu odmítnutých obraz *Symfonie v bílé č. 1: Dívka v bílém* (obr. 4), který vyvolal pochvalné reakce umělců, ale i bouřlivé a odmítavé reakce návštěvníků. Negativním mediálním ohlasům se Whistler aktivně bránil s osobitostí a drzostí sobě vlastní. To však mělo za následek, že tisk se věnoval jeho extravagantnímu

a provokativnímu chování, přičemž zcela opomíjel novátorský přínos jeho díla. I přes negativní odezvu veřejnosti znamenal Salon odmítnutých první významnou oficiální platformu prezentace nezávislých umělců, Whistlera nevyjímaje, což jim později otevřelo nové možnosti představit své umění v ateliérech či tehdy hojně vznikajících soukromých galeriích.

Symfonie v bílé č. 2: Malá dívka v bílém (1864)

Umělcův rozchod s realismem představuje malba *Malá dívka v bílém* (obr. 5), jež na *Dívku v bílém* (obr. 4) navazuje. Zachycuje stojící mladou ženu v bílých šatech, jež si prohlíží svůj snubní prsten. Zvláštní je přítomnost orientálních předmětů, vějíře a čínské porcelánové vazy, jež odkazují k malířově vášni pro umění Dálného východu, jímž se v této fázi tvorby nechává inspirovat. Na rozdíl od dřívějších děl je zde viditelná plynulejší a směřující práce se štětcem, kontrastující s dozrávajícím realistickým stylem malby. Patrný je zde i vliv Prerafaelitského bratrstva a inspirace jeho typickými kráskami se zasněnými pohledy. S jedním ze zakladatelů tohoto hnutí, Dantem Gabrielem Rossettim, se Whistler stýkal na počátku šedesátých let 19. století, v době, kdy oba žili v londýnské umělecké čtvrti Chelsea.

Na plátně je vyobrazena Joanna Hiffernanová, malířova tehdejší milénka, jež stála modelkou také pro dřívější *Dívku v bílém*. Kromě modelky a milénky se Joanna stala také jakousi malířovou agentkou a během šedesátých let mu pomáhala s prodejem grafických tisků. Podobnou roli zastávala později také Maud Franklinová, se kterou malíř udržoval vztah v sedmdesátých letech. Přestože se ve společnosti nechala nazývat paní Whistlerovou a malířovým příjmením se i podepisovala, sňatek nikdy neuzavřeli. Whistler se oženil pouze jednou, v roce 1888. Ve svých čtyřiapadesáti letech si vzal Beatrice Godwinovou, dceru sochaře Johna

←5. Symfonie v bílé č. 2:
Malá dívka v bílém, 1864,
olej na plátně, 76 × 51 cm,
Tate Gallery, Londýn.

→6. Variace v pleťové
a zelené: Balkón, 1864–1873,
olej na dřevě, 61 × 49 cm,
Freer Gallery of Art,
Washington.

Birnieho Philipa. Manželství bylo šťastné, ale Beatrice v roce 1896 zemřela na rakovinu.

Zvláštní jsou také názvy Whistlerových děl, jež si začal vypůjčovat z hudební terminologie, což byl důležitý krok v jeho pojetí umělecké tvorby.⁴ Díla nazvaná *Symfonie*, *Aranžmá*, *Harmonie*, *Variace* či *Nokturno* žádnou hudební tematiku nezobrazují ani nemají spojitost s chápáním hudby jako takové.

Malíř tím chtěl pouze demonstrovat svůj zájem o svobodné umění (příčemž nejabstraktnější je právě hudba), které by mělo obstát samo o sobě – nikoli proto, že je narativní, moralizující či poučné. Chtěl poukázat na čistě formální kvality díla a zároveň mohl díky rozvinutému názvu upozornit diváka na klíčové kombinace barev, které nemusely být na první pohled vždy zjevné. Našel tak nový způsob,

jak návštěvníky galerie vizuálně zapojit a poskytnout jim prostor k vlastní interpretaci prohlíženého díla. „To, co obraz znázorňuje, záleží pouze na tom, kdo se na něj dívá,“ tvrdil.⁵

Variace v pleťové a zelené: Balkón (1864–1873)

Raná léta strávil Whistler v Paříži, která byla vedle Londýna hlavním evropským uměleckým centrem druhé poloviny 19. století. Sjížděli se sem umělci z celého světa, a Whistler se tak setkával s malíři z okruhu realistů a impresionistů, například s Alphonsem Legrosem, Edgarem Degasem či Claudem Monetem. K jejich hnutím však nikdy

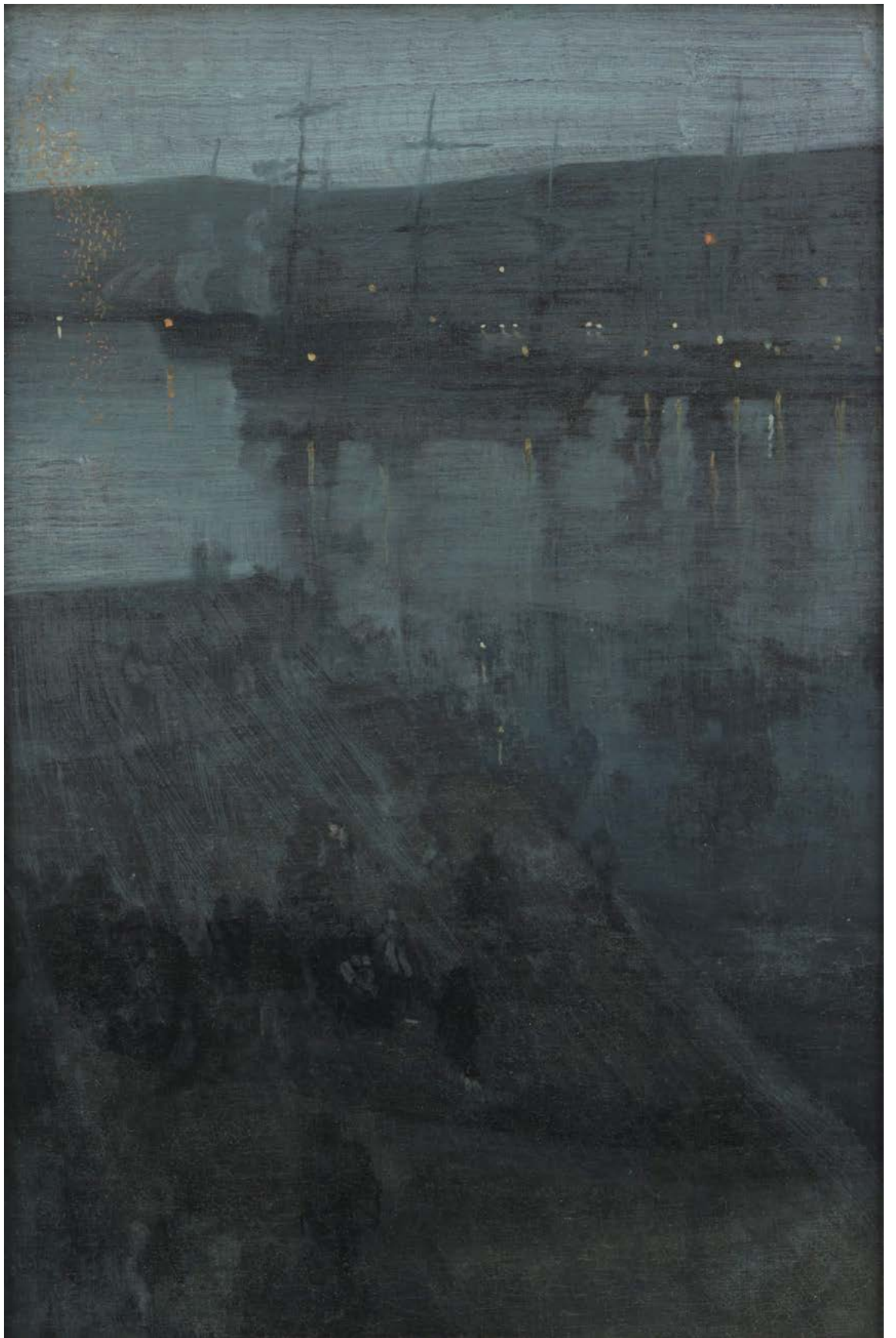
netíhl. Stejně jako impresionisté se stavěl proti akademismu a zkosnatělému vkusu návštěvníků galerií, ale nikdy nebyl impresionistou v užším slova smyslu, neboť jeho hlavní zájem nespočíval v účincích světla a barvy, ale spíše v kompozici jemných obrazců.⁶

Stejně jako nastupující generace avantgardních umělců byl i Whistler fascinován exotičností japonského umění, zejména tisků. Japonismus, který se v Evropě dostával do módy v průběhu šedesátých let, výrazně ovlivnil tehdy se rozvíjející impresionismus a postimpresionismus. Mezi umělce obdivující východní umění patřili například Claude Monet, Edgar Degas, Henri de Toulouse-Lautrec či Vincent van Gogh, kteří hráli ve vývoji nových avantgardních hnutí významnou roli. Whistler patřil k čelním propagátorům této nové módní vlny v Paříži i Londýně. Pravidelně navštěvoval obchůdky s orientálním uměním, kde nakupoval čínský porcelán, tisky, vějíře či kostýmy, které následně inspirovaly jeho malbu. Objevují se v ní nové náměty, jako například západní ženy oblečené do asijského oděvu a obklopené orientálními předměty (*Princezna ze země porcelánu*, 1863/1864, nebo *Purpurová a růžová: Lange Lijzen se šesti hvězdičkami*, obr. 7). Někdy ženy v kimonech dokonce zasazuje do typicky anglického prostředí, jako je tomu na plátně *Variace v pleťové a zelené: Balkón* (obr. 6), kde v pozadí vidíme Temži a také tovární komíny.

Tyto nové překvapivé náměty však nebyly kritikou ani veřejností přijaty a sám malíř si nebyl novou cestou své tvorby jistý: „Jaký to má smysl aranžovat japonské vějíře na anglické poličky a dámy v kimonech na balkóny v Chelsea?“⁷ Od sedmdesátých let se již v jeho díle modelky v kimonech neobjevují. Poznatky získané studiem japonských tisků však vnesly do Whistlerova díla zrychlení procesu tvorby,

↖7. *Purpurová a růžová: Lange Lijzen se šesti hvězdičkami*, 1864, olej na plátně, 93 × 61 cm, Museum of Art, Filadelfie.

→8. *Nokturno v blankytné a zlaté: Valparaíso*, 1866, olej na plátně, 76 × 50 cm, Freer Gallery of Art, Washington.

jemnost kresby, zjednodušení a harmonizaci kompozice, eliminaci detailů a nový způsob rámování děl. Nabýváním těchto dovedností dospěl k novému pojetí tvaru a barevné harmonie, jež našlo nejprůzračnější výraz v plátnech zobrazujících noční pohledy na mořské či městské scenérie, známých jako *nokturna*.

Nokturno v blankytné a zlaté: Valparaíso (1866)

Počátek vzniku Whistlerových nejtypičtějších pláten spadá do období jeho cesty do Jižní Ameriky v roce 1866, impulzem však mohla být i dvě léta (1865 a 1866) strávená v Trouville s Gustavem Courbetem, jehož výjevy s mořským pobřežím a rozlehlou oblohou malíře viditelně ovlivnily. V neposlední řadě se Whistler inspiroval přímo ve svém domě v londýnské čtvrti Chelsea, z jehož ložnice měl výhled na most v Battersea, řeku Temži a Cremorské zahrady.

První z bohaté škály Whistlerových *nokturn* vzniklo v roce 1866 v chilském městě Valparaíso, kde jednou večer z okna namaloval lyrickou impresi přístavu. Dílo později dostalo název *Nokturno v blankytné a zlaté: Valparaíso* (obr. 8). Vertikální formát společně s vysoko umístěným horizontem a velmi tmavou škálou barevných tónů jako by nakláněly moře a pevninu směrem k divákovi. Byly to právě japonské dřevořezy, které při tvorbě *nokturn* Whistlera inspirovaly co do kompozice a perspektivy, ale především ve vztahu světla a barvy.

Proces malby většinou nebyl jednoduchý, zvláště když se malíř pokoušel na základě svých jednoduchých náčrtků zachytit proměnlivost a rozmanitost světelných efektů. Z větší části pak spoléhal na svou paměť – praktikoval techniku memorování nejdůležitějších prvků zhlédnutého výjevu a následné přenesení vzpomínky na plátno, což výsledný obraz radikálně zjednodušilo na nejzákladnější podstatu. Jednotlivé barvy na paletě měly své

přesné a systematické umístění. Po nanesení barev z tub na paletu je mísil do souvislých barevných přechodů, od nejsvětlejšího tónu k nejtmaššímu. Dá se říct, že harmonie vypracovával už na paletě, tedy dřív, než se vůbec štětcem dotkl plátna. Pro dosažení efektu rozptýlenosti a neurčitosti ředil barvy na paletě lněným olejem nebo terpentýnem – velké množství pojidla propůjčovalo olejovým barvám vlastnosti akvarelu. Nanášením tenkých vrstev této „omáčky“, jak Whistler říkal, dosahoval dojmu míhavosti, díky čemuž obraz vyvolával požadované efekty, byť za cenu krajního zjednodušení výjevu.

Obrazy s nočními náladami Whistler zprvu nazýval *Měsíční svity*. Užívání poetického názvu *Nokturno* mu v roce 1872 doporučil jeho mecenáš Frederick Leyland, nadšený amatérský hudebník a milovník Fryderika Chopina. Whistler mu byl za tento název vděčný, jak svědčí i jeden z jeho dopisů: „Nemohu vám dost poděkovat za výraz *nokturno*, který jste navrhl jako titul pro mé *Měsíční svity*. Nedovedete si představit, jak dráždí kritiky, a mě těší; krom toho je to opravdu půvabné slovo a říká tak poeticky všechno, co chci říci, a nic víc, než si přeji.“⁸

Rozhodnutím zachycovat ve svých malbách scenérie bez jakékoli narace, a navíc velmi úspornou škálou barev, se Whistler naprosto odklonil od svých akademických současníků. Jeho novátorský styl malby se však nesetkal s vřelým přijetím, nýbrž s pohoršením a posměšky. U kritiků tato plátna velký ohlas nevyvolala, veřejnosti pak připadala „divná, strašidelná, bezbarvá a nedokončená“. Tato část umělcovy tvorby, někdy až na pomezí abstrakce, neposkytovala divákům žádná vodítka, podle kterých by byli schopni rozeznat formy v prostoru, což jim připadalo matoucí a nehodné pohledu. Proto se také na Whistlerově první samostatné výstavě v Londýně roku 1874 většina těchto pláten neprodala.

➤ 9. Aranžmá v šedé a černé č. 1: Portrét umělcovy matky, 1871, olej na plátně, 144 × 162,5 cm, Musée d'Orsay, Paříž.

**Aranžmá v šedé a černé č. 1:
Portrét umělcovy matky (1871)**

Hlavním zdrojem Whistlerových příjmů byly během sedmdesátých let portréty, které zpravidla nazýval *Harmonie* či *Aranžmá*. Malíř se v nich patrně pokoušel obnovit tradici portrétní malby, kterou chtěl opět povýšit na vznešený žánr, jako tomu bylo za dob mistrů sedmnáctého století Franse Halse či Diega Velázqueze. Vyobrazeným postavám se nepokoušel vtisknout duši a už vůbec ne příběh. Podobně jako

v jiných obrazech mu šlo především o harmonickou kombinaci barev a čistou kompozici.

Whistlerovo nejznámější dílo, *Aranžmá v šedé a černé č. 1: Portrét umělcovy matky* (obr. 9), je výjimečné svou jemně rafinovanou kombinací černých a šedých tónů. Tyto rozměrné tmavé plochy kontrastují s malými bílými detaily, jako je pasparta obrazu či matčin šátek. Již od svých studentských let v Gleyrově ateliéru Whistler považoval černou za královnu všech barev, jež obraz barevně sjednocuje. Její hojné užívání je proto typické pro většinu jeho

portrétních *Aranžmá*. Právě temná barevná paleta vyvolává pocity smutku a uzavřenosti staré ovdovělé ženy. Její upřený pohled a ruce složené na klíně působí přísně a odměřeně.

Podle mnoha autorů je *Portrét umělcovy matky* zhmotněním Whistlerových estetických teorií. Domníval se, že hodnota obrazu spočívá ve způsobu užití malířských prostředků, jako jsou barevné tóny, tvary a jejich kompozice. Obraz by neměl získávat na hodnotě jenom díky obrazovým asociacím, sentimentu či příběhu, který vypráví: „Umění se musí uvolnit od mnohomluvnosti. Musí být samostatné a promlouvat k uměleckému citění oka či ucha, aniž by se do toho vměšovaly pocity, jež jsou mu naprosto cizí, jako jsou víra, lítost, láska nebo patriotismus. Žádná z těchto hodnot nemá

s malířstvím nic společného.“⁹ Whistler o portrétu své matky prohlásil, že je to aranžmá: „Pro mne je to dílo zajímavé, protože je to obraz mé matky, ale může nebo měla by totožnost portrétu zajímat publikum?“¹⁰ Protože nešlo o portrét na objednávku, stal se jedním z nejvýznačnějších pláten potvrzujících jeho teorii *umění pro umění*.

Portrét matky pro Whistlera znamenal i první úspěch a uznání ze strany oficiální instituce – roku 1891 dílo koupila do své sbírky francouzská vláda a následně jej vystavila v Louvru. *Viktoriánská Mona Lisa*, jak je někdy plátno nazýváno, se později do širšího povědomí Američanů dostala díky výstavě v newyorském Muzeu moderního umění, kam si ji v roce 1934 přišel se svou matkou prohlédnout i tehdejší prezident Roosevelt. Krátce poté byla na Den matek natištěna série známek s Whistlerovým obrazem a nápisem *Na vzpomínku a čest všech matek v Americe*, jakožto symbol úcty k mateřství a rodinným hodnotám. Pro mnoho Američanů se obraz stal symbolem vytrvalosti a udržení základních hodnot v těžkých časech probíhající hospodářské krize. Možná díky tomu je dílo dodnes vnímáno jako symbol mateřské lásky a rodiny – tyto interpretace jsou však paradoxně přesným opakem toho, čeho se malíř snažil dosáhnout.

Nokturno v černé a zlaté: Padající raketa (1877)

Portrét umělcovy matky byl ve své době svou kompozicí a tlumenou barevností jistě originální, avšak největší rozruch vyvolalo jiné Whistlerovo dílo. Nejkontroverznějším obrazem v malířově kariéře se roku 1877 stalo *Nokturno v černé a zlaté: Padající raketa* (obr. 10). Obraz byl spolu s dalšími Whistlerovými díly vystaven tentýž rok v módní soukromé galerii Grosvenor v Londýně. John Ruskin, vlivný umělecký kritik, spisovatel a jakýsi arbitr anglického vkusu, přirovnal ve své kritice plátno k *chrstnutí kbelíku barev do tváře veřejnosti*, malíře označil za šaška a šejdíře, který si navíc dovoluje za tento výtvar,

„spíchnutý“ za dva dny, žádat 200 guineí (tehdy přibližně 200 liber).¹¹ Whistler, jehož většinou veřejné slovní bitvy s kritiky těšily, na Ruskinův útočný výpad reagoval žalobou za urážku na cti. Během soudního sporu měl možnost veřejně hájit své umělecké a teoretické názory a doufal, že soud skončí triumfem imaginace a experimentu v umění a potvrzením nadřazenosti umělce nad kritikem. Během procesu na otázku advokáta, zda skutečně žádá tak vysokou cenu za dvoudenní námahu, odpověděl slavnou větou: „Ne, žádám ji za celoživotní zkušenost!“

Soud dal nakonec Whistlerovi za pravdu, což mu přineslo slávu a spravedlivější hodnocení jeho tvorby. Soudní výlohy ho ale dovedly k bankrotu. Ruskin po prohře rezignoval na svůj post profesora na Oxfordské univerzitě a stáhl se z veřejného života. Do dějin umění vešel soud jako spor mezi umělcem a kritikem o hodnotě umění a o tom, co vůbec lze za umění považovat. *Padaající raketa* však našla svého kupce až v roce 1892.

Mnohé z Whistlerových nokturn zachycují scenerie z londýnské čtvrti Chelsea, kterou považoval za svůj evropský domov. Noční scéna *Nokturna v černé a zlaté* zachycuje ohňostrojem osvětlené Cremornské zahrady. Stejně jako v ostatních nokturnech se do popředí dostává celkový estetický dojem na úkor přesného zobrazení reality. Na první pohled monochromatické schéma překvapuje svou rozsáhlou barevnou škálou. Na modročerné zeleni noční oblohy se nacházejí náznaky hnědé, fialové, hořčicové, rumělkové a oranžové. Delikátní prací s jemnými štětci dosáhl malíř na některých místech malby efektu akvarelu, všimnout si toho můžeme například na stoupajícím perleťově šedém kouři.

Podle historika umění Johna Wilmerdinga by *Nokturno v černé a zlaté: Padaající raketa* mohlo

být klidně zařazeno mezi malby abstraktního expresionismu padesátých let 20. století. Je proto pochopitelné, že tehdejší veřejnost i kritici byli zmateni a tento obraz nepochopili. Stejně jako další Whistlerova nokturna se i toto zdálo nekoncepční, vytvořené bez rozmyslu a nedokončené. Návštěvníci galerií byli zvyklí posuzovat obrazy podle viditelně odvedené práce, a tak měli pocit, že nemají co ocenit. Whistler s nimi nesouhlasil a tvrdil, že „dílo lze považovat za zdařilé, není-li v něm ani stopy po vynaloženém úsilí“.¹²

Benátský soubor (1880)

Komerčního úspěchu a uznání kritiky dosáhl Whistler jako grafik a rytec. Grafickými technikám, suché jehle, leptu i litografii, se věnoval již od počátku

↗10. *Nokturno v černé a zlaté: Padaající raketa*, mezi lety 1872 a 1877, olej na plátně, 60,3 × 46,6 cm, Institute of Arts, Detroit.

→11. *Benátský soubor – Dveře*, 1879/1880, lept, suchá jehla, 29,5 × 20,4 cm, Hunterian Art Gallery, Glasgow.

své umělecké kariéry. Tyto práce se vyznačují precizností a respektují tradici velkých mistrů, jako byli Goya či Rembrandt, aniž by je ovšem otrocky napodobovaly.

Jeho prvním výraznějším grafickým dílem je *Francouzský soubor* sestávající z dvanácti leptů z cest v okolí řeky Rýna na konci padesátých let. O deset let později na něj tematicky navázal *Temžským souborem*, který je dnes považován za cenný záznam postupně se měnícího Londýna. Po soudním sporu s Ruskinem byl malíř finančně zruinován, a tak ho zachránila zakázka od Fine Art Society na dvanáct leptů, jejichž námětem měly být Benátky. Na objednavce pracoval v Itálii téměř dva roky. Výsledkem bylo mnoho leptů, akvarelů i kreseb tužkou, pastelem a uhlem. Pobyt v Benátkách Whistlerově technice viditelně prospěl – díky místní členité architektuře se stal preciznějším a preferoval

detail kresby. Benátky se mu tak podařilo zachytit bez okoukané malebnosti a stereotypů, soustředil se na jejich samotnou podstatu. Nevšímal si přitom monumentálních notoricky známých památek, ale svou pozornost věnoval malým kanálům, zapadlým uličkám, starobylým domovním vchodům a zahradám, mostům či kostelům.

Když se v listopadu roku 1880 vrátil do Londýna, setkal se jeho *Benátský soubor* (obr. 11) s vřelým přijetím veřejnosti. Lepty a kresby byly vystaveny v prostorách Fine Art Society a sám malíř si vzal celou realizaci výstavy osobně na starost – od interiéru až po grafický design pozvánek. Výstava slavila úspěch i po prodejní stránce.

V průběhu osmdesátých let se Whistlerově umělecké kariéře dařilo – těšil se mezinárodnímu renomé, získal francouzský řád Čestné legie, měl za sebou několik úspěšných prodejních výstav, obdržel několik medailí za své dílo a stal se členem (a později předsedou) spolku Society of British Artists. Po smrti své ženy v roce 1896 nacházel rozptýlení v nově otevřené umělecké škole Académie Carmen, kterou vedla jeho bývalá modelka. Whistler zde sledoval a posuzoval práce žáků. Od konce devadesátých let sužuje malíře velká fyzická únava, v roce 1902 prodělá těžkou chřipku. Umírá v Londýně 17. července 1903 ve věku 69 let.

Whistler jako brand

Podle Williama Michaela Rossettiho, uměleckého kritika a bratra Danta Gabriela Rossettiho, byl Whistler známý nejenom jako malíř a rytec, ale i jako vtipálek a humorista a také jako obratný a kontroverzní řečník (obr. 12). Celá jeho kariéra se odehrávala na pozadí bouřlivých zvratů v uměleckém světě, který postupně opouštěl vyčpělý akademismus a otevíral se novým a neotřelým uměleckým individualitám. Jak uvádí historik umění Grischka Petri, „osobnost se stala pro umělce předností – sběratel si zakoupil raději osobnost než

samostatný obraz“.¹³ Hodnota uměleckého díla už tolik nespočívala v něm samotném, ale ve výjimečnosti toho, kdo jej vytvořil. Dalo by se říct, že v dějinách umění by se těžko hledala vhodnější doba, kdy se osobnost Whistlerova typu a jeho umění mohly objevit.

Pozoruhodné na něm bylo, že si byl od samých začátků své umělecké dráhy vědom, jak je publicita důležitá. Už za dob studií v Paříži si pečlivě pěstoval pověst bohéma a bonvivána. S ostatními umělci z okruhu realistů a impresionistů rád chodil na večírky či je zval k sobě domů na pověstné snídaně a obědy. Rychle si tak získal pověst skvělého hostitele a společníka. Díky tomu se v tisku objevoval

častěji v rubrice klepů ze společnosti než v rubrikách výtvarné kritiky. Budování těchto vztahů nakonec přineslo své ovoce. Rovněž si nešlo nevšimnout malířova výstředního vzhledu. Alden Weir, syn Whistlerova učitele kreslení z akademie ve West Pointu, popisuje svou návštěvu ve Whistlerově londýnském ateliéru: „Milord vešel, útlý a kluzký jako úhoř, se zkadeřenou kšticí, na první pohled floutek. Rozvinul se hovor, on zaujal uměleckou pózu, takže nám zjevil pár křiklavých ponožek, lakýrky starodávného původu a řádnou dávku londýnské nadutosti. Mluví afektovaně, vlasy má nakadeřené, kalhoty bílé, v oku monokl, a když nás doprovázel, vzal si do ruky hůlčičku velikosti látačí jehly.“¹⁴

Z popisu je zjevné, že Whistler na Weira moc pozitivně nezapůsobil. Nicméně redaktori a editoři časopisů byli jeho zjevem někdy tak fascinováni, že se ve svých článcích často zaměřovali pouze na umělcův vzhled, styl, manýry a bonmoty. Právě pro svou výstřední image byl Whistler častým námětem karikaturistů (obr. 13). Jako jeden z prvních malířů se stal součástí mediální mašinerie, kterou sám živil zasíláním svých reakcí do novin a časopisů. Díky svému ostrovtipu a pohotovosti mnohdy dokázal kritiku obrátit ve svůj prospěch. Slovní šarvátky s kritikou a tiskem považoval za nejlepší reklamu. Zlomovým byl v tomto ohledu soudní spor s Ruskinem, po kterém lidé začali Whistlera vnímat jako celebrity. Do té doby bylo malířovou hlavní snahou vysvětlovat své umělecké intence a „vychovávat“ tehdejší zpátečnické kritiky. Po ukončení sporu se už soustředil pouze na provokaci a kontroverzi, která mu zajistila místo na stránkách tisku. Podle profesora Petriho působil Whistler ve svém boji za estetické ideály jako „agent provocateur“: „Byl schopný vrhnout se na ty, kteří si dovolili zpochybňovat jeho osobu či jeho umění, přičemž seznam

←12. James Abbott McNeill Whistler, 1860, autor fotografie neznámý.

↗13. Karikatura Whistlera publikovaná ve *Vanity Fair*, 1878, autor Leslie Matthew Ward.

jeho oponentů zahrnoval některé z nejslavnějších a nejvlivnějších osobností 19. století.¹⁵

Pokud jde o prodeje obrazů a finanční zisky, Whistlerovy snahy nebyly příliš úspěšné. Téměř neustále žil v dlužích a musel spoléhat na dobrotu svých mecenášů a přátel. Skutečnost, že jeho malba byla nakonec přijata a uznávána, lze vysvětlit spíše obecnou změnou odmítavého postoje k tvorbě avantgardních umělců. Whistlerova sebepropagace a kontroverznost se na tom podílely až druhotně. Napomohly však všeobecnému definování umělce jakožto celebrity a veřejné osoby. Svými aktivitami otevřel Whistler na přelomu století dveře tomu, co dnes nazýváme uměleckým brandingem.

Mnozí umělečtí kritici Whistlerovi vyčítali, že více pracoval na propagaci své osobnosti a image než na svém díle. Rovněž pro veřejnost dlouho zůstával arogantním floutkem, který na sebe svým nekonvenčním chováním a zjevem strhával pozornost. Takový veřejný obraz byl však především umělcovou promyšlenou pózou a maskou, kterou ve vzácných chvílích dokázal sejmout. V soukromí se potýkal s vnitřní nejistotou a strachem z neúspěchu, o čemž věděla jen hrstka nejbližších. Nezbyvá než dodat, že jeho dílo i život byly jedno velké a dobře promyšlené aranžmá. ■

- 1 Cit. dle Weintraub, Stanley: *Whistler* (1987). Odeon: Praha, s. 112.
- 2 Holden, Donald: *Whistler: Landscapes and Seascapes* (1976). Phaidon Press Ltd.: Oxford, s. 20.
- 3 Tisky jinak nazývané také jako obrazy plujícího, prchavého života, vytvořené během 17. až 20. století technikou dřevořezu, zachycující žánrovou tematiku.
- 4 Hudebními názvy začal Whistler svá díla pojmenovávat od roku 1867, kdy dokončil obraz *Symfonie v bílé č. 3* (později přejmenoval obrazy *Dívka v bílém* a *Malá dívka v bílém* na *Symfonii v bílé č. 1* a *Symfonii v bílé č. 2*).
- 5 Whistler, James McNeill: *The Gentle Art of Making Enemies* (1967). Dover Publications, Inc.: New York, s. 8.

- 6 Gombrich, Ernst Hans: *Příběh umění* (1992). Odeon: Praha, s. 434.
- 7 Weintraub, Stanley: *Whistler* (1987), s. 90.
- 8 Holden, Donald: *Whistler: Landscapes and Seascapes* (1976), s. 15.
- 9 Whistler, James McNeill: *The Gentle Art of Making Enemies* (1967), s. 127–128.
- 10 Tamtéž, s. 128.
- 11 Ruskin, John: *Letters to the workmen and labourers of Great Britain: Letter the Seventy-ninth* in *Fors Clavigera* (roč. 3, červenec 1877), s. 201.
- 12 Whistler, James McNeill: *The Gentle Art of Making Enemies* (1967), s. 115.
- 13 Petri, Grischka: *Arrangement in Business: The Art Markets & the Career of James McNeill Whistler* (2011). Georg Olms Verlag AG: Hildesheim, s. 289.
- 14 Weintraub, Stanley: *Whistler* (1987), s. 144–145.
- 15 Anderson, Ronald a Koval, Anne: *James McNeill Whistler: Beyond the myth* (1995). Carroll & Graf Publishers, Inc.: New York, s. 14.

Další literatura:

- Duret, Théodore: *Whistler* (1917). G. Richards Ltd.: London, 135 s.
- Jensen, Robert: *Marketing Modernism in fin-de-siècle Europe* (1994). Princeton University Press: Princeton, New Jersey, 376 s.
- Pennell, Joseph: *Whistler as Etcher and Lithographer in The Burlington Magazine for Connoisseurs* (roč. 3, č. 8, 1903), s. 160–169.
- Teniswood-Harvey, Arabella: *Colour-Music: Musical Modelling in James McNeill Whistler's Art* (2006), 296 s. Disertační práce. University of Tasmania.
- Young, Andrew a MacDonald, Margaret, a kol.: *The Paintings of James McNeill Whistler* (1980). Yale University Press: New Heaven, 576 s.

Martina Svobodová (1994),
absolventka oboru
Management v kultuře
na Filozofické fakultě
Masarykovy univerzity.

Pavel Hošek

Je to náš příběh

Teologický esej o vlastenectví a křesťanských hodnotách české kultury

Tváří v tvář výzvám dnešního světa nabyla slova jako vlast a národ, domov a tradice nové a nebývalé ozvučnosti. V překotném tempu změn a v silovém poli globálních ohrožení se s novou naléhavostí ozývá otázka české národní a kulturní identity. A právě v této souvislosti často zaznívá odkaz na dříve spíše opomíjené křesťanské hodnoty naší kultury. Oživení vlasteneckých citů a postojů jde ruku v ruce s připomínáním křesťanského kulturního dědictví českého národa. A to je důvod, proč vznikla tato kniha. Teolog a religionista Pavel Hošek v ní nabízí biblické a teologické souřadnice odpovědného přemýšlení nad aktuálními tématy, jako jsou šťastné i neblahé podoby lásky k vlasti a národu a také předávání národních tradic nastupujícím generacím českých dětí, to vše právě s ohledem na obnovený zájem o křesťanské hodnoty naší kultury.

A5, brož., 204 stran, dotisk, 198 Kč

Karel Hlaváček

Ad Adorna k Habermasovi

Studie ke vztahu kritické teorie a náboženství

Monografie přináší hlubší analýzu vztahu k náboženství u dvou klíčových autorů frankfurtské školy – tradice, jež se hlásí k osvícenskému rozumu. Seznamuje tak čtenáře s aktuálním vývojem v oblasti dialogu rozumu a víry. Autor ukazuje, že první generace kritické teorie se i přes svůj racionalistický ateismus v mnohém inspiruje judeokřesťanskou tradicí. Tento vztah přitom autor považuje za tak úzký, že Adornovo dílo nazývá „kontemplativní eschatologií“, tj. považuje ji za druh neteistické „teologie“. V kontrastu s touto četbou je pak analyzováno pozdní dílo Habermasovo. Ten ve 21. století začal hovořit o „postsekulárním obratu“ a namísto dříve běžné ateistické kritiky se snaží vypracovat program vzájemného dialogu rozumu a náboženství.

A5, brož., 192 stran, 198 Kč

Petr Fiala, Ondřej Krutílek, Markéta Pitrová

Evropská unie

3., aktualizované, rozšířené a doplněné vydání

Nejprodávanější a nejkomplexnější publikace o Evropské unii v České republice, jejíž první dvě vydání nechybí v žádné z odborných knihoven. Autoři – renomovaní badatelé v oblasti evropské politiky – seznamují čtenáře s historií evropského integračního procesu, s vývojem, současnou podobou a funkcemi jednotlivých evropských institucí a s tím, ve kterých oblastech (politikách) a jakým způsobem Evropská unie působí. Kniha je zdařilou kombinací politologické analýzy a velkého množství informací. Formou srozumitelně napsaného a přehledně členěného textu nabízí kvalitního průvodce problematikou Evropské unie. Publikace vychází ve třetím, aktualizovaném, výrazně rozšířeném a doplněném vydání. Zahrnuje události až do konce roku 2017 a čtenáři v něm rovněž naleznou řadu nových dat, grafů, tabulek, schémat a infoboxů a navíc praktický jmenný a věcný rejstřík.

B5, brož., 992 stran, 698 Kč

BOOKS & PIPES

Nakladatelství, které má styl

umění a architektura

•
společnost a politika

•
kultura a vzdělávání

•
literatura pro děti

www.bookspipes.cz

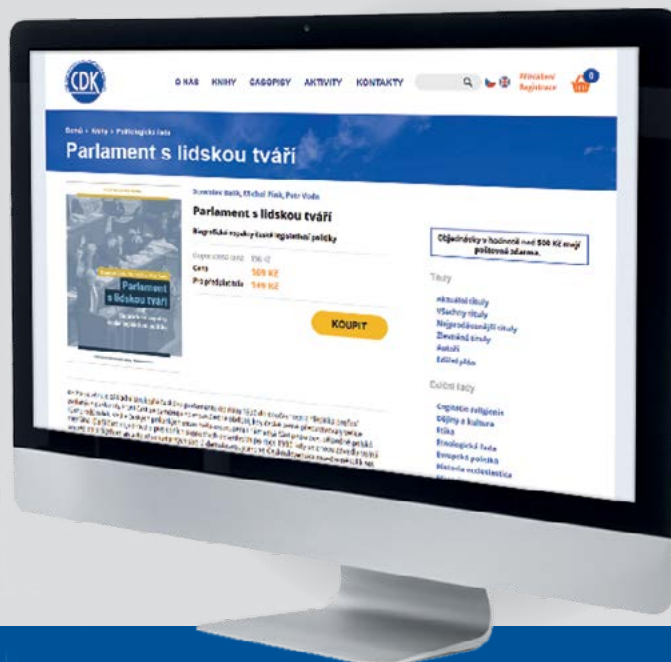
Navštivte e-shop CDK

•
Široká nabídka

•
25 edičních řad

•
více než 600 vydaných titulů

•
25% sleva
pro předplatitele Kontextů

<https://www.cdk.cz/knihy>